

OFFICINA TEXTOLOGICA

6.

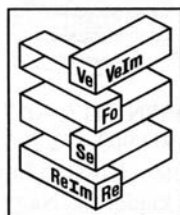
Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez

Magyar nyelvű szövegek elemzése

Diskusszió

Szerkesztette

Szikszainé Nagy Irma

Debréni Egyetem
Kossuth Egyetemi Kiadója
2002

Officina Textologica

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

HOFFMANN ISTVÁN

KERTÉSZ ANDRÁS

KISS SÁNDOR

KOCSÁNY PIROSKA

PELYVÁS PÉTER

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

DOBI EDIT

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:

RAISZ RÓZSA

PÉNTEK JÁNOS

Ez a kiadvány az OTKA (29823)
támogatásával készült

ISSN 1417-4057

ISBN 963 472 706 9

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Nyomta a Center Print Kft.

Tartalom

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Előszó	7
1. TOLCSVAI-NAGY GÁBOR Vázlat a mondat és szórend funkcionális viszonyáról folyó magyar nyelvészeti kutatásokról.....	11
***	
2. KÁDÁR EDIT (Bá)birkózás	25
3. PETŐFI S. JÁNOS Szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése	50
4. BENKES ZSUZSA A szövegek linearizált szerkezetének kreatív megközelítése	69
***	
5. ALBERTI GÁBOR Távolsági kapcsolatok kezelése egy totálisan lexikális grammatikában	88
6. KÁRPÁTI ESZTER Megjegyzések a szöveg fogalmához	113
<i>Officina Textologica 6. Abstract</i>	123

Előszó

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Az *Officina Textologica* című sorozatnak ez a kötete a periodika 1. számában meghatározott kutatási programhoz, illetve — a megadott szerkesztési elveket követve — a periodika hasonló címmel megjelent 3. kötetéhez kapcsolódik mint diszkusszió, azaz vitát kezdeményez a szövegmondat-összevetők lehetséges lineáris elrendezésének elemzése témában az 1999-ben megjelent dolgozatokról.

A 3. kötetben a linearitás kérdésköréhez kapcsolódó feladatok „játékos” módon tették próbára tanárok és diákok nyelvi/szövegtani kompetenciáját. A kérdés az volt, hogy a változatlan kontextusban a változó szórendű/tagmondatrendű/mondatrendű mondatvariánsok közül melyek a legelfogadhatóbbak, azaz a szövegbe beszerkesztettséget mutatók, és melyek a legelfogadhatatlanabbak, vagyis a szövegbe építettséget nem mutatók. Az utószóban a dolgozatokból levont következtetésem a következők voltak: a szöveg elemeinek lineáris elrendezése szituáció- és kontextusfüggő, vagyis a közvetlen szövegelőzmény és -folytatás függvénye; az elemzésekben igazolódott: a szórend, az aktuális mondattagolás és a szupraszegmentális eszközhasználat szerves összefüggése. Ugyanakkor számos kérdés nyitva, megválaszolatlanul maradt. Ezért a 6. kötet ezt a témakört vitára bocsátva szerves folytatása a 3.-nak.

A 6. kötetként most megjelenő kiadványban az első értekezés tudománytörténeti áttekintés, három tanulmány elméleti, általánosítható következtetések levonása után újból a 3. kötet elemzett szövegéből, Áprily A *hiúz* című novellájából veszi elemzendő-bizonyító anyagát, kettő pedig csak távolról kapcsolódik az Áprily-szöveghez, mivel tisztán elméleti megközelítés.

Tolcsvai Nagy Gábor *Vázlat a mondat és szórend funkcionális viszonyáról folyó magyar nyelvészeti kutatásokról* című tanulmányában abból indul ki, hogy a szaktudományban egyetértés mutatkozik abban, hogy „a szórend nem egyszerűen sorrendiség kérdése” (11), mert „az elemek mondatbeli sorrendje: szerkezeti jellemző, e szerkezeti jellemzőnek funkcionális (jelentésbeli) szerepe van, e szerkezeti jellemzőnek tágabb, szövegtani vonatkozásai vannak” (11). Ezekre a megállapításokra alapozva megközelítése kettős: mondattani és szövegtani.

Ezt követően a szerző a szórend szerkezeti, ezenkívül funkcionális leírásának, azaz az aktuális mondattagolásnak vagy más néven a funkcionális mondatperspektívának a XX. századi magyar nyelvtudományi értelmezéseit követi nyomon. A Tompa József (1961–62) szerkesztette akadémiai leíró nyelvtannak, a Rácz Endre (1968) és a Keszler Borbála (2000) szerkesztésében megjelenő egyetemi tankönyveknek, illetve Hadrovics László (1969) funkcionális mon-

dattanának hibájául rója fel, hogy az aktuális mondattagolásnak nem vagy alig szentel teret.

Részletesebben ismerteti a tanulmányíró Deme Lászlónak (1971), Dezső Lászlónak, illetve Szépe Györgynek (1967), Elekfi Lászlónak (1964, 1986) és É. Kiss Katalinnak (1983, 1992, 1995, 1998) az aktuális mondattagolással kapcsolatos elképzeléseit és fogalomhasználatát. E témában így summázza a magyar eredményeket: „A magyar nyelvészeti kutatásokban még kevés hatása van az elmúlt két évtizedben kidolgozott funkcionális és kognitív elméleteknek, jóllehet azok új elméleti és módszertani lehetőségeket dolgoztak ki a mondat funkcionális perspektívájának leírására is” (17). A funkcionális megközelítésekre Halliday (1985) és Givón (1983, 1984), a kognitívra Langacker (1987 stb.) munkáit idézi.

Meglátása szerint a magyar szövegtani kutatások két összetevőre építkeznek: Daneš tematikus progresszió elvére és az É. Kiss által a magyar nyelv mondatainak aktuális tagolására kidolgozott modellre. Ezek előnyeit és hátrányait különben a szerző a szövegtani munkájában részletesen is feltárta (2001: 244–246).

Az *Officina Textologica* 3. kötetének írásaira reflektálva megállapítja: „Egyetlen tény a következtetésekből mindenképpen kiemelendő: a funkcionális perspektíva diskurzusfüggő, tehát leírásakor modellálni kell a közvetlen szövegkörnyezetet és a beszédhelyzetet ahhoz, hogy a leírás reális legyen” (21). Ezekben a szövegtani kísérletekben Tolcsvai Nagy Gábor a funkcionális és kognitív megközelítések helyességének az igazolását látja.

Kádár Edit tanulmányának szellemes és érdeklődést keltő címe (*Bá)birkózás*. Ez egyrészt az elemzett mondat egyik szavára is utal, másrészt arra a szellemi küzdelemre, amelyet a kutató folytat anyagával, talán még a 3. kötet szerzőire való egyetértő vagy nem egyetértő reflektálás (Kocsány Piroska, Petőfi S. János, Wacha Imre) is beletartozik ebbe az egyedi szóalkotásba. A tanulmány első része az Áprily-szövegből törölt szövegmondat-variánsok kapcsán azt vizsgálja, hogy milyen síkokon közelíthető meg ez a kérdés. Megállapítása szerint nem vezet eredményre a lexikogrammatikai aspektus, vagyis nem csupán az önmagában vett szöveget szükséges vizsgálni, hanem helyette a kommunikációs szituációra kell tekintettel lenni, azaz a beszélőt és a beszélői intenciót kell kiindulási alapnak tekinteni, és a befogadó csak erre építve rendelhet a szöveghez implicit jelentéstartalmat. A szerző ezt a feladatot a még csak hipotetikusán létező beszédtevékenység-grammatika keretében tartja megoldhatónak, mert a kommunikációs szituáció a szűken értelmezhető lineáris kontextushoz képest jótékonyan kitágítja az elemzés terét. Ennek szellemében — miközben épít a klasszikus és a generatív grammatika eredményeire is — Kádár Edit a vizsgált szövegmondatnak meggyőző szövegtani elemzését adja, világosan elkülönítve a grammatikai szórendből és a grammatikai és kommunikatív korlátozás alá eső modulrendből adódó különbségeket. Egyértelműen leszögezi: „a szórendnek a leírása a szoros értelemben vett grammatikára tartozik, azzal tehát mi itt nem

foglalkozunk. Bennünket ugyanis most kizárólag a modulrend érdekel, azaz a kommunikatív szempontok szerint szervezett szórend” (31). Ebből az aspektusból logikusan adódik a következő megállapítása: „...itt valójában nem 24 különböző mondattal van dolgunk, hanem egyazon mondatnak 24 különböző modulrendű megoldásával — variánsával” (32). Elemzése közben arra a fölismerésre jut, hogy a 24 változat nem ugyanolyan „státusú”, mert ezek közül kiemelhető egy alapértelmezésnek megfelelő elrendezés, azaz az a változat, amelyet a magyar anyanyelvű ember akkor választ, ha sem a szövegtörzsről, sem a szituációról nincs semmiféle információja (32). Természetesen következik Kádár Editnek az ezt a gondolatsort summázó megállapítása: „A prozódiai séma (elsősorban az intonáció és a hangsúly) és a mondatösszetevők lineáris elrendezése együtt szervezik a szövegmondaton belüli új/lényeges és ismert információ strukturálását” (37).

Kádár Edit tanulmányának második része, amely a „relatív állítások”-nak nevezett szerkezettypusnak újszerű tárgyalását adja, lazább szállal kapcsolódik az előzőekben kifejtettekhez, mert messzire visz a tekintethatározói dativusról és az infinitívuszi vonzatról szóló okfejtése.

Petőfi S. János *Szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése* című tanulmánya első részében általános, elméleti kérdéseket feszeget a szövegeknek mint komplex jeleknek az organizációtípusairól. Az általa megkülönböztetett első organizációtípus: a formai és szemantikai kompozíció hierarchikus (vertikális) vs konfigurációs (horizontális), a második a **korreferencia-háló** denotatív vs predikatív organizációja. A szerző egyértelműen kijelöli nézőpontját: „... a vehikulum-organizáció megnyilvánulási formáinak az interpretatív **létrehozásáról** beszélek a **ténylegesen adott vehikulummal** kapcsolatban is” (51).

Tanulmánya második egységében Petőfi S. János konkrétan vizsgálódik: az *Officina Textologica* 3. kötete példaszövegének, vagyis Áprily A *hiúz* című novellája egészének linearizált szerkezetét elemzi tüzetesen, és a megértést több szemléletes ágrajzzal és táblázattal segíti.

A szövegnek relációs és lineáris szerkezetét különbözteti meg. Az előbbi olyan tematikus vagy grammatikai szerkezetnek tekinti, amely a szövegegésznek az egységeiből és ezek összetevőiből épül fel. Ennek megfelelően a szövegösszetevők mikro-, mezo- és makroszintű szerveződésével számol. A szöveg linearizált szerkezete a szövegegész egységeiből és ezek összetevőiből felépülő struktúra lineáris szerveződése, amely globális, ha a szövegegész tagolódásáról van szó, lokális, ha kisebb szövegegység összetevőinek szerveződését vizsgáljuk.

A szerző írása lezáró, összefoglaló részében fontosnak tartja megismételni az *Officina Textologica* 1. kötetében már megfogalmazott kutatási alapkérdéseket.

Benkes Zsuzsa *A szövegek linearizált szerkezetének kreatív megközelítése* című dolgozata az analitikus elemzésre előkészítő kreatív gyakorlataival és szö-

vegelemzéseivel arra keresi a választ, hogy „... a lineáris elrendezés vizsgálatát mi módon lehet szövegek egészére kiterjesztve kreatív gyakorlatokkal megközelíteni” (69), és egyúttal a kreatív szövegmegközelítés típusairól ad általános képet. A jól megválasztott szövegekhez kapcsolódó gondolkodtató gyakorlatok és az elemzések arra világítanak rá: milyen változatos szövegmegközelítési lehetőségek, szempontok kínálkoznak. Ez a dolgozat meggyőzi az olvasót arról, hogy a kreatív-produktív és a kaleidoszkopikus gyakorlatok a tanulókat önálló gondolkodásra, aktív tevékenységre készítetik.

A lineáris elrendezés elméleti témájához kapcsolódik, ezért ennek a diszkussziós kötetnek az anyagától viszonylag független Alberti Gábor *Távolsági kapcsolatok kezelése egy totálisan lexikális grammatikában* című, nagyívű és rendkívül igényes tanulmánya. A szerző arra a tapasztalatra épít, amely szerint az összetartozó szavak szemantikai, szintaktikai (megelőzés és szomszédosság), illetve morfológiai (esetrag, egyeztetési jegyek) információ alapján kereshetik egymás szomszédságát a mondatban. Kiindulásként olyan mondatokat idéz, amelyekben a mondatátszövődésen kívül többszörös alárendelésből adódóan beékelte tagmondatok is növelik az összetartozó elemek távolságát. Alberti Gábor a Generatív/Általánosított Argumentumszerkezet Grammatika (GASG) elméleti keretében arra keresi a választ: hogyan tartható viszonylag jól formáltnak a mondatátszövődésnek nevezett szerkesztésmód, vagyis az olyan mondat, amelyben a szemantikailag összetartozó szavak korlátlan távolságra kerülnek egymástól. A dolgozat aprólékos vizsgálatokkal és elemzésekkel bizonyítja, hogy a „távolba szakadt szavak” elhelyezésének sorrendi és szomszédossági viszonya „a szavak lexikai jegyein nyugszik” (90).

A lineáris elrendezés kérdését Kárpáti Eszter *Megjegyzések a szöveg fogalmához* című dolgozatában bizonyos multimediális szövegtípusok és a politikai szövegek általánosító elemzése révén közelíti meg. Felfogása szerint a verbális és nem verbális elemeket is tartalmazó dominánsan verbális szövegek befogadása az olvasó linearizálásának függvénye, aki azt állapítja meg, hogy milyen sorrendben és mértékben tekinti a szöveg részének a nem verbális elemeket. Viszont másképp alakul a multimediális szövegek értelmezése, mert a néző által nem befolyásolható az egymásutánosság. Kompetenciája csak arra terjed ki, hogy az egységeit elhatárolja az adott kontextusban, és kideríti meg- és beszerkesztettségüket. A politikai beszédek esetében is fontos szerepet tulajdonít a szerző a linearizációnak: mivel ekkor az olvasónak a résztvevők között kiosztott szerepekről árulkodó (nem egyértelműen használt) személyes névmások szövegszervező szerepét kell felismernie.

Az elméleti megközelítések és a szövegelemzések pontosították és elmélyítették a linearitásról való tudásunkat, de nyilvánvaló, hogy a felvetett sok érdekes gondolat ellenére sem tekinthető lezártnak maga a lineáris elrendezés témakör ezzel a diszkussziókötetel.

1.

Vázlat a mondat és szórend funkcionális viszonyáról folyó magyar nyelvészeti kutatásokról

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Aligha kérdéses a magyar nyelvtudomány mai művelői számára, hogy a szórend nem egyszerűen sorrendiség kérdése, amely sorrendiség egyrészt „szabad” lenne, másrészt a magyarban tapasztalható jellegzetességei a közlés egyedi és esetleges körülményeinek lennének kitéve. Egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy az elemek mondatbeli sorrendje:

- szerkezeti jellemző,
- e szerkezeti jellemzőnek funkcionális (jelentésbeli) szerepe van,
- e szerkezeti jellemzőnek tágabb, szövegtani vonatkozásai vannak.

Az alábbi vázlat az e belátásokra adott leíró válaszok némelyikét tárgyalja röviden, lényegi megállapításaikat érintve, kettős: mondattani és szövegtani szempontokból nézve.

Az aktuális mondattagolás (vagy más néven a funkcionális mondatperspektíva) a 20. századi európai nyelvtudomány mondatértelmezéseiben kiemelkedő szerepet játszott és játszik ma is. A fontosság okaira az alábbi áttekintésben részben rá tudok mutatni. Azonban természetesen csak részben, hiszen az itt olvasható kutatástörténeti áttekintés szükségképpen parciális. S bár a nyelvészeti kutatások (is) mutatnak bizonyos fejlődés- vagy alakulásirányokat, az itteni összefoglalás semmiképpen nem akarja azt sugallni, hogy az elmúlt száz-százötven évben az aktuális mondattagolás kutatása egyenes vonalú, mindig gyarapodó, pozitív előjelű fejlődésként mutatható be egy elbeszélésben. Sokkal inkább arról van szó, hogy különböző kutatási kezdemények azonos vagy eltérő elméleti keretben mind nagyobb empirikus anyagot gyűjtöttek össze, mind összetettebb képet adva egy folyamatosan átértelmezett jelenségkörrel. Mindebből igyekszem néhány jellegzetes, körülhatárolható eredményt bemutatni.

A magyar nyelvtudományban a világviszonylatban is igen korai (bár visszhangtalan) kezdeteket összefoglalja Elekfi (1964), É. Kiss (1983) és É. Kiss (1988) különös tekintettel Brassai Sámuel és Kicska Antal belátásaira. Ugyanakkor feltűnő és ma is magyarázat híján marad az a tény, hogy e korai kezdemények ellenére, valamint a Prágai Nyelvészeti Kör földrajzi, nyelvi és kulturális közelsége mellett is a magyar akadémiai nyelvtanírásból az aktuális mondattagolás mint a mondat leírásának egyik fontos összetevője vagy jórészt kimaradt, vagy a leíró elmélet előfeltevéseinek eredményeképpen nem kapott kellő hangsúlyt (vö. TOMPA szerk. 1961–1962, RÁCZ szerk. 1968, KESZLER szerk. 2000).

Az 1961–62-ben megjelent akadémiai leíró nyelvtan második kötete meglehetősen terjedelemben foglalkozik a szórend kérdésével (TOMPA szerk. 1961–1962. II: 471–502). A fejezet első felét a szintagmákon belüli szórend jellemzőinek felsoroló és besoroló bemutatása teszi ki. A fejezet másik, jelentősebb része a mondat szórendi problémáival foglalkozik, elméletében és módszerében a teljes munkának megfelelően. Eszerint a mondat szórend lényegében a mondatrészek (állítmány, alany, tárgy, jelző, határozó) szórendje, legalábbis a kategorizálás szintjén, amely bemutatás mintegy darabjaira bontja a mondatot, háttérbe szorítja szerkezet voltát, és előtérbe állítja az egyes mondatrészi kategóriák elvont és izolált szórendi modelljeit (következetes korai strukturalista módon). Jellemző példája ennek az álláspontnak, hogy mind az akadémiai nyelvtanban, mind az annak rövidített változataként értelmezhető egyetemi grammatikában (RÁ CZ szerk. 1968: 451–7) az igekötős ige „egyenes”, „fordított” és „megszakított” típusa szerepel az állítmány szórendi leírásának az alapjaként. Ugyanakkor ezek a fejezetek lényegében tartalmazzák az aktuális tagolás fontos kérdéseit, azok kifejtése nélkül, leginkább a nyomatékos állítmány vagy nyomatékos alany és egyéb bővítmények taglalásakor. Ennek következtében a szórendi variációs lehetőségek pusztán mondatrészi vagy mondatrész-kapcsolódási (alá- és mellérendeléses), ill. funkcionális (aktuális) jellemzése egybecsúszik, az egyik kárára.

Még sajátosabb ez az eljárás magának a szórendnek az akadémiai nyelvtan által adott meghatározásával való viszonyban. Eszerint a szórend „a szintaktikailag hagyományos rend”, amelyet „a beszéd folyamatban betöltött fontosság” irányít (TOMPA szerk. 1961–1962. II: 471), az előzmény, az új közlés és az előzmények egymáshoz való viszonya tekintetében egyaránt. Ez a megközelítés a legtöbb olyan lényeges kategóriát és funkciót tartalmazza, amely egy kifejtő aktuális tagolás vagy funkcionális mondatperspektíva alkalmazásához szükséges, mégsem artikulálja önmagát.

A szórend szerkezeti és funkcionális leírásának (a funkcionális perspektívának) a háttérbe szorítása olyan erős tudományparadigmatikai összetevő, hogy maga a kérdéskör az egyetemi nyelvtanban 560 oldalból már csak hatot kap, az ennek utódjaként elkészített Magyar grammatika (KESZLER szerk. 2000) pedig hasonló terjedelemben jószereivel még kevesebbet, a mondat szórend és a funkcionális perspektíva csak egy oldalt, kisbetűs kitérőként (KESZLER szerk. 2000: 378–9). Ezáltal a hagyományos besoroló (újgrammatikus–strukturalista) nyelvtanírás a magyar nyelv egyik legsajátabb jellemzőjét szorítja ki az általa végzett leírásból, valójában indoklás nélkül, és saját empirikus eredményeit nem hasznosítja e tekintetben.

Hadrovics László funkcionális mondattana (1969) szintén az akadémia nyelvtan elméleti keretében készült, enyhe strukturális (közvetlen összetevős) hatással, hiszen a szintagmatant a mondattan egyik legfontosabb összetevőjének tekinti, „az egész szintagmatant és ezzel együtt az egész mondatot két poten-

ciális csoport, egy névszói és egy igei csoport jelentésviszonyaira” vezeti vissza (HADROVICS 1969: 17). Ám ez a nyelvtan sem tartalmaz funkcionális perspektívát.

A lényegében azonos iskolába tartozó történeti nyelvtan ellenben tartalmaz fejezeteket a mondat szórendje és aktuális tagolása összefüggéseiről (vö. WACHA 1991, 1992). Az első kötetbeli fejezet az uráli alapnyelv SOV jellegét veszi kiindulópontnak, ebből az alapszerkezetből vezeti le a mondatrészek magyar szórendi pozícióit, majd az aktuális tagolás jellemzőit is a topik–komment és fókusz kategóriákkal, leginkább az É. Kiss-féle magyarázatnak megfelelően. A történeti horizontba helyezés igen fontos a kérdéskör további (leendő) kutatása szempontjából.

Az akadémiai nyelvtanra építő, de funkcionális alapozású megközelítésként megemlíthető Deme László ide vonatkozó nézetrendszere, amelyet ezúttal összefoglaló műve alapján vonunk be röviden a kérdéskörbe (l. DEME 1971). Deme a mondatot kétpólusú logikai ítéletnek tekinti; erre a bírem szerkezetre épül rá egyrészt a további mondatrészek rendszere, másrészt a mondatfajta különbözősége. Igen lényeges e megközelítésben a mondat szerkezeti (autonóm) és funkcionális (szövegbeli) szerepének elkülönítése, meghatározása és egymáshoz viszonyítása. Eszerint a mondatnak három lényegi jellemzője van:

- kommunikatív (láncszemszerű),
- konstrukcionális (szerkezeti),
- kontextuális.

Mindennek alapján építi ki Deme a szinteződés és a tömbösödés kategóriáit, amelyek igen komoly funkcionális elméleti kezdeményeknek tekinthetők. A rendszer ugyan egyrésztől kissé gépiesen hierarchikus (a kisebből a nagyobb felé tartó építkezés modelljével), másrészt viszont grammatikai kereteken belül következetesen érvényesít korán felismert kommunikációs szempontokat. Ezáltal leképeződik egy korai szövegmodell is a lineáris előre haladás és a „mélységi” hierarchikus összetevők kettősségével.

Deme bevonja az aktuális tagolás kérdését leírásába, ám kommunikatív funkciót a mondatnak tulajdonít (azaz ilyen értelemben oszthatatlannak tekinti), ellenben kontextuális összefüggések alapján elfogadhatónak tartja a prágaiak és az Elekfi által kidolgozott aktuális tagolás elveit (DEME 1971: 26–7). A munka szövegtani kitérőjében tulajdonképpen a tematikus progresszió prágai (például Daneš-féle elvét alkalmazza (DEME 1971: 381). Azonban itt még inkább megmutatkozik a kissé érthetetlen idegenkedés az aktuális tagolástól: hiszen míg az akadémiai nyelvtan nemigen tekinthető funkcionális nyelvtannak, addig Deme munkája annak éppen egy korai változata, amely mégis elhárít egy eredendő funkcionális összetevőt.

Az elmúlt évtizedekben Elekfi László volt a funkcionális perspektíva leírásának egyik fő kezdeményezője (ELEKFI 1964, 1986). Elméleti kerete megje-

lölten is a Prágai Nyelvész kör eredményeire támaszkodik (felhasználva mind az első nemzedék, mind a későbbiek, az 1960-as, 1970-es években publikálók eredményeit), későbbi változatában kiegészítve szövegtani szempontokkal (főképp Dressler korai munkái alapján). A leírás szélesebb funkcionális háttérét Jakobson ismert kommunikációs modellje adja. Eszerint: „Aktuális mondatról akkor beszélünk, ha a mondat nyelvtani szerkezetén túl arra is tekintettel vagyunk, hogy a szóban forgó (lexikai és grammatikai elemekből álló) konstrukció egy adott beszédhelyzetben vagy egy leírt szöveg összefüggésében meghatározott közlési funkciót tölt be [...] Ahol az újnak és a hozzá képest réginek, tudottnak az összekapcsolásában világosan kimutatható a mondatot alkotó kétféle nyelvi elem közt a határ, ott beszélünk aktuális mondatagolásról” (ELEKFI 1986: 17).

Elekfi a két funkcionális mondatagot témának és propozitumnak nevezi. A mondat egyik tagja, „a propozitum, a mondanivaló lényegét a mondat másik tagjára, a témára vonatkoztatva fejezi ki” (ELEKFI 1986: 24). Ezeket a kategóriákat határozottan elkülöníti mind a prágaiak téma–réma párijától (kisebb mértékben) és a generatív leírások topik–komment párijától (nagyobb mértékben). A propozitum (vagy súlyszó) „kiemelkedően fontos szó”, amely a „mondat leglényegét hordozza” (ELEKFI 1986: 28), a téma (vagy témaszó) az, amelyre a propozitum vonatkozik. A téma az a mondatbeli elem (vagy több elem), amely — miképp Elekfi (1986: 36) Jan Firbást idézi — „a legalacsonyabb fokú kommunikatív dinamizmust” mutatja, és amely „a mondatnak a fogalmi vagy mutatómezőben determinált eleme”. Elekfi itt hangsúlyozza a kategória erősen intuitív voltát, ill. Dresslerre hivatkozik, aki a leginkább elvárt elemmel hozza összefüggésbe e kategóriát. Kiemelendő e ponton, hogy az Elekfi-féle strukturalista és funkcionális megközelítés egyes bizonytalanságai a kognitív megközelítéssel enyhíthetőknek tűnnek. Elekfi példájával (de nem az ő jelölésével):

(1) Mivé[*propozitum*] lesz a föld[*téma*]? (Petőfi)

Mindkét tag lehet része nagyobb egységnek a mondatban: a propozitum a teljes propozitumnak vagy súlyszakasznak, a téma a témaszakasznak.

A téma + propozitum (T+R) sorrend racionális tagolású, a propozitum + téma (P+T) sorrend emocionális tagolású.

A főnév határozottságát felülbíráhatja az ige jelentése: például a keletkezést jelentő ige határozott alanya nem téma, hanem propozitum funkciójú. Elekfi (1986: 39) külön föl hívja a figyelmet arra a következményeiben gyakran elhanyagolt tényre, hogy az aktuális mondatagok több nyelvtani elemből állhatnak. A mondat két aktuális tagra osztódásával kapcsolatban kiemeli, hogy nem minden téma feltétlenül ismert, és nem minden propozitum feltétlenül új (itt É. Kissre is hivatkozik), ezzel a kérdéskör egyik legfontosabb problémáját megfogalmazva. Igen fontos az azonosító szerkezetű, névszói állítmányú mondatok

aktuális tagolása (ELEKFI 1986: 51), amely nélkül e mondatok valószínűleg értelmezhetetlenek.

Ez a tagolás valóban aktuális még a következő jellemzők miatt is:

- nem érvényesíthető minden mondatra,
- nem szórendi helyhez (strukturális pozícióhoz) köti a funkciókat, tehát a két tag sorrendje nem kötött,
- az értelmi és a hangsúlyozási szakasz nem mindig esik egybe (például a költészetben).

Elekfi László igen kiterjedten és részletesen alkalmazza a magyar nyelvre felfogását az aktuális tagolásról a prozodiától az erőteljesen kidolgozott mondattani jellemzőkön át a stílusig.

A transzformációs generatív nyelvtan az eddig bemutatott irányzatok jó részétől alapvetően eltérő módszerekkel közelíti meg az itteni kérdéskört is. Dezső és Szépe (1967) az egyik legkorábbi generatív megközelítésben a lélektani állítmánytól és alanytól különíti el a topik és a komment kategóriáját. A topik „a már ismert”, a komment „az újszerű”; a kettő szerkezete a „közlési séma”. Igen fontos e tanulmányban az, hogy a grammatikai szerkezet és a közlési séma elkülönül, és a közlési séma elhelyezése külön kérdésként merül föl. Eszerint a közlési séma tárgyalható a szintaxistól elkülönítve, egy szövegelméletben, a nyelvhasználat szabályai között. A korai felvetés elméleti kapcsolódási lehetőségei viszonylag gyorsan bezárultak: a generatív iskola egyértelműen a közlési séma szintaktikai tárgyalását választotta, a szövegtani kiterjesztésre később került sor, és tényleges „nyelvhasználati”, funkcionális leírás pedig csak részlegesen tűnik elő, mind Elekfi munkáiban, mind a generatív kutatás topik- és fókusztipológiáiban, de nem egységes funkcionális keretben.

A topik–komment szerkezet leírásában a legfontosabb generatív elméleti megfontolás a mögöttes és a felszíni szerkezet közötti transzformációk során bekövetkező mozgatás, amely a kiinduló szerkezet egyes elemeit meghatározott szempontok szerint topik-, komment- vagy fókuszpozícióba viszi. Ebből következik, hogy míg a prágai strukturalisták alapján készült hazai modellek a funkcionális perspektívát mintegy hozzáadták a mondatrészek viszonyaiból felépülő nyelvtanhoz egy kiterjedtebb kommunikációs keretben, addig ez az elmélet a topik–komment megkülönböztetést végül magának az autonóm szintaxisnak a részeként kezeli, mert például az azonos elemekből felépülő, eltérő aktuális tagolású mondatokat azonos mögöttes szerkezetre visszavezethetőnek tekinti.

A magyar generatív iskola legismertebb topik–komment leírását É. Kiss Katalin dolgozta ki (vö. É. KISS 1983, 1992, további szakirodalommal, É. Kiss 1995, 1998). Eszerint: „A topic a mondat hangsúlytalan nominális és/vagy adverbális kezdő szakasza; a comment pedig a mondatnak a topicot követő második szerkezeti egysége, mely a mondathangsúlyt viselő mondatrészszel kezdődik, s az igét is magában foglalja” (É. KISS 1983: 16).

É. Kiss (1995: 6) hangsúlyozza, hogy a topik „diskurzuszemantikai” funkcióját meghatározott strukturális viszony (strukturális helyzet) fejezi ki, ezáltal helyeződik egy meghatározott egyed az előtérbe (amely nem föltétlenül a mondat nyelvtani alanya), hogy a predikátum (azaz komment) valamit állítson róla. Topik lehet tehát az ige valamennyi bővítménye. Ez a formális leírás a fókusz kategóriájával egészül ki, amely a magyarban is „a mondat közölte információnak a hallgató számára új elemét tartalmazza, s ez a mondat mind szemantikailag, mind fonológiaiilag leghangsúlyosabb szakasza. A magyarban azonban a fókusz mindig egyetlen mondat-összetevő: vagy az ige, vagy az ige valamely bővítménye” (É. KISS 1983: 22).

É. Kiss (1995 és 1998) tovább pontosítja, szűkíti a fókusz meghatározását, amennyiben az inkább azonosítást kifejező operátor (É. KISS 1995: 15).

Az É. Kiss-féle leírásban eszerint

- a prototipikus mondat a topik–komment sorrendű szerkezet,
- igen fontos a komment részben fókusszal kezdődő topik–komment szerkezet,
- és vannak topik nélküli, csak kommentből vagy fókusból és további komment részekből álló szerkezetek.
- a két fő tag nem cserélhető fel, ugyanaz a mondatösszetevő különböző helyeken vagy topik vagy komment (annak része).

Az első korszakokból származó generatív vagy generatív közeli összefoglalások és részletes kidolgozások a két fő kategória ismert–új meghatározásában általában megegyeznek (pl. TELEGDI 1977, SZABOLCSI 1980). Ugyanakkor Szabolcsi (1980) egyrészt kiemeli É. Kiss modelljének szintaktikai voltát, miközben modellálja a kommunikációs helyzetet, másrészt pedig a téma és a réma nem tisztán szintaktikai meghatározásából eredő veszélyekre felhívja a figyelmet. Az áthidalást az extenzionális és intenzionális logikai szemantikában keresi a szerző.

Mind a topiknak, mind a fókusznek különböző típusait különítette el a generatív kutatás az elmúlt években (a szakirodalom összefoglalását l. pl. GÉCSEG 2001). A kései generatív és posztgeneratív elméletek magyar változatai jórészt megtartják az eredetibb kategória-meghatározásokat. Kálmán (szerk. 2001) megemlíti a „homályos kommunikatív funkcion” alapuló elkülönítést, amely szerint a topik az a rész, „amelyről a mondat szól”, a komment pedig az, „amely állítást tesz a topikban álló elemekről” (KÁLMÁN szerk. 2001: 24–5), emellett azonban a prozódiai különbségek, majd szintaktikai jellemzők révén különíti el a két tagot, részletesen tárgyalva azokat. Kálmán (2001) konstrukciós nyelvtana jószerivel csak megemlíti az aktuális tagolást, és Kálmán (szerk. 2001) kommunikatív meghatározását idézi (KÁLMÁN 2001: 16–7).

Míg Elekfi László és a mögöttes prágai kutatás az aktuális tagolást a kommunikáció (tehát a szövegekörnyezet és a beszédhelyzet) perspektívájából model-

lálja, a generatív megközelítés formális szintaktikai szempontokat érvényesít. Azonban a formális mondatmegközelítés is tartalmaz szintaxison kívüli összetevőket: ilyen „a hallgató számára új elem”, s ilyen a topik további jellemzése is, amikor É. Kiss Katalin is hivatkozik kontextuális és elméleti procedurális tényezőkre (É. KISS 1983: 16kk), „a leginkább felszínre hozható fogalomként” mutatja be a topikot, s maga a topik–komment szerkezet általában az ismerttől az ismeretlen felé tartó mondat szerkezetet alkot. Ezáltal egy lényegében reflektálatlan formális–funkcionális kettősséget tapasztalható az elméletben.

A magyar nyelvészeti kutatásokban még kevés hatása van az elmúlt két évtizedben kidolgozott funkcionális és kognitív elméleteknek, jóllehet azok új elméleti és módszertani lehetőségeket dolgoztak ki a mondat funkcionális perspektívájának leírására is. A funkcionális és kognitív megközelítés nem tart feltétlenül szükségesnek olyan mély- vagy mögöttes szerkezetet, amelyből transzformációkkal állítja elő a beszélő a felszíni szerkezetet. A mondat szerkezet inkább a tudás, a reprezentációk, a propozíció és a képiség vagy térbeliség együttes összjátéka eredményeként jön létre. A funkcionális megközelítések (főképp HALLIDAY 1985 és GIVÓN 1983, GIVÓN 1984 munkáiban), ill. a kognitív nyelvészet (vö. LANGACKER 1987, 1991a, 1991b, 1999) éppen szemantikai alapokról próbálják magyarázni az itt fölmerülő kérdéseket. Emellett például a kognitív elmélet fő tételei alapvetően nem a mondat szerkezetére irányulnak, és az idézett funkcionális munkák is hangsúlyozzák a diskurzuszemantikai és -szintaktikai összetevők alapvető voltát (l. pl. HASAN—FRIES 1997). Ennek megfelelően a továbbra is sokban eltérő magyarázatok egyik közös jellemzője a strukturális pozíció és a funkció leírásának összehangolása, pontosabban ennek a kívánalma (vö. például RICKHEIT—HABEL eds. 1995, ill. HASAN—FRIES 1997), vagyis az Elekfi- és É. Kiss-féle rendszerek eredményeinek összehangolása.

M. A. K. Halliday funkcionális nyelvtani monográfiája egyik legelső, alapozó módszertani eljárása a közvetlen összetevős, formális (maximális), frázisokat (VP, NP stb.) megnevező és az osztályozó, funkcionális (minimális), mondatrészeket megnevező elemzési mód összehasonlítása, azzal a megállapítással, hogy a kettő kiegészíti egymást (HALLIDAY 1985: 20–4). Erre az egyszerű kettős rendszerre épül rá azután a Halliday-féle rendszerben a téma–réma szerkezet, az angol nyelv sajátosságainak megfelelően, jórészt a prágai iskola elveinek megfelelően. Halliday párhuzamos feldolgozású mondatmodellje a következő réteget különíti el:

- mondatrészek (állítmány, alany, tárgy, határozó, jelző)
- strukturális összetevők (V, N, VP, NP, DET stb.)
- aktuális tagolás szerinti tagok (mondattopik, komment, mondatfókusz)
- szemantikai (vagy tematikus) szerepek (ágens, páciens, átélő stb.)

Talmy Givón szintaxisában a nyelv funkcionális tartományai a következők: lexikális szemantika (ez tartalmazza az általános, szavakban rögzített, kulturális

alapú tudást), propozicionális szemantika (ez a propozíciókban megadott információkat tartalmazza mondatok formájában, egyik összetevője az állapot, esemény vagy cselekvés leírása, másik összetevője a résztvevők jellemzése (argumentumokkal, esetszerepekkel) és társalgási pragmatika (ez illeszti az elemi propozíciókat a szélesebb kommunikációs kontextusba) (GIVÓN 1984: 31kk). Givón rendszerében a második két funkcionális tartomány alkotja a szintaxist, hasonlóan Halliday rendszeréhez (ott a maximális és minimális elemzés és a téma–réma szerkezet viszonyában).

Givón (1983) szerint a topik kategóriája többmondatnyi vagy bekezdésnyi szövegben (információegységben) határozható meg. A mondatnál (clause) nagyobb egységek léte a tematikus (témabeli) kontinuitás, a cselekvési kontinuitás (elsődlegesen a temporális egymásra következés) és a topikkontinuitás jellemzőitől is függ. A mondatban vagy a bekezdésben több topik („résztvevő”) is lehet, amelyek különbözhetnek megjósolhatóságukban, kontinuitásukban és hozzáférhetőségükben. A tematikusan összefogott egységben (bekezdésben) általában egy topik mutat kiemelt, jelölt kontinuitást, az a résztvevő, amelyik a leginkább érintve van a cselekvések egymásra következésében. Ez az elsődleges topik, amely igen gyakran azonos a grammatikai alannal (vö. GIVÓN 1983 és 1984: 138), a tárgy a másodlagos mondattopik (előzményként vö. CHAFE 1976).

Ezt a megállapítást rögzíti Langacker (1999: 29) is a kognitív nyelvtanban. E nyelvtenban (vö. legfőképp LANGACKER 1987) a nyelvi egységek feldolgozása két kognitív képesség által válik lehetővé, ezek: absztrakció/sematizáció és kategorizáció. A szimbolikus egység egy szemantikai és egy fonológiai szerkezet konstrukciója, amelynek automatizációja fokozat kérdése, konvencionális jellege a begyakorlottság mértékétől függ, és igen fontos összetevője a fogalmak elsáncoltsága, azaz mentális körülhatároltsága és ismertsége. A szemantikai egységek kognitív tartományok viszonyában írhatók le, amelyek elemi formájukban tapasztalati alapúak, azaz a világról való tudás és a jelentés között kapcsolat van, a jelentés alapja a konceptualizáció. A tartalom konstruálásának dimenziói a következő csoportokba sorolhatók: hatókör, perspektíva, feltűnőség (prominencia), háttér, specifikusság.

A jelentésszerkezetek egyik fő mozgatója az előtérbe kerülés, a figurává válás. A figura–alap viszony lényege abból ered, hogy a nyelvi kifejezések az entitások megnevezésekor a figyelmet mindig valamilyen specifikus fókuszba irányítják, vagyis a kifejezés egy meghatározott profilt helyez el a konceptuális alap hatókörén belül (vö. TALMY 1978, LANGACKER 1987). „Egy kifejezés profilja az entitás, amit jelöl, vagy amire vonatkozik, és mint ilyen az aktivált teljes fogalmon belül a figyelem fókusza” (LANGACKER 1999: 45). Az összetettebb szerkezetek kisebbekből jönnek létre, méghozzá lényegében szemantikai alapon. Vagyis például az ige, a főnév jelentésszerkezetként értelmeződik. Ezek a jelentésszerkezetek mint komponensszerkezetek hoznak létre magasabb rendű

kompozitumszerkezeteket, és a két vagy több komponensszerkezet és a kompozitumszerkezet együttesen adja sematikusán, dekontextualizáció révén a grammatikai szerkezetet, így a mondatot is. Langacker valenciaviszonyokkal írja le a grammatikai szerkezeteket, még hozzá a következő viszonyösszetevők alapján:

- megfelelések: a komponensszerkezetek mint jelentésszerkezetek profilált, kiemelkedő alszerkezetek között átfedések vannak; többszörös megfelelések is lehetnek többszörös szerkezetek között
- profilmeghatározottság: egy komponensszerkezet profilja lesz a kompozitumszerkezet profilja (ez elősegíti az elemezhetőséget, a felismerhetőséget)
- konceptuális (és fonológiai) autonómai vagy függőség: az autonóm komponensszerkezet kidolgozza egy függő komponensszerkezet egy kiemelkedő alszerkezetét a kidolgozási oldal tartományában
- konstituencia: a sorrend, amelyben a komponensszerkezetek egymásra következőve kombinálódnak, és előre haladva kidolgozottabb kompozitumszerkezeteket hoznak létre.

Mivel a funkcionális szempontok állandóan érvényesülnek e megközelítésben, mind a főnevek, mind az igék episztemikusan lehorgonyzott összetevők, azaz nominálisok és temporális relációk. Az episztemikus lehorgonyzásban egy (igen elvontan értelmezett) entitás elhelyezkedése specifikálódik egy jelenetben a beszélő és a hallgató ismereteihez képest (vö. LANGACKER 1987, 1991a). Igék esetében az episztemikus lehorgonyzást a mód és az igeidő, főnevek esetében a határozott/határozatlan specifikáció végzi el. Ezáltal a résztvevők feltűnőségének kognitívan természetes/hierarchikus rendje is megadható a prototipikus mondatban: elsődleges figura (alany), másodlagos figura (tárgy), alap (esemény-szituáció). Irány: az energiaforrástól a cél felé. Az elsődleges figura (amely nem feltétlenül az alany) a topik. A mondat valójában hasonlóan elsődleges és másodlagos figurák egymáshoz való viszonya, hiszen a mondatbeli ige az ezek mint trajector és landmark közötti viszonyt profilálja. Az alany mint nominális profilja megegyezik a mondat trajectorával, vagyis a mondat elsődleges figurájával. Langacker több említett művében kétféle javaslatot tesz a topik értelmezésére: egyrészt a mondattopik a szöveg egy hosszabb részén keresztül vonatkozik egy entitásra, és akkor ez referenciapontként működik, de ez a topikstátus föltehetőleg nem érvényesül az alany és a tárgy minden megvalósulásában. A konceptuális referenciapontok van Hoek (1995) és Langacker (1996) szerint lokális helyi topikok, olyan elemek, amelyeket a konceptualizáló más elemek kontextualizálására használ, vagyis a beszélő mentális kapcsolatot létesít egy entitással a más elemek által biztosított háttér előtt. Vagy: a mondattopik csak egy (tag)-mondaton belül érvényes, ekkor az alany mint a profilált viszony elsődleges figurája elsődleges mondattopik, lokális hatókörrel.

Ebben az elméletben tehát a figura–alap megkülönböztetésre mint a nyelvtant is szervező szemantikai kogníciókra épül a mondatbeli és diskurzusbeli entitások feltűnőségi sorrendje, amelyben az alany és a tárgy (az angolban a direct object) kapja a legfeltűnőbb helyeket, függetlenül szerkezeti helyzetüktől.

A topik kognitív magyarázatában Deane-nek (1992: 34–7) a figyelem fogalmát illető megkülönböztetései adnak további fontos szempontokat. A topik konceptuálisan központi, viszonylagosan begyakorlott, a szövegben ismételtelen előfordul különböző rá vonatkozó információkkal együtt, a konvergens típusú kiterjedő aktiváció révén (több aktív fogalom egy közössel kapcsolatban áll, azt teszi erősen aktívvá). A kognitív fókusz ezzel szemben szelekciós irányító eljárás, amely az újjal, a különbözővel, a szokatlannal kapcsolatos, korlátozott kapacitással a munkaemlékezetben. A nyelvi fókusz a kognitív fókusz: olyan elem, amely ki lett emelve a speciális figyelem számára, gyakran új volta miatt. A fókusz tehát olyan igen fontos ismeretet közöl, amely a kiterjedő aktiváció során nem válna feltűnővé, nem kerülne előtérbe, és ez talán a leglényegesebb jellemzője a fókusznak.

A funkcionális és kognitív elmélet szerint a magyar nyelvben a mondat elsődleges figurája a topik, függetlenül szerkezeti (sorrendi) helyétől. Prototipikus esetben ez a topik a mondat alanya és ágense. Az így értelmezett topik egyszerre mondattani és szövegtani szempontból elsődleges figura, függetlenül nyelvi kifejtettségének mértékétől (vö. TOLCSVAI NAGY 2001 megjelenőben). Ekképp a másodlagos figurák helyzete sem feltétlenül kötött. Ez a topikértelmezés még nem tartalmaz a sorrendiségre vonatkozó leírást. Ezt a jellemzőt a kognitív ösvény (path) műveletével lehet jellemezni; bár a mondatfeldolgozás nem egyszerűen lineáris, a forrás – ösvény – cél képi séma bizonyos változata itt érvényesül: egyszer az alany felől halad a feldolgozás a tárgy felé, másszor fordítva. Továbbá a nézőpont-szerkezetben többféle eltérő kiindulópont érvényesül. A kognitív ösvény és a semleges kiindulópontok nézőpontoszerkezete együttesen ráépül a topik mint elsődleges figura mondatbeli helyzetére, és az így jellemzett szerkezet együttesen adja a mondatbeli „súlyozást” (részletesebben l. TOLCSVAI NAGY megjelenőben).

A magyar szövegtani kutatások az akadémiai nyelvtanból eredő hagyományt követve, ill. a magyar generatív kutatások mondatközpontúsága (modulárisan autonóm szintaxisa) következtében viszonylag későn kezdtek az aktuális tagolás és a magyar nyelvű szöveg összefüggéseinek kutatásához. A legelterjedtebb eljárás két összetevőből adódott:

- a Daneš által kidolgozott tematikus progresszió elvéből és elemi mintáiból,
- az É. Kiss által a magyar nyelv mondatainak aktuális tagolására kidolgozott modelljéből.

Ezt a kettős elméleti keretet alkalmazza például Szikszainé (1999) vagy Kabán (2001) Szövegtani előnyeiről és hátrányairól l. Tolcsvai Nagy (2001: 244–6). A

Halliday- és Givón-féle funkcionális, ill. a Langacker-féle kognitív nyelvtan keretében kidolgozott szövegtopik és szövegfókusz értelmezéséről szintén I. Tolcsvai Nagy (2001).

Az *Officina Textologica* 3. kötetének (SZIKSZAINÉ szerk. 1999) tematikus tanulmányai Petőfi S. János kezdeményezésére újból a figyelem középpontjába állították a mondatbeli sorrend, szórend vagy a kötetbeli terminus szerint a lineáris elrendezés kérdését. A tanulmányok kreatív feladatok végrehajtásának és magyarázatának a leírásai. A feladatok egyetlen Áprily-szövegrészlettel kapcsolatosak: az első feladatban egy a szövegből törölt tagmondatot kell újra behelyezni hat különböző sorrendi változat közül kiválasztva a leginkább megfelelőt, a második feladatban az elsőt kell megismételni egy teljes törölt szövegmondatdal, míg a harmadikban egy törölt szövegmondatnak a különválasztott szintagmáit kapja a feladatot végrehajtó, és ezekből kell a legmegfelelőbb változatot újraalkotni. A feladatokat gyakorlott nyelvészek hajtották végre, akik azonban a legmegfelelőbb sorrendi változat kiválasztásakor saját nyelvi tudásukra hagyatkoztak, majd ezt a tudást magyarázták. Így szerephez jutott az „ártatlan”, reflektálatlan gyakorlati tudás és a reflektált tudományos ismeret is, ugyanazoktól a személyektől, kissé megszabadítva a kutatókat saját szakmai előismereteiktől.

Mind az egyes tanulmánybeli magyarázatokból, mind Szikszainé Nagy Irma (1999) utószavából az derül ki, hogy a sorrendiség összetett jelenség, szerepet játszik benne többek között

- a világról való tudás,
- a közvetlen szövegelőzmény, főképp a szövegben korábban aktivált topik(ok) hozzáférhetősége, kontinuitása, referenciális távolsága (a korábbi említés távolsága),
- a közvetlen szövegfolytatás, főképp a közvetlen folytatásban aktivált régi vagy új szövegtopikok.

Mind ezt az *Officina Textologica* 3. kötete igen részletesen bemutatja. Egyetlen tény a következtetések közül mindenképpen kiemelendő: a funkcionális perspektíva diskurzusfüggő, tehát leírásakor modellálni kell a közvetlen szövegkörnyezetet és a beszédhelyzetet ahhoz, hogy a leírás reális legyen. Vagyis a szövegtani kísérletek a korábbi elméleti és leíró megközelítések közül a funkcionális és kognitív kereteket igazolják, úgy, hogy a formális generatív elmélet eredményeit is szintetizálják. E tekintetben egyre inkább összefüggően értelmezhetővé válnak korábban szétkülönbözést jelző megállapítások. Elekfi (1986) elkülöníti a téma–propozitum és a topik–komment kategóriapárokat. Az *Officina Textologica* 3. kötetében hasonló javaslatot tesz Kocsány Piroska (KOCZSÁNY 1999). Mindkét javaslat megoldást keres a következő kérdésekre:

- a strukturális pozíció és az előtérbe helyezés elkülönülése,
- az ismert és az új meghatározási nehézségei,
- a rendszer- és a kommunikációs szempontok összeegyeztetése.

Mint látható volt, a korai funkcionális irányoktól a mai kognitíváig a kérdés-feltevések és a modellválaszok szintén ebben az irányban tájékozódnak.

Irodalomjegyzék

- BENCZÉDI JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- CHAFE, WALLACE 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and points of view. In: C. N. Li (Ed.): *Subject and topic*. Academic Press. New York. 25–55.
- DANEŠ, FRANTIŠEK 1970/1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In: Thomka B. (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék. 45–50.
- DEANE PAUL D. 1992. *Grammar in Mind and Brain. Explorations in Cognitive Syntax*. Mouton de Gruyter. Berlin—New York.
- DEME LÁSZLÓ 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- DEZSŐ LÁSZLÓ—SZÉPE GYÖRGY 1967. Adalékok a topic-comment problémához. *Nyelvtudományi Közlemények* 365–88.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1964. Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 331–70.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése. (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra.)* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- GÉCSEK ZSUZSANNA 2001. A kontrasztív topik szintaxisáról és szemantikájáról. *Magyar Nyelv* 283–93, 423–32.
- GIVÓN, TALMY 1983. Topic Continuity in Discourse: The Functional Domain of Switch-Reference. In: I. Heiman, P. Munro (eds): *Switch-Reference and Universal Grammar*. John Benjamins. Amsterdam. 51–82.
- GIVÓN, TALMY 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. Vol. I. 1984. Vol. II. 1990.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HALLIDAY, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold. London.
- HALLIDAY, M. A. K.—HASAN, RUQUAYA 1976. *Cohesion in English*. Longman. London.
- HASAN, RUQUAYA—FRIES, PETER H. 1997. Reflections on Subject and Theme: An introduction. In: R. Hasan, P. H. Fries (eds.): *On Subject and Theme. A discourse functional perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. xiii–xliv.

- KABÁN ANNAMÁRIA 2001. Az aktuális tagolás szövegformáló hatása. *Magyar Nyelv* 97: 200–206.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ 2001. *Konstrukciós nyelvtan*. Tinta Kiadó. Budapest.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan. I. Mondattan*. Tinta Kiadó. Budapest.
- VAN HOEK, KAREN 1995. Conceptual reference points: A cognitive grammar account of pronominal anaphora constraints. *Language* 310–40.
- KESZLER BORBÁLA (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- É. KISS KATALIN 1983. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- É. KISS KATALIN 1988. Brassai Sámuel nyelvészeti munkássága. In: Németh G. B. (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolútizmus korában*. Gondolat Kiadó. Budapest. 175–94.
- É. KISS KATALIN 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79–177.
- É. KISS, KATALIN 1995. Introduction. In: É. Kiss K. (szerk.): *Discourse Configurational Languages*. Oxford University Press. Oxford.
- É. KISS KATALIN 1998. Mondattan. In: É. Kiss K.—Kiefer F.—Siptár P.: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 17–184.
- KOCSÁNY PIROSKA 1999. Szórendváltások a szövegben: melyik az „igazi”? In: Szikszainé N. I. (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica 3*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 62–69.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I*. Stanford, California.
- LANGACKER, RONALD W. 1991a. *Concept, Image, Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter. Berlin—New York.
- Langacker, Ronald W. 1991b. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford. California.
- LANGACKER, RONALD W. 1996. Conceptual Grouping and Pronominal Anaphora. In: B. Fox (ed.): *Studies in Anaphora*. John Benjamins. Amsterdam. Philadelphia. 333–378.
- RICKHEIT, GERT—HABEL, CHRISTOPHER (eds.) 1995. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Walter de Gruyter. Berlin—New York.
- SZABOLCSI ANNA 1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények*: 59–82.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.

- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (szerk.) 1999. *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez*. Officina Textologica 3. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- TALMY, LEONARD 1978. Figure and Ground in Complex sentences. In: J. A. Greenberg (ed.): *Universals of Human Languages*. Stanford University Press. California. 625–49.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR megjelenőben. Topik és/vagy figura. *A mai magyar nyelv leírásának új módszerei*. Szeged.
- TOMPA J. (szerk.) 1961–62. *A mai magyar nyelv rendszere*. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- WACHA BALÁZS 1991. A mondat szórendje és aktuális tagolása. In: Benkő L. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 618–31.
- WACHA BALÁZS 1992. A mondat aktuális tagolása. In: Benkő L. (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2. A kései ómagyar kor*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 121–54.

2. (Bá)birkózás¹

KÁDÁR EDIT

Dolgozatom az *Officina Textologica* 3. kötetében felvetett témához, a szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezésének elemzéséhez kapcsolódik. Az elemzendő szövegrészlet Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének első öt bekezdése:

[1] *Őszi vasárnap volt. [2] Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.*

— [3] *Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4] A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [5] Megnézzük a vadat. — [6] Miféle vadat, apám? — [7] Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8] Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.*

[9] *A vad felizgatta képzeletem. [10] Medve? [11] Farkas? — [12] Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.*

[13]..... [14] *Beléptünk a faragott kapun. [15] Ismertem a veres bajuszú Barabást, ő volt a falu legszerencsésebb kezű vadásza. [16] Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17] Vadat látni jöttetek? — [18] s már be is tessékelt az alacsony mestergerendás mennyezetű szobába.*

[19] *Táguló szemem hamar meglátta a vadat. [20] A mestergerendában, kovácsolt vasszegezen hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. [21] A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság.*

[22] *Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szörpamacs a füle hegyén. — [23] Hiúz — mutatta be apám. — [24] Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. [25] Álmélkodva néztem a vadat: [26] hiúzt sose láttam.*

---

¹ Ez úton szeretném megköszönni Szilágyi N. Sándornak a tanulmány megírásához nyújtott önzetlen segítségét és hasznos bírálatait.

Az *Officina Textologica* harmadik kötetében közölt feladat (a) azt kéri, hogy a törölt 13. szövegmondat helyére helyettesítsük be ennek hat lehetséges lineáris elrendezését, és tárgyaljuk az egyes helyettesítések ko- és kontextuális implikációit, illetve, hogy (b) válasszuk ki az adott lineáris elrendezések közül azt, amelyik leginkább, illetve legkevésbé illik az adott szöveghelyre:

[13a] A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.

[13b] A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.

[13c] A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.

[13d] A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.

[13e] Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól.

[13f] Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.

A feladat adekvát megközelítése leginkább egy beszédtevékenység-grammatikai modellben² lenne elképzelhető, ez azonban még kidolgozásra vár. Annyiban azonban máris érvényesíteni lehet egy kidolgozandó beszédtevékenység-grammatika szempontrendszerét, hogy — mint ahogy egy beszédtevékenység-grammatika modelljének a megkonstruálásakor — nekünk is a **konkrét beszédhelyzetben** elhangzó **konkrét beszédműből** kell kiindulnunk (mint biztos támpontból). A beszédmű vizsgálata során ugyanis azonosíthatjuk azokat a konkrét korlátozó feltételeket, amelyeket egy beszédtevékenység-grammatikának ilyen tekintetben ki kell elégítenie. (Ebben az értelemben tehát a beszédmű-grammatika módszertanilag megelőzi a beszédtevékenység-grammatikát.) Modellépítés közben ilyenfajta kérdésekre kell választ találnunk: Milyennek kell lennie annak a rendszernek (grammatikának), amellyel a beszélő, illetve a hallgató adott ko- és kontextuális keretben éppen ezt és csakis ezt a formát tudja produkálni, illetve értelmezni? Mi kell ahhoz, hogy ezt csakugyan meg tudja tenni? Így juthatnánk el azokhoz a hipotézisekhez, amelyeknek alapján magát a rendszert fel tudnánk állítani.

Ebben a dolgozatomban nem célozom egy ilyenfajta beszédtevékenység-grammatikai modellnek még a vázlatos feltérképezése sem. Ami a jelen vizsgálódás szempontjából érdekes számunkra: úgy közelíteni az adott szövegmondat egyes

---

² Egy ilyen típusú megközelítés abban térne el a szemiotikai textológia perspektívájától, hogy a beszélőt és a beszélői intenciót tekinti kiindulási alpnak, nem csupán az önmagában vett szöveget s annak mindenkori interpretátorát. Annak ellenére, hogy a beszélői intencióra (főleg írott szövegek esetén) többnyire csak magából a szövegből következtethetünk, ez valójában mindenkor „megelőzi” magát a szöveget, s minden szöveg mögött számolnunk kell egy beszélővel mint a szöveg létrehozójával. (Kivételt ez alól talán csupán a számítógépes programokkal generált szövegek jelentenek.)

kombinatorikus sorrendjei közti különbségekhez, hogy azoknak nem a beszédmű síkján megnyilvánuló és leírható lexikogrammatikai aspektusát vesszük **elsősorban** tekintetbe, hanem azt, hogy egy konkrét, az elbeszélés szövegéből rekonstruálható kommunikációs szituációban mit ért(het) meg a hallgató az egyik vagy a másik variánsból, hogy ezek a feldolgozás/megértés során milyen előfeltetés-horizontot aktiválnak, illetve hogy a hallgató milyen (implicit) jelentést tartalmat rendel(het) hozzá az aktuálisan elhangzó változathoz. Másrészt: milyen intenció rejlik a beszélő részéről egyik vagy másik szövegmondat-változat megkonstruálása, kiválasztása mögött, mi az a többletinformáció, amelyet az adott (invariáns) funktor + argumentumai struktúrához az összetevők lineárisan eltérő felszíni elrendezésével rendelhetünk. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a fenti kombinatorikus változatok mindegyike szintaktikailag kifogástalan magyar mondat, azzal azonban már nem érthetünk egyet, hogy az adott variánsok közül „... kontextus-érzékeny módon (azaz az adott szövegmondat 'sorrendi helyén') kellő prozódiai (és paralingvisztikai) felépítéssel ellátva, valószínűleg valamennyi elfogadható” (vö. egy hasonló feladat kapcsán *A kis herceg* egyik szövegmondatának hat kombinatorikus elrendezéséről PETŐFI S. 1996: 44). Kétségtelen ellenben, hogy az adott lineáris elrendezések mindegyikéhez rendelhető lenne egy olyan konkrét kommunikációs szituáció, amelyben kommunikatív szempontból adekvátak lennének.

A fentiek értelmében a feladat megoldásához a következő síkokon lehetne közelíteni:

1. Egyrészt a törölt szövegmondat egyes lineáris elrendezéseit (egy tágabban értelmezett) **beszédmű-grammatika szempontjából** közelíteni meg, azaz a kontextuálisan adott kommunikációs **célok** figyelmen kívül hagyásával azt vizsgálni, hogy **(a)** lexikogrammatikai, illetve **(b)** fonetikai-prozódiai síkon és ezzel szoros összefüggésben **(c)** a kommunikatív tagolódás síkján milyen különbségek vannak az egyes variánsok között.

A beszédmű a beszéd folyamat végterméke annak a tevékenységnek, amelynek folytán a feladó a kód alkalmazása révén mások számára hallható közegben (hangfolyamban) képezi le közlendőjét. A beszédmű írásban csak korlátozottan rögzíthető: az írott szöveg már nélkülözi azoknak a prozódiai és paralingvisztikai elemeknek a nagy részét, amelyek a nyilatkozatoknak sajátjuk. Egy beszédmű-grammatika azonban ennek ellenére nem zárhatja ki az írott szövegeket sem vizsgálódási köréből, ugyanis az írott szöveg hangosításával a szöveg bármikor visszahelyezhető eredeti (hangzó) közegébe — természetesen többféleképpen. A hangosítás eszerint már interpretációs folyamat is egyben. Így, amikor beszédmű-grammatikáról szólunk, akkor ehhez tartozónak kell tekintenünk nemcsak egy beszédmű lexikogrammatikai síkját, hanem annak a fent (b), illetve (c) alatt megnevezett komponenseit is. A szemiotikai textológia szöveg megközelítése is ezt támogatja azáltal, hogy „... a kommunikátumokat nem egyszer s mindenkorra

statikusan adott objektumokként, hanem fizikai megjelenési formájuk (fizikai manifesztációjuk) és e megjelenési forma (manifesztáció) mindenkori befogadói (interpretátorai) interakciójának eredményeként kezeli” (PETŐFI S. 1997: 61).

2. Másrészt vizsgálendő lehetne, hogy az adott vehikulum mint kotextus mely variáns(ok) megjelenését teszi lehetővé, illetve ezzel milyen szemantikai-pragmatikai implikációk járnak együtt.

3. Végül pedig arra a kérdésre is választ kellene találnunk, hogy **beszédtevékenység-grammatikai szempontból** mi indokolja azt, hogy pontosan az(ok) a variáns(ok) jelenhet(nek) meg a szövegben, amely(ek) az előző pontok vizsgálatai alapján körvonalazódott/körvonalazódtak. Ehhez azoknak a ko- és kontextuális, valamint világról szóló ismereteinknek az aktiválására lesz szükség, amelyek alapján azonosítható, hogy az elbeszélés szövegéből rekonstruálható **kommunikációs szituációban** a beszélő (a narrátor) milyen szándékkal, milyen tartalom közlésére használhatja az egyes kombinatorikus elrendezéseket, és a hallgató (a mindenkori olvasó, interpretátor) mit kell, hogy értsen, illetve kizárólag mit érthet ezekből a szórendi változatokból. Olyan tényezőknek a működését kell itt megkísérelnünk leírni, amelyek a beszélő és hallgató/olvasó tudatában közös tudásként léteznek arról, hogy mi, magyarul beszélők mit akarunk, tudunk közvetíteni egy semleges szórendű és hanglejtésű mondattal, illetve az ettől eltérő szórendi és prozódiai variációkkal.

Tekintve, hogy az *Officina Textologica* 3. kötetében ezeknek a kérdéseknek nagy részére választ kapunk, a fentieket csak érintőlegesen fogom vizsgálni, mégpedig azokon a pontokon, ahol véleményem eltér a kötet tanulmányainak szerzőitől.

Ad 1a. Ezen a síkon az egyes kombinatorikus elrendezések **relációs organizációját** vizsgáljuk, vagyis azt, hogy az adott szövegmondat-összetevők között milyen funkcionális összefüggések áll(hat)nak fenn, olyanok, amelyek változatlanok maradnak az adott szövegmondat valamennyi konfigurációs változata esetén (vö. PETŐFI S. 1996: 20).

Az alábbi táblázat a szövegmondat-összetevők lexikogrammatikai szintjét az eredeti 13. szövegmondat reprezentációjával szemlélteti. A táblázat a (nyelvspecifikus) morfológiai információkat, a szófaji hovatartozást és a mondatfunkciós sajátosságokat tartalmazza (DOBI 2000 alapján).

A	Bábirkó	nevű	falurész	nem	volt	messze	a	házunktól
-	-0	név-ű	-0	-	vol-t	-	-	ház-unk-tól
ne	fn	mn	fn	tg	si	hsz	ne	fn
[A...	jmi	jmi	...]	[Á...		...]	[Hh...	...]

(Jelmagyarázat: 0: implicit toldalék, ne: névelő, fn: főnév, mn: melléknév, tg: tagadószó, si: segédige, hsz: határozószó, A: alany, Á: állítmány, Hh: helyhatározó, jmi: minőségjelző).

A fenti szövegmondat valamennyi sorrendi változata a *messze van* {*vmi vmitől*} igei vonzatszerkezetből hozható létre.

A *van* szemantikailag „üres” ige, azaz olyan, amelynek a tartalmát bővítőményei adják meg (vö. DEZSŐ 1972). Jelenlétét itt a mondat múltidejűsége követeli meg. A bővítőmények közül a *messze* határozószó kapcsolódik legszorosabban az igei funkthoz,³ állító/semleges mondatban az ige előtti igevivői pozíciót töltve be.

Az alany szerepében a *Bábirkó nevű falurész* főnévi csoportot találjuk. A *házunktól* összetevő fakultatív határozói vonzat. Szerepe a szövegmondat egyfajta „lokális lehorgonyzása”, egy kiindulási, viszonyítási pont jelölése. Ez olyan argumentum, amely a szövegelőzményből kiegészíthető; a fillmore-i osztályozásban: DNC.

Fillmore három csoportba sorolja a maguk mellett implicit argumentumokat megtűrő igéket. Az egyik ilyen csoportot azok az igék alkotják, amelyek határozott zéró bővítőmennyel fordulnak elő. Ezek az ún. DNC-igék (definite null complement). Ezek mellett az igék mellett az argumentum akkor lehet implicit, ha a hiányzó argumentum a ko- vagy kontextusból kikövetkeztethető, kiegészíthető (vö. FILLMORE 1986).

Lexikogrammatikai síkon tehát mind a hat szövegmondat-variáns egyaránt elfogadható, ezek nem mondanak ellent a magyar nyelv morfológiai, szintaktikai stb. szabályainak.

Ad 1b. Az adott szövegmondat-variánsokban tulajdonképpen négy szövegmondat-összetevővel, négy invariáns tömbbel kell számolnunk:

- a. – (a((Bábirkó (név))+ű) falu+rész)
- b. – (nem (volt))
- c. – (messze)
- d. – (a ház+unk+tól)

³ PETŐFI S. is egyetért azzal, hogy az ilyen típusú szerkezetek állítmányként kezelhetők (szóbeli közlés). A bennük szereplő *van* ugyanis olyan igei funkthor, amellyel kapcsolatban szorosán hozzá tartozó argumentum(ok)ról beszélhetünk, amely(ek) az állítmány szerves részét képezi(k), éspedig olyan módon, hogy ezekben az állítmányokban a *van* funkthor nem kell szükségképpen alkalmazni (l. pl. *A kulcs a lábtörő alatt.*). Ezek a „kiegészítők” azért tárgyalhatók az argumentumok között, mert ugyanúgy bővíthetők, mint más argumentumok. Célszerű lenne talán ezeket **határozói állítmányoknak** nevezni (legalábbis míg jobb terminust nem találunk a megnevezésükre).

Annak indoklásához, hogy miért négy és nemcsak három (vö. SZIKORÁNÉ 1999) ilyen tömböt kell megkülönböztetnünk, egy kis kerülőt kell tennünk.

A magyarban — a konfigurációs nyelvektől eltérően — kétfajta szórendi szabály van:

a) Grammatikai szórend. — Ennek szigorú megkötései vannak, amelyeken a beszélő akarva sem változtathat, ugyanis nem rajta, hanem a grammatikán múlik, hogy milyen szórendet alkalmaz. Ezért az ilyen szabályokkal kialakított szórendi forma semmiféle többletinformációt nem hordozhat, az egyetlen lehetséges lévén. Ennek a szórendiszabály-csoportnak a következő fontosabb funkciói lehetnek:

- Meghatározza a grammatikai viszonyjelölők szórendi helyét: a birtokos jelző ragja csakis közvetlenül a birtokos szó utáni pozícióban állhat, a tárgy ragja közvetlenül a tárgyi funkciójú főnév után, a határozórag és a névutó közvetlenül a főnév után, a névelő a főnév előtt stb.
- Megszabja a jelző és a jelzett szó szórendjét, azaz tágabban azt, hogy bizonyos **szerkesztett neveket** hogyan hozunk létre mások számára is érthető módon. Például a *Bábirkó nevű falurész* igazából egyetlen szerkesztett név, a mondatba funkcionálisan úgy illeszkedik be, mintha egyetlen főnév lenne. Szórendjén nem lehet változtatni. Ugyanilyen lehet minden minőségjelzős szószerkezet, ahol szigorú szabály, hogy a jelző a jelzett szó előtt áll: *piros alma* — ez is tulajdonképpen szerkesztett név, nem mindenféle almának a neve, hanem minden olyan almának, amely egyben piros is.

Itt persze mindegyik esetben azzal is számolnunk kell, hogy a kettő közé beékelődhet-e valami, vagy nem, bár azok egy része, amelyek beékelődésnek látszanak, igazából nem azok. Például a *Pista új labdája* esetében nem jó úgy felfogni, hogy a minőségjelző beékelődhet a birtokos jelző és birtokszó közé, hiszen igazából az *új labdája* egyetlen szerkesztett név (*Pista (új labdá)-ja*.)

A grammatikai szórend megkötéseit alkalmazva bizonyos fix egységeket, **modulokat** nyerünk.⁴

b) Modulrend. — A (szoros értelemben vett) grammatika ebbe egyáltalán nem szól bele, minden a beszélőre van bízva, hogy melyik lehetséges megoldást választja. Ennek kétféle korlátozása van:

- a **grammatikai** korlátozás: a grammatikai szórend szabályai által előírt (egyetlen) lehetőség helyett nem választhat egyebet, azt szigorúan meg kell tartani;
- a **kommunikatív** korlátozás: mivel a beszélő több lehetőség között választhat, az egyes lehetőségekhez sajátos (preszuppozíciós, implikációs, kontextuális stb.) jelentéstöbblet társulhat. Ez pedig csakis akkor érvényesülhet,

---

⁴ Ezt jobb híján nevezem így, de a megnevezésnek (illetve annak, amit ez a megnevezés fed) semmi köze nincsen a CHOMSKY-féle moduláris grammatikához.

ha erre is vannak szabályok, amelyek előírják, hogy melyik fajta többletjelentés esetén melyik lehetőséget **kell** kiválasztani, illetve melyiket kell arra az esetre kizárni.

A „bábirkós” példamondat esetében tehát négy olyan fix egységünk van, amelynek a szórendjét nem lehet megváltoztatni. Ezek az egységek kizárólag ilyen értelemben veendőek, tehát ez nem jelenti azt, hogy mindegyik okvetlenül külön mondatrész is legyen. A 2+3 például együtt egy mondatrész: állítmány, hiszen az állítmánnyal kapcsolatban sehol sincsen olyan megkötés, hogy folytonosnak kellene lennie, vagyis hogy két eleme közé nem illeszkedhet más mondatrész.

Az ilyenfajta modulok felvétele egyúttal a beékelődés problémáját is megoldja, azaz megszünteti, kiküszöbölve az ún. „megszakított összetevők” felvételének szükségességét.⁵ (Egy mondatrész tehát egy vagy több modulból állhat, s ennek például az igekötős igéknek a hagyományostól eltérő tárgyalásában is nagy jelentősége lehet, hiszen eszerint az igekötőket is külön modulként kell fölvennünk.)

Az egyes fix egységeken belüli sorrendet a grammatikai szórend határozza meg, ezen nem változtathatunk. Ennek a szórendnek a leírása a szoros értelemben vett grammatikára tartozik, azzal tehát mi itt nem foglalkozunk. Bennünket ugyanis most kizárólag a modulrend érdekel, azaz a kommunikatív szempontok szerint szervezett szórend.

Matematikailag eszerint nem 6 kombinációs lehetőség van, hanem 24 ($1 \times 2 \times 3 \times 4 = 24$):

- 1 1–2–3–4 A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.
- 2 1–2–4–3 A Bábirkó nevű falurész nem volt a házunktól messze.
- 3 1–3–2–4 A Bábirkó nevű falurész messze nem volt a házunktól.
- 4 1–3–4–2 A Bábirkó nevű falurész messze a házunktól nem volt.
- 5 1–4–2–3 A Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt messze.
- 6 1–4–3–2 A Bábirkó nevű falurész a házunktól messze nem volt.

⁵ Vö. KÁLMÁN—RÁDAI 1996. „Az aktuális tagolás hatása a magyar szórendre abban nyilvánul meg, hogy olyan mondatrészek, amelyek egymással állnak a legszorosabb logikai kapcsolatban, bizonyos esetekben egymástól távol, elszakítva helyezkednek el a mondatban. Ezek a mondatban egy szintaktikai egységet, egy összetevőt alkotnak (legalábbis az összetevők hagyományos értelmében). Különleges szórendi sajátosságaik miatt **megszakított összetevőknek** kellene őket tekintenünk” (1996: 85). A szerzőpáros tehát olyan mondatrészeket nevez **megszakított összetevőknek**, amelyek logikailag egy összetevőt alkotnak, s elemeik a semleges mondatokban szomszédosak.

- 7 2-1-3-4 Nem volt a Bábirkó nevű falurész messze a házunktól.
8 2-1-4-3 Nem volt a Bábirkó nevű falurész a házunktól messze.
9 2-3-1-4 Nem volt messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól.
10 2-3-4-1 Nem volt messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész.
11 2-4-1-3 Nem volt a házunktól a Bábirkó nevű falurész messze.
12 2-4-3-1 Nem volt a házunktól messze a Bábirkó nevű falurész.

13 3-1-2-4 Messze a Bábirkó nevű falurész nem volt a házunktól.
14 3-1-4-2 Messze a Bábirkó nevű falurész a házunktól nem volt.
15 3-2-1-4 Messze nem volt a Bábirkó nevű falurész a házunktól.
16 3-2-4-1 Messze nem volt a házunktól a Bábirkó nevű falurész.
17 3-4-1-2 Messze a házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt.
18 3-4-2-1 Messze a házunktól nem volt a Bábirkó nevű falurész.

19 4-1-2-3 A házunktól a Bábirkó nevű falurész nem volt messze.
20 4-1-3-2 A házunktól a Bábirkó nevű falurész messze nem volt.
21 4-2-1-3 A házunktól nem volt a Bábirkó nevű falurész messze.
22 4-2-3-1 A házunktól nem volt messze a Bábirkó nevű falurész.
23 4-3-1-2 A házunktól messze a Bábirkó nevű falurész nem volt.
24 4-3-2-1 A házunktól messze nem volt a Bábirkó nevű falurész.

Több lehetőség nincs. Mind a 24 grammatikális, és valamilyen beszédhelyzetben elképzelhető. (A grammatikalitás nem is nagyon merül fel, mert az inkább a grammatikai szórendre vonatkozhatna.) Az igaz, hogy **ugyan ezekből a szavakból** más mondatot is létrehozhatunk (pl.: *A házunktól nem a Bábirkó nevű falurész volt messze.*), de az már **nem ez** a mondat. Mert tartjuk jól szem előtt, hogy itt valójában nem 24 különböző mondattal van dolgunk, hanem **egyazon** mondatnak 24 különböző modulrendű megoldásával, variánsával, ha úgy tetszik. (Ha a klasszikus formájú ágrajzát elkészítjük, az mindegyiké ugyanaz!)

A 24 különböző változat nem ugyanolyan státusú. Az **1.** abban különbözik az összes többitől, hogy ez éppen az **alapértelmezés szerinti szórend**: ha a beszélő semmi többletet nem akar a mondattal mondani (vagyis semmi oka nincs rá, hogy eltérjen az alapértelmezéstől), akkor ezt választja. (Alapértelmezés szerinti szórendről csak a kommunikatív szórend, a modulrend esetében van értelme beszélni, a grammatikai szórend esetében ugyanis eleve nincs más, mint az alapértelmezés szerinti, azt meg akkor nem is érdemes így nevezni.) Ez tehát más néven a kérdéses mondat semleges **rendszermondat** változata, de jobb talán alapértelmezés szerinti szórendnek (esetleg alapszórendnek) mondani, mert ez nem egészen ugyanaz, mint a rendszermondat. (Érdemes lenne kísérletileg is kipróbálni, hogy ha a mondatnak csak az ágrajzát adjuk meg (azt

is úgy, hogy az ágrajz maga semmiféle sorrendet se sugalljon⁶), semmi egyebet (tehát a ko- és kontextusától is megfosztjuk), s az a feladat, hogy alkossanak meg ebből egy mondatot, melyik változat milyen gyakorisággal jelentkezne. Nagy valószínűséggel az 1. változat 99,99%-os gyakoriságban fordulna elő.)

Ez idáig tehát hipotetikusán (míg kísérletileg is nem igazoljuk) azt mondhatjuk, hogy ha a magyar anyanyelvű embernek egyáltalán nincs semmiféle információja sem a szöveggörnyezetről, sem a szituációról, akkor az alapértelmezés szerinti szórendet választja. Ezt pedig meg is fordíthatjuk, és definícióként azt mondhatjuk, hogy azt a változatot tekintjük az alapértelmezés szerinti szórendűnek, amelyet az ember akkor választ, ha a kontextusra és szituációra vonatkozó információk semmi szerepet nem játszanak a mondat kialakításában (vagy mert eleve hozzáférhetetlenek, vagy pedig mert abban az esetben éppen nem volt rájuk szükség). Ezt meg azzal folytathatjuk, hogy a mondat szórendje tehát akkor fog eltérni az alapértelmezés szerintitől, ha valami ilyenfajta információ miatt el kell tőle térni.

Visszatérve a fent megállapított négy összetevőnkhez, az alábbiakban azt kell megvizsgálunk, hogy a fenti tömbökön belül hogyan oszlanak meg a hangsúlyviszonyok, bármi legyen is az összetevők sorrendje.

A. (A((BÁBIRKÓ (NÉV))+Ű) FALURÉSZ)

Az első összetevőtömb szakaszelőzővel indít: a névelő hangsúlytalan marad, ehelyett a következő szó, a *Bábirkó* első szótagjára esik a hangsúly. A *nevű* a tulajdonnév után álló azonosítókkal mutat hangsúlyozási szempontból rokon vonásokat (l. pl. *Károlyi gróf*). „A fenti szerkezetek hangsúlyozási szempontból azért említésre méltók, mert a tulajdonnév utáni tag(ok) hangsúlytalanságát nem irtóhangsúly okozza, azaz a mondat lapos hangsúlyozású, további szavainak nem kell hangsúlytalanoknak lenniük...” (KÁLMÁN—NÁDASDY 1994: 431). A *falurész* így természetesen viselhet hangsúlyt, ám véleményem szerint semmiképpen nem lehet főhangsúlyos (mint ahogy Wacha átíratában szerepel — l. az 6. lábjegyzetben), annak ellenére, hogy kétségtelenül ebben a szövegmondatban jelenik meg először expliciten az, hogy a korábban már hivatkozott *Bábirkó* valójában egy falurész neve. Az olvasó ugyanis ko- és kontextuális, valamint a

⁶ Ha ez nehézségbe ütközne (két dimenzióban ugyanis ezt képtelenség megvalósítani), érdemes lenne egy olyan kísérlettel próbálkozni, amelyben az adott mondat szavait betűrendben adjuk meg. A feladat azt kérné, hogy ezekből állítson elő ki-ki egy számára elfogadható/legelfogadhatóbb tagadó mondatot. (Ezzel a megkötéssel rögzíthető a tagadószó szórendi helye.) (Ez esetben azonban nem egy grammatikai viszonyrendszer ábrája alapján kellene a mondatot megkonstruálni, azaz a mondat ágrajza nem lenne megadva. Kérdés, hogy ez mennyiben befolyásolná a kísérlet eredményét.)

világra vonatkozó ismeretei, tudása alapján ezt feltehetőleg már a 3.–4. szövegmondat alapján „megfejtette”.

B. (NEM (VOLT))

A tagadás mondatszintű operátor, azaz egy egész proposíciót tagad. A prozódiaihatókör-kijelölés értelmében a mondatoperátor megelőzi és redukálja a ragozott ige vagy a predikatív szó hangsúlyát. Ezt nevezi Kálmán—Nádasdy csüggésnek. (Semleges hangsúlyozású mondatban, „...ha a ragozott igetövet igevivő előzi meg, akkor az ige hangsúlytalanul csügg az igevivő után” KÁLMÁN—NÁDASDY 1994: 436).

C. (MESSZE)

A *messze* igemódosító, mint azt az előzőekben is láttuk, az igének nagyon szoros vonzata. Ha megelőzi az igét, akkor hangsúlyos lesz, és kiirtja az utána következő ige hangsúlyát. Ha azonban követi az igét (például azért, mert a tagadószó kiszorítja az igevivői pozícióból, azaz az igét közvetlenül megelőző pozícióból), akkor „hátravetett igemódosítóvá” válik. A valódi hátravetett igemódosítók hátravetett helyzetben ingatag hangsúlyhelyzetűekké válnak, azaz hangsúlyozásuk fakultatív lesz (vö. KÁLMÁN—NÁDASDY 1994: 402). „Ingatag hangsúlyhelyzetben akkor áll a szó, ha (...) választhatóan hangsúlyos (hangsúlyos vagy hangsúlytalan megjelenésének nincsenek jelentéstani vagy szerkezeti velejárói)” (KÁLMÁN—NÁDASDY 1994: 419).

D. (A HÁZ+UNK+TÓL)

A harmadik összetevő névelője az alanyi szerepű főnévi csoportban szereplő névelőhöz hasonlóan viselkedik, azaz bármely sorrendi változatban szerepel is, mindig szükségszerűen hangsúlytalan. A *házunktól* összetevő fókusz pozícióban főhangsúlyossá/mondathangsúlyossá válik, minden egyéb pozícióban vagy szakaszhangsúlyt, vagy gyenge hangsúlyt kap.

A fenti modulok önmagukban vett hangsúlyviszonyain túl nézzük meg most, hogy a lehetséges 24 szövegmondat-variáns milyen prozódiai sémával egészülhet ki: (Az utolsó oszlop a hangsúlyok számát jelzi az illető változatban.)

1	1-2-3-4	A 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt messze a házunktól.	2
2	1-2-4-3	A 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt a házunktól 'messze.	3
3	1-3-2-4	A 'Bábirkó nevű falurész 'messze 'nem volt a házunktól.	3
4	1-3-4-2	A 'Bábirkó nevű falurész 'messze a 'házunktól 'nem volt.	4
5	1-4-2-3	A 'Bábirkó nevű falurész a 'házunktól 'nem volt messze.	3
6	1-4-3-2	A 'Bábirkó nevű falurész a 'házunktól 'messze 'nem volt.	4
7	2-1-3-4	'Nem volt a (')Bábirkó nevű falurész 'messze a 'házunktól.	3 (4)
8	2-1-4-3	'Nem volt a (')Bábirkó nevű falurész a 'házunktól 'messze.	3 (4)
9	2-3-1-4	'Nem volt messze a 'Bábirkó nevű falurész a 'házunktól.	3
10	2-3-4-1	'Nem volt messze a házunktól a 'Bábirkó nevű falurész.	2
11	2-4-1-3	'Nem volt a házunktól a 'Bábirkó nevű falurész 'messze.	3
12	2-4-3-1	'Nem volt a házunktól 'messze a 'Bábirkó nevű falurész.	3
13	3-1-2-4	'Messze a 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt a (')házunktól.	3 (4)
14	3-1-4-2	'Messze a 'Bábirkó nevű falurész a 'házunktól 'nem volt.	4
15	3-2-1-4	'Messze 'nem volt a 'Bábirkó nevű falurész a 'házunktól.	4
16	3-2-4-1	'Messze 'nem volt a házunktól a 'Bábirkó nevű falurész.	3
17	3-4-1-2	'Messze a (')házunktól a 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt.	3 (4)
18	3-4-2-1	'Messze a (')házunktól 'nem volt a 'Bábirkó nevű falurész.	3 (4)
19	4-1-2-3	A 'házunktól a 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt messze.	3
20	4-1-3-2	A 'házunktól a 'Bábirkó nevű falurész 'messze 'nem volt.	4
21	4-2-1-3	A 'házunktól 'nem volt a Bábirkó nevű falurész 'messze.	3
22	4-2-3-1	A 'házunktól 'nem volt messze a 'Bábirkó nevű falurész.	3
23	4-3-1-2	A 'házunktól 'messze a 'Bábirkó nevű falurész 'nem volt.	4
24	4-3-2-1	A 'házunktól 'messze 'nem volt a 'Bábirkó nevű falurész.	4 ⁷

⁷ Természetesen a táblázat nem foglal magába minden lehetséges prozódiai sémát, amely az illető szórendi variánssal összeegyeztethető lenne, csak azt, amelyik (jobb híján) saját nyelvi kompetenciám alapján, hangosan kimondva, a ko-, illetve kontextus figyelembe vétele nélkül a legkézenfekvőbbnek tűnt (tehát mint ilyen, valószínűleg vitatható). Mégis talán ez alapján sem megalapozatlan a szórendi alapértelmezés mintájára az egyes szövegmondat-variánsok mindegyike esetében egyfajta **prozódiai alapértelmezést** feltételezni (ezt szemléltetnék az előbbiek), ami nem jelenti azt, hogy minden szövegmondat-variánsnak ne lehetnének/ne lennének további (ko- és kontextusfüggő) prozódiai vari-

Ha most újból megnézzük az 1. mondatot, amelyet az előbbieken alapértelmezés szerinti szórendűnek neveztünk, feltűnő még ebben az is, hogy benne a hangsúlyok száma összesen kettő. A fenti szövegmondat tehát prozódiaileg két hangsúlyközpont köré szerveződik; két önálló IP-t (intonációs frázist; prozódiai alapegységet) tartalmaz. (Az aktuális tagolás szintjén az első IP a témának, a második a propozitumnak felel meg.) Ilyen mondat csak egy van még, a 10., amely az 1.-től csak az alanyi–állítmányi rész felcserélésében különbözik. Ez tehát kimondása szempontjából is a legökonomikusabb, ez folyik a legsimábban.

A többi 23 változatban pedig az a közös, hogy:

(a) kommunikatív szórendje mindegyiknek eltér az alapértelmezés szerintitől,
(b) az alapértelmezés szerinti szórendű 1. mondathoz képest mindegyik tartalmaz valami kommunikatív többletet,⁸

(c) a 10.-et kivéve mindegyikben 1–2 hangsúllyal több van, mint az 1.-ben.

Ennek a három jellemzőnek pedig lehet valami köze egymáshoz.

A kérdés tehát ezek után az, hogy **miért** (illetve **mi végett**) kell a beszélőnek eltérnie az alapértelmezés szerinti szórendtől?

ánsai. (Csak példaként mellékelem az 1. szövegmondat-variáns két lehetséges prozódiai sémáját WACHA Imre átiratában (WACHA 1993: 51–52). Ezen felül valószínűleg más prozódiaileg lehetséges sémák is rendelkezhetők ugyanehhez a szövegmondatához.)

(1)

(4.1)

A Bábirkó nevű falurész 'nem volt messze a házunktól.
ɔ_ba:birko:_nev:_falure:s 'nem_volt_mes:ε_ɔ_ha:zun_kto:l

(2)

(4.1)

A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.
ɔ_ba:birko:_nev:_falure:s nem_volt_mes:ε_ɔ_ha:zun_kto:l

(Az alkalmazott jelek magyarázatára l. WACHA 1993: 77, 5. lábjegyzet).

⁸ Ilyesmiről beszél a PETŐFI S. is, amikor a **referenciális**, illetve az **értelmi** jelentéstől elkülönítve a megnyilatkozások **kommunikatív** jelentéséről is szól, amely elsősorban éppen a szövegmondatoknak, illetve ezek összetevőinek a lineáris elrendezettsége által jön létre (PETŐFI S. 1997: 38).

Itt érdemes figyelembe venni azt az előbb már említett körülményt, hogy az alapértelmezés szerinti szórendű mondatot egy megadott ágrajzból is elő lehet állítani, és ilyenkor rendszerint ezt alkotjuk meg. Az ilyen helyzetnek két lényeges sajátossága van:

- (a) teljesen hiányzik mindenféle „kon- és kotextus”, az ágrajznak nincs szöveggörnyezete: se előzménye, se folytatása,
- (b) hiányzik a szituáció, tehát a beszédpartnerek is: nincs beszélő, hallgató, nem valaki mondja valakinek (de azért a mondat mégis szól valamiről).

Ad 1c. A kommunikatív tagolódás kérdésköre nagymértékben a prozódiai sík, illetve a szórend vizsgálatára épül. Az intonáció és a prozódia ugyanis általában számos szemantikai, pragmatikai és stiláris funkciót tölthet be. Például meghatározhatja, illetve jelölheti valamely összetevő szintaktikai hovatartozását, fókusz- vagy topikszerepét stb. Másrészt a prozódianak az egyes összetevők lényegi információtartalmának kiemelésében is nagy szerepe van. A prozódiai séma (elsősorban az intonáció és a hangsúly) és a mondatösszetevők lineáris elrendezése együtt szervezik a szövegmondatokon belüli új/lényeges és ismert információ strukturálását.

Az, hogy a magyar mondatok szórendje (és prozódiaja) kommunikációs szerepüktől függ (és nem fordítva!), azt jelenti, hogy a szórendi szabályok semmiképpen nem fogalmazhatók meg csupán logikai (predikátum/funktor + argumentumai) függőségi viszonyok alapján. (Sőt ez a lineáris elrendezésben szinte jelentéktelen szerepű. A generatív grammatika angol művelői ezt pontosan az angol nyelv konfigurációs jellege miatt nem vehetik észre, a magyarban azonban mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy nem lehet ugyanazzal a szabállyal megadni/leírni mind a mondat logikai szerkezetére vonatkozó megkötésetek, mind azokat a szórendi lehetőségeket, amelyekben ez a felszíni szerkezet szintjén megvalósulhat. Azaz: mint fentebb láttuk, a grammatikai szórend és a modulrend két különböző szabállyal adható csak meg.)

Az, hogy konkrétan a fenti 24 lehetséges szövegmondat-variáns mindegyike miben különbözik egymástól a kommunikatív tagolódás síkján, egy külön tanulmány témája lehetne; ez számunkra most nem érdekes. Ki kell viszont mindenképpen térnünk néhány olyan szempontra, amelyet egy ilyen vizsgálathoz elméleti háttérként figyelembe kell vennünk.

Az ismert, illetve az új információ megnevezésére a szakirodalomban több terminus is létezik, melyeknek kisebb-nagyobb mértékben eltérő a használatuk: *téma-réma*, *topik-comment*/ *topik-predikátum*, *téma-propozitum*, *adott-új*.

Az aktuális tagolásnak (pl. az Elekfí által használt, nagymértékben a linearitáshoz kötött) *téma-propozitum* fogalma (vö. ELEKFI 1986) különbözik mind a *téma-réma* fogalmától (mely egy funkcionális mondatperspektívából értelmeződik), mind a generatív grammatika *topic-comment* szintaktikai fogalmaitól,

mind pedig a pszicholingvisztikában is használt (többnyire szintén pragmatikai alapú) adott–új terminusoktól. Ezek tulajdonképpen mind a témára és rémára vonatkozó kanonizált, de homályos kommunikatív intuícióktól való elszakadás igényével születtek, illetve annak a felismeréséből, hogy a kommunikatív tagolás (azaz egy pragmatikai funkció) a magyarban szintaktikalizálódott, ugyanis az adott, illetve az új információ meghatározott szintaktikai pozíciókban jelenhet csak meg, s ezeket jól definiált formai jegyek hordozzák. Fókusz (súlyszó) pozícióba például az igét közvetlenül megelőző elem kerül (amely ezzel a mondat főhangsúlyának hordozójává válik). Ez (vagy fókusz híján a ragozott ige) jelzi a predikátum/comment kezdetét. A topik (témaszó) mindig a fókusz előtt elhelyezkedő elemcsoport, egy felvezető, semleges hangsúlyú rész, az ismert információ hordozója. A téma és a predikátum pedig legegyszerűbben a hangsúly alapján választható szét.

„A mondat témájára rendszerint az jellemző, hogy olyasmit jelent, ami az adott helyzetben vagy a mondat szövegelőzményéből ismeretes, a propositum pedig olyat, ami a közlésben új. De ez csak tendencia” (ELEKFI 1986: 41). Amikor ugyanis egyik mondatösszetevő sem vezet be új diskurzusreferenst: „Ilyenkor a mondattagok egymáshoz viszonyított közlési értéke határozza meg, hogy melyik a téma, melyik a propositum. E közlési értékek viszonyát szórendi és determinációs elemek együttese határozza meg” (ELEKFI 1986: 41–42).

A vizsgálandó szövegmondat esetében is ez utóbbi helyzet áll fenn: csak az összetevők egymáshoz viszonyított közlési értékét vehetjük alapul a két aktuális mondattag megállapításához. Mind a négy összetevő ugyanis már a szövegelőzményből (és a világra vonatkozó tudásunk aktiválásával) ismert/kikövetkeztethető. Az alanyi szerepű főnévi csoport antecedense a 3.–4. szövegmondatokban keresendő. A *házunk* mint referenciapont már a 2. szövegmondat alapján világossá válik, a „*más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk*” részlet pedig (4. szövegmondat) a Bábirkó közelségét jelzi, azaz az ige határozói bővítményei sem jeleznek valóban újat az előzményekhez képest.

Ad 2. A második lépésben azt kellene vizsgálnunk, hogy az adott vehikulum mint kotextus mely szövegmondat-variáns(ok) megjelenését teszi lehetővé, illetve ezzel milyen szemantikai-pragmatikai implikációk járnak együtt.

A korábbiakban, az aktuális tagolás tárgyalásakor kiindulópontként azt tételeztük, hogy a magyar mondat felépítésének fő szervező elve az, hogy miként kapcsolódik az adott szövegmondat az előző mondatokhoz, illetve hogy mennyi új információt hordoz ahhoz képest. Ahhoz azonban, hogy az egyes szövegmondat-változatok kotextuális adekvátságát meg tudjuk vizsgálni, nem lenne talán haszon nélkül való, ha a 13. szövegmondatot követő szövegrészt is megvizsgálnánk. Hiszen az is igen lényeges a mondat szórendjének alakításában, hogy a beszélő mit szándékozik utána mondani, hogy mit akar az adott mondat-

tal bevezetni. (Hetzron ezt nevezi **prezentatív funkció**nak — vö. HETZRON 1971).

Kocsány Piroska tanulmánya pontosan azt vizsgálja, hogy a mindenkori következő mondathoz hogyan illeszthető az eredetileg adott hat szövegmondat-variáns, illetve hogy ezek milyen folytatást tesznek lehetővé/kívánatosná (KOCSÁNY 1999). Ezekből a lehetséges folytatásokból tartja leszűrhetőnek, hogy melyik szórendi variáns milyen szövegalkotó következménnyel jár. Módszertanilag, úgy tűnik, ez az egyetlen járható út. Az ilyen megközelítés hallgatói/olvasói szempontokat érvényesít, azaz a módszer beszédmegértési és nem beszédprodukciós stratégiát követ. Ily módon a szövegvariánsok által megkívánt folytatáshoz rendelhető kontextus felől próbálja megérteni az adott szövegmondatbeli modulrendbe kódolt kommunikatív többletet (amely természetesen az alapszórend hordozta jelentéshez képest számít kommunikatív többletnek). Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy beszélői szempontból pontosan fordított irányú jelenséggel van dolgunk: a beszélő éppen azért alkalmaz egy adott modulrendet, mert feltételezi, hogy létezik egy olyan szabály, amely az ő, illetve a hallgató/olvasó szabályrendszerében közös tudásként jelenik meg arról, hogy egy modulrend (a mindenkori alapszórendhez képest) milyen (implicit) többletjelentés hordozója lehet. (Ennek a szabályrendszernek a leírása szintén egy beszédtevékenység-grammatikai keretben lenne adekvát.)

A törölt rész a negyedik bekezdés első szövegmondata, azaz új szerkezeti-logikai egységet nyit. A *Bábirkó* falurész név említésével a második bekezdés 3. és 4. szövegmondatához kapcsol vissza. Ugyanakkor — egy új szerkezeti-logikai egység nyitó mondataként — nem kötődik, és nem is kell feltétlenül kötődnie az őt közvetlenül megelőző szövegrészhez. A 12. szövegmondat „*Majd meglátod*” (ti. ott, a Bábirkóban, ahová megyünk) részlete és a 13. szövegmondat között az olvasónak egyfajta „áthidalást” kell végrehajtania, amely a szövegbeli és a világra vonatkozó ismeretek aktiválásával valósulhat meg. Az „áthidalás” maga azt a szövegrészt helyettesíti, amelyet például az „*Elindultunk* (a Bábirkóba/ a Bábirkó nevű falurészbe). *Mentünk, mendegéltünk, s elég hamar oda* (a Bábirkóba) *is értünk* (tehát: (a Bábirkó) *nem volt messze*).” gondolat sor tölthetne ki. Áprily itt, a negyedik bekezdés első mondatában a mesélős felütés helyett az eredményt, a következtetést ragadja meg. A 13. szövegmondat összetevőinek sorrendje tehát ezt kell, hogy kifejezze: egy folyamat végeredményéből levont, ténymegállapítászerű következtetést. Ezt pedig leginkább az alapszórendűnek tekintett szövegmondat-variáns képes kifejezni.

Kocsány Piroska említett tanulmánya is ezt a variánst tartja a leginkább elfogadhatónak, indoklásában azonban definiálhatatlan és főleg kvantifikálhatatlan terminusokat sorakoztat fel: „Az a) változat abban különbözik az összes többi változattól, hogy befejezett egység. Prozódiaileg is zárt. Ez a zártság természetesen nem szükségszerű, de — szemben a többi változattal — minden-

képpen elsődleges. Ezzel bevezettünk egy (talán) szövegmondat-tani kategoriát: a befejezettség, a lezártág, a kiegészítést nem igénylő mondatnani egység fogalmát egyfelől, illetve a mondatgrammatikai mondatnál nagyobb, mert kiegészítést, hozzáfűzést is tartalmazó egység fogalmát másfelől” (KOCSÁNY 1999: 64).

Ebben a megfogalmazásban mindenesetre egyetérthetünk abban, hogy az 1., alapszórendű szövegmondat-variáns nem igényel kiegészítést. Ezt azonban nem a „befejezett egység” volta vagy a „prozódiai zártsága” okozza. Azért nem keressük ennek a szövegmondatnak sem a lehetséges folytatását, sem az előzményét, mert ha találunk is ilyet, az **nem valami kommunikatív szórendi** (modulrendi) **szabállyal függ össze**, hanem csak a világról való általános tudásunk alapján következtetünk valamire, a mondatnak **nem a szórendje, hanem a tartalma alapján**. Ez pedig most minket nem érdekel. (Például: ha egy ágrajzból rakom össze azt, hogy *A méhek szorgalmasak*, ezt én ugyan folytathatom azzal, hogy *de bezzeg te lusta vagy*, csak hogy erre a folytatásra nem a mondat szórendje miatt kényszerülök, sőt egyáltalán nem is vagyok kénytelen folytatni, teljesen rajtam áll, hogy én ehhez mit asszociálok. Más eset, ha a szöveget például ilyen kontextusban hallom: *A méheket te csak ne emlegesd! A méhek szorgalmasak*. Ennek természetes folytatása az, hogy *nem úgy, mint egyesek* — és ilyenkor aligha vitás, hogy úgy is lehetne mondani: *A méhek, azok szorgalmasak...*) És ezzel el is érkeztünk ahhoz a kérdéshez, amelynek a „bábirkós” példamondat kapcsán való felmerülése volt a jelen dolgozat ihletője.

Ad 3. A 3. pontban felvetett és megválaszolásra váró kérdések közül csupán egyet érintünk a továbbiakban (a téma teljes kidolgozásának igénye nélkül): az ún. **relatív állítások** problémáját. Közlebről pedig azt vizsgáljuk, hogy a [13a] szövegmondat, illetve annak egy expletívummal kiegészített változata (*A Bábirkó nevű falurész, az nem volt messze a házunktól.*) kommunikatív szempontból miben tér el egymástól, és hogy miért nem hagyható el az expletívum a kommunikatív jelentés megváltozása nélkül akkor, ha alanyi pozíciójú főnévi csoportot értelmez.

A relatív állítások

Már Karácsony Sándor a magyar grammatika alapelveinek a parataxist, azaz a mellérendelést tartja. Ez nem a mellérendelő mondatok kedvelésében mutatkozik meg csupán, hanem abban a minden vonalon érvényesülő törekvésben, hogy a magyar nyelv grammatikai jelölésmódjának mindig **reláció** a formája: a „valami” a magyar grammatika törvényei szerint semmi sem, hanem „valami valamihez képest” (KARÁCSONY 1939).

Ez a megállapítás azért is nagyon fontos, mert egy másfajta, a hagyományos-tól eltérő szemléleti bázisról való megközelítés lehetőségét mutatja meg: nem

azt tehát, hogy a magyar nyelv tényei mennyire férhetnek bele az indoeurópai nyelvek paradigmáiba, hanem a magyar nyelv bizonyos belső törvényszerűségeire mutat rá, olyanokra, amelyeknek a kanonikus nyelvtanokban alig van nyoma. Némely ide tartozó szerkezet típusra csak a 80-as években kezdenek odafigyelni, elsősorban a generatív grammatika magyar képviselői.

Csak a téma legjelentősebb csomópontjait említve: a vizsgálandó szerkezeteket Szabolcsi Anna **nyomatékos topik**nak nevezi, és jó érzékkel jelöli ki a magyar nyelv két másik, a nyomatékos topikkal rokonítható konstrukcióját: a tekintethatározói szerepű dativusi és infinitivusi kötelezően nyomatékos topikot (SZABOLCSI 1980); Elekfi szintén felfigyel rájuk, de csak mint az akadémiai nyelvtan által tekintethatározónak minősített mondatrészek egyoldalú besorolásának problémáját látja bennük⁹ (ELEKFI 1986); É. Kiss egy részüket a balra való kihelyezés eseteiként kezeli (É. KISS 1992); ugyanő később a **kontrasztív topik** terminust alkalmazza a Szabolcsi-féle **nyomatékos topik** helyett (É. KISS 1998). A szerkezet típus prozódiai vonatkozásairól a legrészletesebben a Kálmán—Nádasdy szerzőpárosnál olvashatunk¹⁰ (KÁLMÁN—NÁDASDY 1994).

A vizsgálandó mondat típusok egyike az, amelynek „...az élén olykor egy sajtós emelkedő, esetleg lebegő intonációval ejtett, a mondat többi részétől árnyalatnyi szünettel is elválasztott, szembeállítást implikáló főnévi csoportot találunk” (É. KISS 1992: 109). (Jobb híján) nevezzük ezeket most **relatívum**oknak,

⁹ [Akadémiai nyelvtanunk] „... nem veszi kellően figyelembe azokat a határozóféle nyelvi elemeket, amelyek arra valók, hogy a mondatban (tagmondatban, tételben) kifejezett állítás érvényét korlátozzák. [...] Valójában a tekintethatározó arra való, hogy a mondat predikatív részének (a szoros értelemben vett tételnek) érvényességi területét meghatározza, szinte körülhatárolja, ezért közbülső helyet foglal el a mondat határozók és a független igehatározók között. [...] A mondatban legtöbbször téma (fő- vagy altagolásban). Gyakran éppen azért tesszük a mondat elejére, hogy témaként élesen szembeállítsuk a mondat többi részével mint propozitummal. [...] Valamennyi mellékmondatfajta közül a tekintethatározói van a legszorosabb összefüggésben az aktuális mondat-tagolással” (ELEKFI 1986: 275).

¹⁰ ELEKFI például a témához másfelől közelít; ő pontosan a prozodiától jut el a kontrasztivitásig: „... a racionális alapformában [ELEKFI a téma–propozitum sorrendet nevezi racionálisnak] a téma és a propozitum határán csak ritkán kell szünetet tartani. Nem tilos ugyan a szünet [...], de ennek az aktuális tagolási határt jelző cezurának sincs kötelezően hallható jelzése, néha csak a mondat grammatikai szerkezetéből vagy az ismert és az új tartalmi elemet jelentő szóformák érintkezési határából adódik. Ha szünet van, ott váratlan fordulatot jelent a propozitum, vagy pedig kifejtett, olykor rejtett ellentétet fejez ki” (ELEKFI 1986: 57).

az őket tartalmazó állításokat pedig **relatív állítások**nak. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy a relatívumnak nevezhető szerkezetek köre ennél tágabb.)

A generatív grammatika az ilyen főnévi csoportokat **kontrasztív topikok**nak nevezi, és a szóban forgó szerkezeteket a következő típuspéldákkal szemlélteti:

(1)

- (a) Jánosnak nem adnám kölcsön az autót.
- (b) Tanárnak nem való mindenki.
- (c) Szép nem vagyok.
- (d) Fel csak gyalog lehet menni; le viszont síléccele is.¹¹ (É. KISS 1998: 24)

Az ilyen típusú konstrukciókat Kálmán et al. másodirtó szerkezeteknek tartja, amely az ellentétező beszédérték egyik megjelenési formájaként kezelendő. (Pl. „*Fölbosszantani (azt, ugyan, bezzeg) tudnak a büdös kölykök, de segíteni, azt nem.*” Itt az irtóhangsúly azért lehetséges, mert közepükön prozódiai „külső határ” van (KÁLMÁN—KÁLMÁN—NÁDASDY—PRÓSZÉKY 1989: 66).

Ugyanide sorolhatók a következő példák is, amelyeket a Strukturális magyar nyelvtan a balra való kihelyezés eseteiként tárgyal:

(2)

- (a) Imrével, (azzal/vele) nem találkoztam.
- (b) Jól Imre oldotta meg a feladatot.
- (c) Mindenkit csak Imre ismer itt. (É. KISS 1992: 109)

Ezekben a mondatokban „Ha a mondatkezdő DP referáló [...] egy vele korreferens, hangsúlytalan névmás is követheti” (É. KISS 1992: 109). Az (a) mondatokban mindkét csoportban megnevező kifejezés áll mondatkezdő pozícióban, s az (1a) is átírható ekképpen: *Jánosnak, (annak/neki) nem adnám kölcsön az autót.* Az (1a) és (2a) eszerint semmiképpen nem kezelhető külön típusként.

A többi mondatban mondatkezdő helyzetben nem referáló kifejezés szerepel. Különbségük azonban éppen abban ragadható meg, hogy prozódiai sajátásaik hasonlósága ellenére, az (1) csoport mondatkezdő kifejezései szintén kiegészíthetők egy-egy expletívummal, míg a (2b, c) nem. (L. (1b) *Tanárnak, annak nem való mindenki.* (1c) *Szép, az nem vagyok.* — amit akár így is mondhatnánk:

---

¹¹ Ezeknek a mondatoknak mindegyikében az előfeltevés-háttérben ott van egy olyan lehetséges folytatás, hogy „*de...*” (pl. *Jánosnak nem adnám kölcsön az autót, de Péternek igen. Szép nem vagyok, de van egy csomó egyéb jó tulajdonságom.* stb.). Ha nem folytatom a mondatot, akkor ez „*a többről nem nyilatkozom*”-mal egyenértékű. Pl. *Pétért, (azt) nem láttam, de nem is nagyon figyeltem.*, illetve: *Pétért, (azt) nem láttam, (a többiekéről pedig nem nyilatkozom).*

Szépnek szép nem vagyok., vagy: *Szépnek nem vagyok szép.* — (1d) *Fel, oda csak gyalog lehet menni; le viszont síléccel is.* — itt pedig egy hangsúlytalan névmási határozószó követi a topikalizált összetevőt.)

Továbbá: Az Új magyar nyelvtan szerint „... az igének akár alanyi, akár tárgyi, akár határozói bővítménye szerepelhet topikként” (É. KISS 1998: 22), illetve „Ha a topikalizált összetevőt sajátos, mélyen induló, s az utolsó szótagján vagy szótagjain emelkedő dallammal ejtjük, kontrasztív jelentéstartalmat kölcsönzünk neki. [...] Nem megnevező kifejezéseket is alkalmassá tehetünk topik szerepre, ha kontrasztívtopik-dallammal ejtjük őket” (É. KISS 1998: 24).

A felsorakoztatott példák tanúsága szerint a fenti definíciók hiányosak, ugyanis például a *Szép nem vagyok* mondatban a névszói-igei állítmány névszói része szerepel kontrasztív topikként, a *Fel csak gyalog lehet menni* mondatban pedig az igekötő (bár itt a *fel* sokkal inkább irányhatározói szerepű; vö. **Fel nem tudtam ébredni.*)

Végül: a fenti, expletívummal kiegészíthető mondatok mindegyike „ami valamit illet” formában parafrázálható: (1a) *Ami Jánost illeti, annak/ neki nem adnám kölcsön az autót.* (1b) *Ami a tanári foglalkozást illeti, annak nem való mindenki.* (1c) *Ami a szépséget illeti, (hát) szép az nem vagyok.* (1d) *Ami a felfele utat illeti, oda csak gyalog lehet menni; le viszont síléccel is.* (2a) *Ami Imrét illeti, azzal/vele nem találkoztam.*

Hasonló parafrázálási lehetőségei, intonációja és sajátos, szembeállítás implikáló jelentéstartalma miatt a „tekintethatározói szerepű” dativusi és infinitivusi kötelezően nyomatékos topikok is a fenti szerkezetekre emlékeztetnek.¹²

Pl. (3)

- (a) Ismerni ismerem őt, (de csak távolról).
- (b) Szépnek szép, (de drága).¹³

¹² A magyarban az állítások relatív voltának a kifejezhetősége annyira fontos, hogy ezt nemcsak a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezésének variációival lehet kifejezni, hanem erre grammatikai (morfológiai) kifejezőeszközeink is kialakultak.

¹³ Petőfi *A négyökrös szekér* című versének „*Szekéren mentek, de ökörszekéren.*” részlete is igen közeli rokonságot mutat ezzel a szerkezettípussal, s értelmezésében nem annyira a kettős szillogizmusok működési elve lehet segítségünkre, mint inkább ezeknek a „dativusi kötelezően nyomatékos topikoknak” az analógiája. Ugyanis az ezekben a szerkezetekben a két tag közé kithető *ugyan, tulajdonképpen, valójában, igazából* stb. mind a nem-prototipikus értelmezés szimptomái. Például: *Szépnek ugyan/tulajdonképpen/stb. szép, (de nem az én esetem).* Ugyanez a nem-prototipikus értelmezés áll a

Sőt az (1a)/(2a) és (3) szerkezetek egyetlen szövegmondaton belül együtt is előfordulhatnak. Például: *Katit, azt (látni) láttam ma, (de nem tudom, hogy most hol lehet).*¹⁴

Ha Szabolcsi alapján elfogadjuk, hogy az igének az ilyen tekintethatározói szerepű dativusi és infinitivusi vonzatai kötelezően nyomatékos topikok, és ha ezek a vonzatok nem topikpozícióban állnak, a mondat nyelvtanilag helytelenné válik (SZABOLCSI 1980: 77), akkor a fenti mondatot valószínűleg helytelennek kellene minősítenünk, amit egyetlen magyar anyanyelvű beszélő sem tenne.

A fentiek alapján tehát világosan látszik, hogy a **relatívum** fogalma nem ekvivalens a kontrasztív topik fogalmával, s egy új terminus bevezetésének szükségességét éppen az teszi indokolttá, hogy a generatív grammatika termi-

---

Petőfi-sorra is: *Székérnek ugyan/tulajdonképpen/stb. székéren, (de ökörszékéren), azaz: tulajdonképpen az ökörszékér is székér.*

¹⁴ Ezt a **kettős/többszörös relatívum** eseteiként fogjuk tárgyalni. Egy második relatívum megjelenésének alapfeltétele, hogy legyen a mondatban egy topikpozíciójú relatívum. Ennek a kikötésnek egyik következménye, hogy a kommenttel, azaz az igével vagy szorosan az igéhez tartozó V' alatti komplementummal kezdődő mondatok nem lehetnek relatív állítások. (Ezeket nevezi LADUSAW *thetikus* állításoknak. Vö. MALECZKI 1998: 277.) Ha visszatérünk a „bábirkós” mondatunk 24 szórendi variánsára, és ezekből kizárjuk a *thetikus* állításokat (7.–12.), észrevehető, hogy a 3, illetve a 4 hangsúlyt tartalmazó szövegmondat-variánsok (ilyen 17 van) némelyike (szám szerint 6) értelmezhető ilyen kettős relatívumként, és ezekbe mindegyikbe két expletívum tehető ki. (Az expletívumok természetesen nem teremtik, csak explicitté teszik ezt a relatívum-szerepet. Kivétel ez alól az alanyi szerepű főnévi csoport expletívuma. Az alanyi NP relatívumként való értelmezhetősége ugyanis az expletívum explicit megjelenésének függvénye. Ennek magyarázatát l. a következőkben.) E két szám közötti különbséget részben az adja, hogy csak az ige, illetőleg az igeívő előtti modulok egészíthetők ki egy-egy expletívummal. (Pl. 3.: *A Bábirkó nevű falurész, az messzinek nem volt messze a házunktól*, de: *2. *A Bábirkó nevű falurész, az nem volt a házunktól messzinek messze.*, vagy **A Bábirkó nevű falurész, az nem volt a házuktól, attól messze.*)

További 6 szövegmondat-variáns (6., 14., 17., 18., 20. és 23.) esetében pedig egy harmadik relatívum is megjelenik. Nem meglepő, hogy éppen ezek a sorrendi változatok tűnnek a legmesterkéltbeknek, amelyek ugyan a magyar grammatikai szabályai szerint létrehozhatók, de élő beszédben, éppen háromszoros relativizáltságuk miatt elképzelhetetlenek. (Pl. a 20. szövegmondat-variáns a jelölt hangsúlyviszonyok alapján a következő kiegészítést tenné lehetővé: *A házunktól, attól a Bábirkó nevű falurész, az messzinek nem volt messze.* – s ezzel az alapszórendű változathoz képest megállapítható kommunikatív többletjelentést tettük explicitté.)

nológiája egyrészt szorosan összetartozó szerkezetek együvé tartozását fedi el (s ugyanakkor különbözőket mos össze; l. (2a), illetve (2b, c) mondatok), másrészt azzal, hogy a megnevezést egy szintaktikai pozícióhoz köti, bizonyos kétségtelenül grammatikus mondatok létét tagadja. Olyan terminusra van tehát szükségünk, amely ezeknek a szerkezeteknek a funkcionális rokonságát hangsúlyozza a szintaktikai pozíció különbözősége ellenére.

A relatívum tehát olyan fölérendelt kategória, amely szórendi, illetve jól definiált prozódiai sajátosságokkal társuló szintaktikai (kontrasztív topik/balra kihelyezett összetevő), illetve morfológiai eszközök által (tekintethatározói szerepű dativusi és infinitivusi vonzat) vagy a kettő kombinációja révén jut kifejezésre.

Szűkebb vizsgálódási területünk a következőkben a **szintaktikai eszközökkel kifejezésre jutó relatívumokhoz** kapcsolódik.

Ha a fenti (1), (2) csoport példamondataihoz az aktuális tagolás felől közelítünk, akkor érthetővé válik, hogy ez a relatívum ezekben a mondatokban nincs valamilyen mondatrészfunkcióhoz kötve.¹⁵

A relatívum a fenti példák alapján lehet tárgy is, határozói is, sőt alany is (bár ez utóbbi csak értelmezős szerkezetekben!).¹⁶ Az ilyenfajta alanyi értelmezős szerkezetek használatát nem is indokolja semmi más a relatívum kiemelésén kívül, hiszen itt az az érdekes, hogy az értelmező határozatlanabb, mint az értelmezett, ami amúgy nem jellemző az értelmezőre, az ugyanis rendszerint pontosítja a másikat, kevésbé pontosan meghatározott fogalmat. Így az ilyen szerkezetek expletívumai „anti-értelmezőkként” is felfoghatók. Az anti-értelmező elhagyhatatlanságát (a többi expletívummal szemben) éppen az indokolja, hogy csupán így lehet biztosítani, hogy a relatívum (ami, ha alany, alapszórendű/semleges mondatban nyilván szórendileg mondatkezdő pozíciót foglal el) az elsőbbnél is előbb legyen. Pl. *A villamos, az jött.* mondatban azért nem hagyható el az *az*, hogy az alany természetes, nem relatívumi első helyét ez foglal-

¹⁵ Ennek a magyarázata lehet az, amit HUNYADI állít, hogy a kontrasztív topik nem lexikális, hanem prozódiai operátor, amely a propozíció argumentumai közül választ hordozót magának (HUNYADI 1998: 73). É. KISS szerint „Ha a topikalizált összetevőt sajátos, mélyen induló, s az utolsó szótagján vagy szótagjain emelkedő dallammal ejtjük, kontrasztív jelentéstartalmat kölcsönzünk neki. [...] Nem megnevező kifejezéseket is alkalmassá tehetünk topik szerepre, ha kontrasztívtopik-dallammal ejtjük őket” (É. KISS 1998: 24).

Ugyanez lehetővé teszi, hogy ezekről a relatívumokról ne csak mint valamilyen határozókról beszélhessünk (pl. tekintethatározó).

¹⁶ A generatív szakirodalom mellőzi annak tárgyalását, hogy az ige alanyi vonzata is lehetne kontrasztív topik. Viselkedése ugyan valóban eltér a tárgyi vagy határozói szerepű főnévi csoportokétól, de relatívum volta nem vonható kétségbe.

hassa el, a *villamos* meg attól lesz rögtön relatívum, hogy ezt is megelőzi. Ebből az is világossá válik, hogy a tárgyi és határozói relatívum mellől az expletívum éppen azért hagyható el, mert a szórend (és a prozódia) továbbra is biztosítja a relatív állításként való értelmezhetőségüket.

A valódi expletívumoknak definíció szerint strukturális esetük van, és nem argumentumszerepűek, tehát elhagyhatók. (Ezzel szemben állnak az argumentumszerepű utalószók, amelyeknek inherens esetük van, azaz meghatározott théta-szerep társul hozzájuk, s így nem hagyhatók el.) (Vö. LIPTÁK 1998: 106. L. még a Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan kötetének glosszáriumát.)

A definíció elfogadhatóságának a fentiek alapján tehát két korlátozó feltétele is van:

- Alanyi szerepű relatívum esetén az expletívum nem hagyható el a kommunikatív jelentés megváltozása nélkül.
- A tárgyi vagy határozói szerepű relatívum mellől az expletívum akkor hagyható el, ha a szórend és a mondatprozódia nem változik.

Ezek után azt kellene megkísérelnünk megállapítani, hogy az eredeti *A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól.* mondat, illetve ennek egy expletívummal kiegészített változata kommunikatív szempontból miben tér el egymástól. Azaz, miért nem értelmezhető a [13a] szövegmondat relatív állításként a relatív állításokra jellemző prozódiai sajátosságai ellenére sem.

Ehhez elsősorban maga a szöveg ad fogódzót számunkra: ez alapján ugyanis az adott szövegmondat legközvetlenebb szöveggörnyezete a következő kell, hogy legyen: *A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól, tehát/ugyanis hamar odaértünk.* Ilyen folytatást pedig egy relatívumot tartalmazó, azaz relatív állítás nem enged meg, ezeknek ugyanis a beszédértéke mindig „fenntartásos”, azaz az állítással egyidejűleg más hasonló állítások tagadását is jelzi és/vagy az állítással kapcsolatos fenntartásainkat, az állítás nem kimerítő voltát; mindazonáltal nincs kizárólagosság jegye.

Összefoglalva tehát:

1. Ha egy szövegmondat relatív állítás, akkor „fenntartásos” és ellentétező beszédértékű; előfeltevés-háttérben mindig van egy „de...”.
2. Ha ellentétező beszédértékű, akkor kiegészíthető olyan módosító elemekkel, amelyek az expletívum helyét töltik be, és amelyek az anti-prototipikus értelmezés szimptomái (pl. *ugyan, tulajdonképpen* stb.).
3. Ha a főnévi csoport alanyi szerepű, nem hagyható el mellőle az expletívum a mondatjelentés megváltozása nélkül. Egy előző példamondatunkra visszatérve az expletívummal ellátott és az anélküli változat kommunikatív jelentése közti különbséget a lehetséges/implikált folytatás felől próbáljuk megragadni.

- (1) *A villamos _ jött.* (A _ egy rövidebb szünet jele.)
(a) – de tele volt.
(b) – de a troli nem.
(c) – tehát nem igaz, hogy sztrájkoltak a villamosvezetők.
- (2) *A villamos, az jött.* (A villamos ugyan jött. A villamos tulajdonképpen jött. Stb.)
(a) – de tele volt.
(b) – *de a troli nem.
(c) – *tehát nem igaz, hogy sztrájkoltak a villamosvezetők.

Az (1) mondat egyszerű kijelentő mondat, amely megenged folytatásként akár ellentétes, akár következtető mellérendelést. A következtető *tehát* kötőszó azt jelzi, hogy nem maga a *villamos* mint alany fontos számunkra, hiszen a szövegelemzés valószínűleg amúgy is tartalmazza, annál fontosabb viszont az ige; a közlés lényege, hogy *jött*. A (2) mondat névmási „értelmezője” viszont éppen az alany fontosságát hangsúlyozza azáltal, hogy visszautal rá, s ezzel megismétli (ugyanilyen megismétléses szerkezet a *venni vettem*, illetve *szépnek szép* típus is), s ezért nem is tűr meg maga mellett sem „referensváltó” ellentétes mellérendelést, sem következtető mellérendelést. (Ugyanígy és ugyanezért nem képzelhető el egy ilyen mondat sem: *Szépnek szép, tehát tetszik.*)

Irodalomjegyzék

- DEZSŐ LÁSZLÓ 1972. A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. In: Telegdi Zsigmond (szerk.): *Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet*. Tankönyvkiadó. Budapest. 85–104.
- DOBI EDIT 2000. A koreferencia-elemzés kérdésének nyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk*. Officina Textologica 4. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 81–123.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- FILLMORE, CHARLES 1986. Pragmatically controlled zero anaphora. *Berkeley Linguistic Series* 12: 95–107.
- HETZRON RÓBERT 1971. Presentative Function and Presentative Movement. *Studies in African Linguistics*. Supplement 2. October. 79–105.
- HUNYADI LÁSZLÓ 1998: Mondatprozódia és az operátorok relatív hatóköre. In: Büky László—Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 3. JATE. Szeged. 59–78.
- É. KISS KATALIN 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79–178.

- É. KISS KATALIN 1998. Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris. Budapest. 17–184.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY—KÁLMÁN LÁSZLÓ—NÁDASDY ÁDÁM—PRÓSZÉKY GÁBOR 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII, 49–103.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ—NÁDASDY ÁDÁM 1994. A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 393–467.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ—RÁDAI GÁBOR 1996. Megszakított összetevők a magyarban konstrukciós nyelvtani szempontból. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVII, 83–109.
- KARÁCSONY SÁNDOR 1939. *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Exodus. Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA 1999. Szórendváltozatok a szövegben: melyik az „igazi”? In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése*. Officina Textologica 3. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 62–66.
- LADUSAW, WILLIAM 1994. Thetic and Categorical, Stage and Individual, Weak and Strong. In: Mandy Harvey–Lynn Santelmann (szerk.): *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory 4*. Cornell University. Ithaca. 220–229.
- LIPTÁK ANIKÓ 1998. A magyar fókuszemelések egy minimalista modellje. In: Büky László—Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*. 3. JATE. Szeged. 93–115.
- MALECZKI MÁRTA 1998. A határozatlan alanyok különféle értelmezései a magyar semleges mondatokban. In: Büky László—Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*. 3. JATE. Szeged. 261–280.
- PETŐFI S. JÁNOS 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai-textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Officina Textologica 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- SZABOLCSI ANNA 1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 1–2, 59–82.
- SZIKORÁNE KOVÁCS ESZTER 1999. Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése*. Officina Textologica 3. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 67–69.
- WACHA IMRE 1993. Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzási jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A pró-

zai (elbeszélő) irodalmi mű megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz. In: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (szerk.): *A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz* (II). Szemiotikai szövegtan 6. JGyTF Kiadó. Szeged. 35–79.

3. Szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése

PETŐFI S. JÁNOS

Bevezetés

Az *Officina Textologica* (a továbbiakban: OT) 3. kötetében megjelent tanulmányomban a mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezhetőségének kérdéseivel foglalkoztam, Áprily Lajos “A hiúz” című elbeszéléséből véve a példát. Ebben az OT-kötetben a lineáris elrendezés kérdéseit általánosabb értelemben kívánom elemezni, kiterjesztve a vizsgálatot az ott elemzett példaszöveg *egészének* linearizált szerkezetére.

Tanulmányom felépítése a következő: (1) Először a szövegek mint komplex jelek **organizációtípusaival** foglalkozom általában, ezt követően (2) a **relációs és a linearizált organizáció** néhány alapkérdését érintem, majd (3) az OT3-ban is felhasznált példaszöveg linearizált szerkezetét elemzem. Tanulmányom néhány összefoglaló megjegyzéssel zárom.

1. A szövegek mint komplex jelek organizációtípusairól általában

A *Szemiotikai szövegtan* 13. kötetében megjelent “Általános megjegyzések a (multimediális) szövegek mint komplex jelek szemiotikai-textológiai ‘organizációtípus’ fogalmához” című írásomban, miután bevezetéképpen hangsúlyozom, hogy a szövegarchitektonika organizációjának megnyilvánulási formáiról beszélve célszerű különbséget tenni a **ténylegesen adott vehikulumú** komplex jel *vs* az adott vehikulummal kapcsolatba hozható — rendszernyelvészeti, szövegtani és világra vonatkozó — ismeretek alapján (a teljesség bizonyos fokáig) **kiegészített vehikulumú** komplex jel architektonikájának organizációja (szervezettsége) között, a következő organizációtípusokat különböztetem meg:

(A) A formai és szemantikai *kompozíció* hierarchikus (vertikális) *vs* konfigurációs (horizontális) organizációja

Egy komplex jel vehikulumának elemeiből — egymás utáni lépések során — létrehozott egyre magasabb architektonikai szintű összetevők formai és szemantikai **hierarchikus (vertikális)** szervezettsége *vs* ezeknek az összetevőknek **kon-**

figurációs (horizontális) [közelebbről: **szekvenciális**, illetőleg — hasonlóságon és/vagy azonosságon alapuló — **ismétléses**] szervezettsége.

Verbális szövegek esetében a fenti megkülönböztetés egyrészt (a) **az egyes szövegmondatok**, másrészt (b) **a szövegmondatláncok** relációs, illetőleg linearizált és ismétléses szervezettségére utal, ahol

- (1) a **relációs** szervezettség a szóban forgó egység (közvetlen) összetevői között kimutatható szintaktikai/formai, illetőleg nyelvi-szemantikai és/vagy tematikus kapcsolatokat jelenti,
- (2) a **linearizált** a téma-réma (topik-predikátum) elrendezést, illetőleg a ‘tematikus progresszió’-t,
- (3) az **ismétléses** a — legkülönbélebb hierarchia szinteken fellelhető/kimutatható — paralelizmusokat.

(B) A (kor)referencia-háló denotatív vs predikatív organizációja

Egy komplex jel vehikuluma azon elemeinek a szervezettsége, amelyek egy relátum-ímágó és/vagy relátum — tényleges vagy feltételezett — **entitásaira** (személyeire, tárgyaira stb.) utalnak vs azoknak az elemeknek szervezettsége, amelyek az adott komplex jel vehikulumában az előbbiekkal különféle — a relátum-ímágó és/vagy relátum tényleges vagy feltételezett **tényállásaira** utaló — ‘megnyilatkozásokat’ hoznak létre.

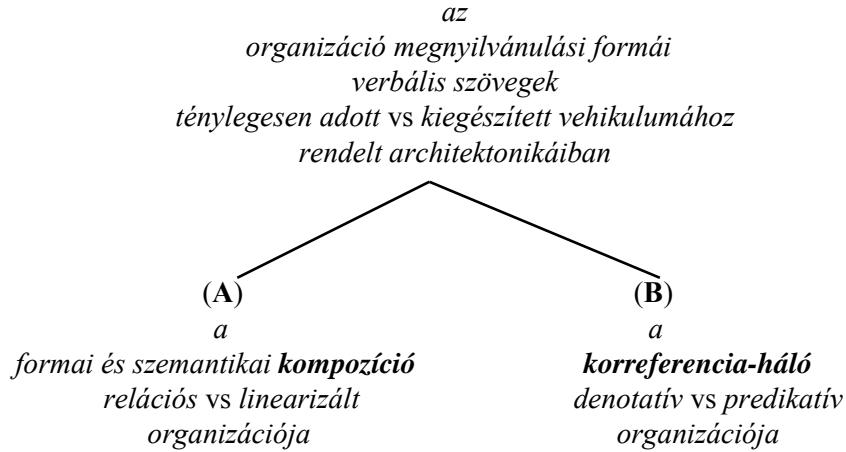
Verbális szövegek esetében a denotatív korreferenciális szervezettség (globálisan) a vehikulum ‘együtt-utaló nominális elemeinek’, a predikatív pedig a vehikulum ‘együtt-utaló állítmányai’-nak korreferenciális szervezettsége.

Az architektonika organizációjának fentiekben (újra)értelmezett megnyilvánulási formái között a következő összefüggések állapíthatók meg:

Mind a kompozicionális organizáció két megnyilvánulási formája, mind a referenciális organizációé alkalmazható mind a ténylegesen adott, mind a kiegészített vehikulum organizációjára.

Ellenkező perspektívából nézve: a kétféle vehikulum-organizáció megnyilvánulási formáinak interpretatív létrehozásához a kompozíció, illetőleg a referencia két-két megnyilvánulási formájának a figyelembevétele járul hozzá. (Szeretném hangsúlyozni, hogy a vehikulum-organizáció megnyilvánulási formáinak az interpretatív **létrehozásáról** beszélünk a **ténylegesen adott vehikulummal** kapcsolatban is, minthogy az architektonika interpretatív úton létrehozott ‘teoretikus konstruktum’ organizációjának megnyilvánulási formái is azok.)

Ezeknek a megkülönböztetéseknek verbális szövegekre való alkalmazásához lásd az **1. ágrajzot**.

1. ágrajz

Az OT2 és OT4 tematikája a (B), az OT3 és a jelen OT-kötet tematikája az (A) organizációtípus kérdésköréhez kapcsolódik.

2. A relációs és a linearizált organizáció néhány alapkérdése

Ezeknek az organizációknak a tárgyalásához mindenképp a szöveg szemiotikai szintjeit, az egyes szintekkel kapcsolatban értelmezhető összetartó erőket és azok eszközeit, valamint a szövegszerkezet típusait, tagoltságát és egységeit kell legalább vázlatosan áttekinteni (lásd a megfelelő **táblázatokat**). A mikroszint tárgyalása, minthogy a szövegszerkezet elemzésében itt nem játszik jelentős szerepet, a második táblázatban nem teljes.

3. Áprily Lajos “A hiúz” című elbeszélése első öt bekezdésének linearizált szerkezete

3.1. Lássuk mindenképp az eredeti szövegrész vehikulumát (T_{Ve}), majd annak bekezdéseket és szövegmondatokat azonosító kódokkal (bekezdéseket jelző nagybetűkkel, illetőleg szövegmondatokat jelző számokkal), valamint összetevőire nem bontandó szókapcsolatokat és szintagmákat jelző konkatenációs szimbólumokkal (“^”), illetőleg zárójelekkel (“{}”) kiegészített változatát (T_{Ve}/kieg).

A T_{Ve}/kieg-ben önálló szövegmondatokként kezelem a ponttal és kettősponttal lezárt egységeket. Ettől csak egy esetben térek el — a 17-es számú szövegmondat esetében — ahol az adott átfogóbb verbális egység komplexitása miatt a kérdőjelet is szövegmondatzáró írásjelnek tekintem.

TVe:

Őszi vasárnap volt. Vasárnap, mert apám otthon foglalatostkodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — A Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — Megnézzük a vadat. — Miféle vadat, apám? — Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

A vad felizgatta képzeletem. Medve? Farkas? — Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő apám.

A Bábirkó nevű falurész nem volt messze a házunktól: Beléptünk a faragott kapun. Ismertem a veres bajuszú Barabást, ő volt a falu legszerencsésebb kezű vadásza. Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — Vadat látni jöttek? — s már be is tessékelt az alacsony mestergerendás mennyezetű szobába.

Tárguló szemem hamar meglátta a vadat. A mestergerendában kovácsolt vasszegezen hurok volt, abban volt a feje, teste lelógott a padló felé. A padló és a farka vége között alig volt két arasznyi a távolság. Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős fogú szája tátva maradt a halálos görcsben, szőrpamacs a füle hegyén. — Hiúz — mutatta be apám. — Hiúz — ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. Álmélkodva néztem a vadat: hiúzt sose láttam.

TVe/kieg:

[A] [1] Őszi^vasárnap volt. [2] Vasárnap, mert apám otthon^foglalatostkodott, és őszi, mert napfényben^ragyogtak a^tarkuló^{erdők és bokrosok} a^falu^felett.

[B] [3] Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4] A^Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más^vasárnapokon sokkal^nagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén. — [5] Megnézzük a^vadat. — [6] Miféle^vadat, apám? — [7] Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról. [8] Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, s most ott van az^ő^házában.

[C] [9] A^vad felizgatta képzeletem. [10] Medve? [11] Farkas? — [12] Majd meglátod — felelte rejtélyeskedő^apám.

[D] [13] A^Bábirkó^nevű^falurész nem^volt messze a^házunktól: [14] Beléptünk a^faragott^kapun. [15] Ismertem a^veres^bajuszú^Barabást, ő volt a^falu^legszerencsésebb^kezű^vadásza. [16] Üdvözölte apámat, s megkérdezte: — [17] Vadat látni jöttek? — [18] s már be^is^tessékelt az^{alacsony mestergerendás^mennyezetű}^szobába.

[E] [19] Táguló[^]szemem hamar meglátta a[^]vadat. [20] A[^]mestergerendában kovácsolt[^]vasszegen hurok volt, abban volt a[^]feje, teste lelógott a[^]padló[^]felé. [21] {{A[^]padló és a[^]farka[^]vége}[^]között} °{alig[^]volt két[^]arasznyi} a[^]távolság. [22] Bundája foltos, lába karmos, bajusza nagy macskabajusz, erős[^]fogú[^]szája tátva[^]maradt a[^]halálos[^]görcsben, szőrpamacs a[^]füle[^]hegyén. — [23] Hiúz — mutatta[^]be apám. — [24] Hiúz — ismételte[^]meg a[^]szót Barabás mosolyogva. [25] Álmélkodva[^]néztem a[^]vadat: [26] hiúzt sose[^]láttam.

3.2. Alapul véve “A szöveg szerkezete” táblázat “linearizált szerkezet” szektorát — annak egységeiben alulról fölfelé haladva — vizsgáljuk meg, hogy a **szövegegész** alatti egyes makrokompozíció-egységekhez a “A hiúz” első öt bekezdésében milyen példák találhatók.

(a)/(Me.1) • **Linearizált egyszerű szókapcsolatok és szintagmák:**

Az egyszerű szókapcsolatoknak és szintagmáknak tartott szóalaglancokat a TVe/kieg-ben konkatenáció jelzi; ezeken a láncokon belül más lineáris elrendezést nem tartok figyelembe veendőnek, akkor sem, ha az bizonyos esetekben (például a hátravetett elváló igekötők — egybeírást előidéző — igék elé hozatala esetében) esetleg lehetséges lenne.

(b)/(Me.2) ◊ **Linearizált összetett szókapcsolatok és szintagmák:**

Ebből a szóalaglanc-típusból négy található a TVe/kieg-ben:

- (b1) “a[^]tarkuló[^]{erdők és bokrosok}” a [2]-ben, amely a[^]tarkuló[^]{bokrosok és erdők} linearizált formában is állhatna,
- (b2) “az[^]{alacsony mestergerendás[^]mennyezetű}[^]szobába” a [18]-ban, amely a[^]mestergerendás[^]mennyezetű alacsony[^]szobába linearizált formában is állhatna,
- (b3) “{{A[^]padló és a[^]farka[^]vége}[^]között}” a [21]-ben, amely {{A[^]farka[^]vége és a[^]padló}[^]között} linearizált formában is állhatna, végül
- (b4) az “°{alig[^]volt | két[^]arasznyi}” szintagmakettős, amely átstrukturálható lenne az alig[^]két[^]arasznyi[^]volt komplex szintagmává.

Szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése

A szöveg szerkezete		
Típusai	Tagoltsága	Egységei
<p>Relációs szerkezet</p> <p>A szövegegésznek és egységeinek összetevőikből felépülő olyan tematikus vagy grammatikai (viszony-) szerkezete, amely a szöveg fizikai testében különféle lineáris elrendezésben jelenhet meg.</p>	<i>makroszint</i>	<p>(Ma.n) ■ szövegegész valamint különböző alacsonyabb fokú (lexikai és poétikai) makrokompozíció-egységek:</p> <p>(Ma.j) ◆ <i>szövegmondattömbök tömbjei,</i></p> <p>(Ma.2) ◆ <i>szövegmondattömbök,</i></p> <p>(Ma.1⁺) ◆ <i>összetett szövegmondatok,</i></p> <p>(Ma.1) ◆ <i>egyszerű szövegmondatok</i></p>
	<i>mezoszint</i>	<p>különféle összetettségi (lexikai és poétikai)</p> <p>(Me.3) ◆ <i>szövegtagmondatok</i></p> <p>(Me.2) ◇ <i>összetett szókapcsolatok és szintagmák</i></p> <p>(Me.1) ● <i>egyszerű szókapcsolatok és szintagmák</i></p> <p>szóalakokat még nem alkotó</p>
	<i>mikroszint</i>	<p>(Mi.i) ○ <i>morfemaláncok</i></p>
<p>Linearizált szerkezet</p> <p>Az a lineáris elrendezés, amelyben a szövegegésznek és egységeinek össze-tevőikből felépülő tematikus vagy grammatikai (viszony-) szerkezete a szöveg fizikai testében ténylegesen megjelenik.</p>	<i>globális</i>	<p>(Ma.n) ■ Linearizált szövegegész alkotó szövegmondatlánc, amelyhez minimálisan a koherencia tulajdonság hozzárendelhető</p> <p>a szövegegész szintjét el nem érő</p>
	<i>lokális</i>	<p>(Ma.j) ◆ <i>linearizált szövegmondattömbök</i> <i>linearizált tömbjeit, valamint</i></p> <p>(Ma.3) ◆ <i>linearizált szövegmondattömböket</i> alkotó összetett vagy egyszerű szövegmondatok láncjai, amelyekhez a konnexitás, kohézió, koherencia tulajdonságok legalább egyike hozzárendelhető;</p> <p>(Ma.2) ◆ <i>linearizált összetett szövegmondatok</i> alkotó szövegtagmondalláncok, amelyekhez a konnexitás, kohézió, koherencia tulajdonságok legalább egyike hozzárendelhető;</p> <p>(Ma.1) ◆ <i>linearizált egyszerű szövegmondatok</i> vagy</p> <p>(Me.3) ◆ <i>linearizált szövegtagmondatok</i> alkotó összetett vagy egyszerű szókapcsolatok, szintagmák láncjai;</p> <p>(Me.2) ◇ <i>linearizált összetett szókapcsolatokat, szintagmákat</i> alkotó mellérendelt szóalakok láncjai;</p> <p>(Me.1) ● <i>linearizált egyszerű szókapcsolatokat, szintagmákat</i> alkotó szóalakok láncjai</p>

(c)/(Me.3) ♦ **Linearizált szövegtagmondatok:**

Egy szövegtagmondat előtt két csillag azt jelzi, hogy annak nincsenek felcserélhető összetevői, egy csillag pedig azt, hogy bár elméletileg lennének felcserélhető összetevői, ezek az összetevők adott formájukban nem cserélhetők fel.

- (c.1) **"Vasárnap": a [2]-ben,
- (c.2) "apám otthon^foglalatoskodott": a [2]-ben,
- (c.3) **"ősz": a [2]-ben,
- (c.4) "napfényben^ragyogtak a^tarkuló^{erdők és bokrosok} a^falú^felett": a [2]-ben,
- (c.5) "Ebed^után eljössz velem a^Bábirkóba": a [3]-ban,
- (c.6) "fordult hozzám apám": a [3]-ban,
- (c.7) **"A Bábirkóba?": a [4]-ben,
- (c.8) "kérdeztem csodálkozva": a [4]-ben,
- (c.9) "más^vasárnapokon sokkal^nagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén": a [4]-ben,
- (c.10) "Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót": a [8]-ban,
- (c.11) "most ott van az^ő^házában": a [8]-ban,
- (c.12) "Majd meglátod": a [12]-ben,
- (c.13) "felelte rejtélyeskedő^apám": a [12]-ben,
- (c.14) "Ismerem a^veres^bajuszú^Barabást": a [15]-ben,
- (c.15) "ő volt a^falú^legszerencsésebb^kezű^vadásza": a [15]-ben,
- (c.16) "Üdvözölte apámat": a [16]-ban,
- (c.17) **"megkérdezte": a [16]-ban,
- (c.18) "már be^is^tessékelt az^{alacsony mestergerendás^mennyezetű}^szobába": a [18]-ban,
- (c.19) "A^mestergerendában kovácsolt^vasszegecsek hurok volt": a [20]-ban,
- (c.20) "abban volt a^feje": a [20]-ban,
- (c.21) "teste lelógtott a^padló^felé": a [20]-ban,
- (c.22) **"Bundája foltos": a [22]-ben,
- (c.23) **"lába karmos": a [22]-ben,
- (c.24) **"bajusza nagy macskabajusz": a [22]-ben,
- (c.25) "erős^fogú^szája tátva^maradt a^halálos^görcsben": a [22]-ben,
- (c.26) "szőrpamacs a^füle^hegyén": a [22]-ben,
- (c.27) **"Hiúz": a [23]-ban,
- (c.28) "mutatta be apám": a [23]-ban.

(d)/(Ma.1) ♦ **linearizált egyszerű szövegmondatok:**

[más szóval: első fokú egyszerű makrokompozíció-egységek (...)]:

Egy szövegmondatban a "[ ]" jel azt jelzi, hogy az összetevők felcserélésekor az ezzel a jellel jelzett határ nem léphető át.

- [1]: *Őszi^vasárnap volt.
 [5]: Megnézzük a^vadat.
 [6]: Miféle^vadat, apám?
 [7]: Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról.
 [9]: A^vad felizgatta képzeletem.
 [10]: **Medve?
 [11]: **Farkas?
 [13]: A^Bábirkó^nevű^falurész nem^volt messze a^házunktól:
 [14]: Beléptünk a^faragott^kapun.
 [17]: Vadat látni jöttek?
 [18]: s | már be^is^tessékelt az^{alacsony mestergerendás^mennyezetű}^szobába.
 [19]: Táguló^szemem hamar meglátta a^vadat.
 [21]: {{A^padló és a^farka^vége}^között} ° {alig^volt két^arasznyi} a^távolság.
 [24]: Hiúz — ismételte^meg a^szót Barabás mosolyogva.
 [25]: Álmélkodva^néztem a^vadat:
 [26]: hiúzt sose^láttam.

(e)/(Ma.1⁺) ◆ **linearizált összetett szövegmondatok:**

[más szóval: első fokú összetett makrokompozíció-egységek ([...⁺]):

A szövegmondatokban a “∩” jel a felcserélhető szövegtagmondatok konkatenációját jelzi, a “|||” és “||” jelek a fel nem cserélhetőket, s a vonalak száma a fel nem cserélhetőség hierarchiájára utal. Az “∩|és|∩” szimbólum azt jelzi, hogy amíg az “és” kötőszónak helyben kell maradnia, a bal és jobb oldalán álló összetett szövegtagmondatok egymással felcserélhetők.

- [2⁺]: Vasárnap, ∩ mert | apám otthon^foglalatoskodott, ∩|és|∩ őszi, ∩ mert | napfényben^ragyogtak a^tarkuló^{erdők és bokrosok} a^falu^felett.
 [3⁺]: Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba, ∩ fordult hozzám apám.
 [4⁺]: A^Bábirkóba? ∩ kérdeztem csodálkozva, ∩ mert | más^vasárnapokon sokkal^nagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén.
 [8⁺]: Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, || s | most ott van az^ő^házában.
 [12⁺]: Majd meglátod ∩ felelte rejtélyeskedő^apám.
 [15⁺]: Ismertem a^veres^bajuszú^Barabást, || ő volt a^falu^legszerencsésebb^kezű^vadásza.
 [16⁺]: Üdvözölte apámat, || s | megkérdezte:
 [20⁺]: A^mestergerendában kovácsolt^vasszegen hurok volt, || abban volt a^feje, ||| teste lelógott a^padló^felé.

[22⁺]: Bundája foltos, ∩ lába karmos, ∩ bajusza nagy macskabajusz, ∩ erős^fogú^szája táva^maradt a^halálos^görcsben, ∩ szőrpamacs a^füle^hegyén.

[23⁺]: Hiúz ∩ mutatta^be apám.

(f)/(Ma.2) ◆ **linearizált szövegmondattömbök:**

[más szóval: másodfokú makrokompozíció-egységek ([...²])]

Ha a szövegmondatokat első fokú makrokompozíció-egységeknek nevezzük, akkor a hierarchián felfelé haladva másodfokú, harmadfokú, n-ed fokú makrokompozíció-egységekről beszélhetünk. Ezzel a szóhasználattal egyrészt elkerülhető, hogy a 'szövegmondat' grammatikai szakszó használatát követően a 'bekezdés', 'bekezdéstömb', 'fejezet' tipográfiai szakszavakat kelljen használnunk, másrészt, hogy olyan szakkifejezés-monstrumokat kelljen alkalmaznunk, mint például a "szövegmondat-tömbök tömbjeinek tömbjei".

(A szimbólumok használata itt is azonos a fentiekben leírtakkal.)

[1²]: [1]Őszi^vasárnap volt. || [2⁺]Vasárnap, ∩ mert | apám ott-hon^foglalatoskodott, ∩ és|∩ őszi, ∩ mert | napfényben^ragyogtak a^tarkuló^{erdők és bokrosok} a^falu^felett.

[2²]: [3⁺]Ebéd^után eljössz velem a^Bábirbóba, ∩ fordult hozzám apám. || [4⁺]A^Bábirbóba? ∩ kérdeztem csodálkozva, ∩ mert | más^vasárnapokon sokkal^nagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén.

[3²]: [5]Megnézzük a^vadat. || — [6]Miféle^vadat, apám? || — [7]Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról. || [8⁺]Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, s most ott van az^ő^házában.

[4²]: [9]A^vad felizgatta képzeletem. ∩ [10]Medve? ∩ [11]Farkas? — || [12⁺]Majd meglátod ∩ felelte rejtélyeskedő^apám.

[5²]: [13]A^Bábirbó^nevű^falurész nem^volt messze a^házunktól: || [14]Beléptünk a^faragott^kapun. ∩ [15⁺]Ismertem a^veres^bajuszú^Barabást, || ő volt a^falu^legszerencsésebb^kezü^vadása. || [16⁺]Üdvözölte apámat, || s megkérdezte: || — [17]Vadat látni jöttek? || — [18]s | már be^is^tessékelt az^alacsony mestergerendás^mennyezetű^szobába.

[6²]: [19]Táguló^szemem hamar meglátta a^vadat. || [20⁺]A^mestergerendában kovácsolt^vasszegen hurok volt, || abban volt a^feje, ||| teste lelógott a^padló^felé. || [21]: {A^padló és a^farka^vége}^között} ∘{alig^volt | két^arasznyi} a^távolság. || [22⁺]Bundája foltos, ∩ lába karmos, ∩ bajusza nagy macska-

- bajusz, $\cap$ erős^fogú^szája tátva^maradt a^halálos^görcsben, $\cap$ szőrpamacs a^füle^hegyén.
 [7²]: [23⁺]Hiúz $\cap$ mutatta^be apám. || [24]: Hiúz — ismételte^meg a^szót Barabás mosolyogva.
 [8²]: [25]Álmélkodva^néztem a^vadat: $\cap$ [26]hiúzt sose^láttam.

(g)/(Ma.3) ◆ **linearizált szövegmondat-tömbök tömbjei:**

[más szóval: harmadfokú makrokompozíció-egységek ([...³]):

Az összetevő másodfokú makrokompozíció-egységek szövegmondatait a “{”, “}” zárójelek zárják egyetlen komplex egységbe.

- [1³]: [2²]:{[3⁺]Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba, $\cap$ fordult hozzám apám. || [4⁺]A^Bábirkóba? $\cap$ kérdeztem csodálkozva, $\cap$ mert | más^vasárnapokon sokkal^nagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén.} || [3²]:{[5]Megnézzük a^vadat. || — [6]Miféle^vadat, apám? || — [7]Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról. || [8⁺]Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, s most ott van az^ő^házában.}
- [2³]: [5²]:{[13]A^Bábirkó^nevű^falurész nem^volt messze a^házunktól: || [14]Beléptünk a^faragott^kapun. $\cap$ [15]Ismertem a^veres^bajuszú^Barabást, || ő volt a^falu^legszerencésebb^kezű^vadásza. || [16]Üdvözölte apámat, || s megkérdezte: || — [17]Vadat látni jöttek? || — [18]s | már be^is^tessékelt az^alacsony mestergerendás^mennyezetű^szobába.} || [6²]:{[19]Táguoló^szemem hamar meglátta a^vadat. || [20⁺]A^mestergerendában kovácsolt^vasszegen hurok volt, || abban volt a^feje, ||| teste lelógott a^padló^felé. || [21]: {A^padló és a^farka^vége}^között} *{alig^volt | két^arasnyi} a^távolság. || [22⁺]Bundája foltos, $\cap$ lába karmos, $\cap$ bajusza nagy macskabajusz, $\cap$ erős^fogú^szája tátva^maradt a^halálos^görcsben, $\cap$ szőrpamacs a^füle^hegyén.}
- [3³]: [7²]: {[23⁺]Hiúz $\cap$ mutatta^be apám. || [24]: Hiúz — ismételte^meg a^szót Barabás mosolyogva.} || [8²]: {[25]Álmélkodva^néztem a^vadat: $\cap$ [26]hiúzt sose^láttam.}

(h)/(Ma.4) ◆ **linearizált szövegmondat-tömbök tömbjeinek tömbjei:**

[más szóval: negyedfokú makrokompozíció-egységek ([...⁴]):

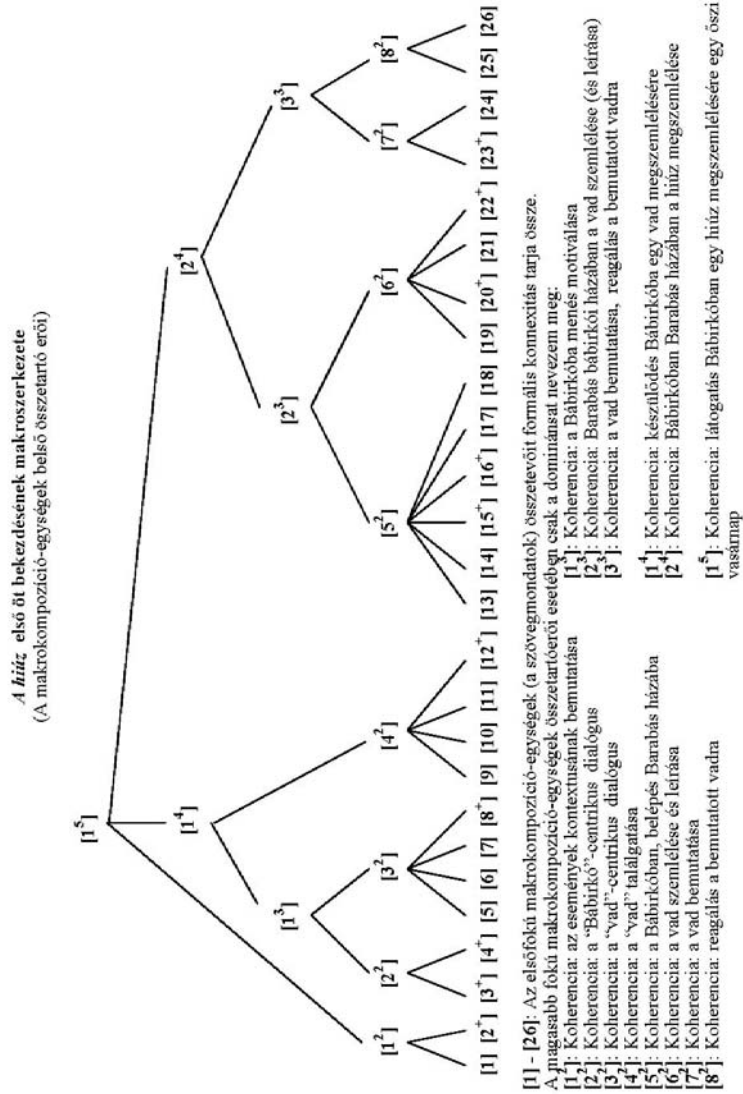
Az összetevő másodfokú makrokompozíció-egységek szövegmondatait a “{”, “}” zárójelek zárják egyetlen komplex egységbe.

- [1⁴]: [1³]:{[2²]: {[3]Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba, ∩ fordult hozzám apám. || [4]A^Bábirkóba? ∩ kérdeztem csodálkozva, ∩ mert | más^vasárnapokon sokkalⁿnagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén.} || [3²]: {[5]Megnézzük a^vadat. || — [6]Miféle^vadat, apám? || — [7]Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról. [8]Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, s most ott van az^oházában.}} || [4²]:{[9]A^vad felizgatta képzeletem. ∩ [10]Medve? ∩ [11]Farkas? — || [12]Majd meglátod ∩ felelte rejtélyeskedő^aapám.}
- [2⁴]: [2³]:{[5²]: {[13]A^Bábirkóⁿevű^falurész nem^volt messze a^házunktól: || [14]Beléptünk a^faragott^kapun. ∩ [15]Ismertem a^veres^bajuszú^Barabást, || ő volt a^falu^legszerencésebb^kezú^vadásza. || [16]Üdvözölte apámat, || s megkérdezte: || — [17]Vadat látni jöttek? || — [18]s | már beⁱs^tessékelt az^lalacsony mestergerendás^mennyezetű^sszobába.} || [6²]: {[19]Tágu-
ló^szemem hamar meglátta a^vadat. || [20]A^mestergerendában kovácsolt^vasszegen hurok volt, || abban volt a^feje, || teste lelógott a^padló^felé. || [21]: {A^padló és a^farka^vége^k között } * {alig^volt | két^arasznyi} a^távolság. || [22]Bundája foltos, ∩ lába karmos, ∩ bajusza nagy macskabajusz, ∩ erős^fogú^szája tátva^maradt a^halálos^görcsben, ∩ szőrpamacs a^füle^hegyén.}} || [3³]: {[7²]: {[23]Hiúz ∩ mutatta^be apám. || [24]: Hiúz — ismételte^meg a^szót Barabás mosolyogva.} [8²]: {[25]Álmélkodvaⁿéztem a^vadat: ∩ [26]hiúzt sose^lláttam.}

3.3. A *hiúz* első öt bekezdése **szövegegészének** makrokompozicionális szerkezetét a hasonló feliratú röviden kommentált **ágrajz** mutatja.

Ennek az ágrajznak a felhasználásával a szóban forgó szövegrész relációs és linearizált szerkezete a következő módon elemezhető és írható le. (Egyszerűség kedvéért szemléltetésül itt az [1³] jelzésű harmadfokú makrokompozíció-egység elemzését és leírását választom.)

[1³]: [2²]:{[3⁺]Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba, ∩ fordult hozzám apám. || [4⁺]A^Bábirkóba? ∩ kérdeztem csodálkozva, ∩ mert | más^vasárnapokon sokkalⁿnagyobb^sétákra indultunk a^patakok^mentén.} || [3²]:{— [5]Megnézzük a^vadat. || — [6]Miféle^vadat, apám? || — [7]Amit a^székely^vadászok tegnap hoztak^le a^havasról. || [8⁺]Barabás lőtte bele az^utolsó^golyót, s most ott van az^oházában.}

A **másod-** és **magasabb** fokú makrokompozíció-egységek a **relációs** szerkezet szempontjából sajátos belső szerkezettel rendelkező szövegmondat-**tömbök**, a **linearizált** szerkezet szempontjából pedig sajátos belső szerkezettel rendelkező szövegmondat-**láncok**.

3.3.1. Az $[1^3]$ jelzésű harmadfokú kompozícióegység **relációs** szerkezete a következőképpen jellemezhető: (A jellemzésben alkalmazott 'koherencia', 'kohézió' és 'konnexitás' kifejezések értelmezéséhez lásd "A szöveg szemiotikai szintjei" feliratú táblázatot.)

$$[1^3] = \&^{1/3}\{[2^2], [3^2]\}$$

olvasd: a $[2^2]$ és $[3^2]$ másodfokú makrokompozíció-egységeket koherencia (*motiváció*) egyesíti ($= \&^{1/3}$) egy tömbbé; ahol

$$[2^2] = \&^{2/2}\{[3^+], [4^+]\}$$

olvasd: a $[3^+]$ és a $[4^+]$ összetett szövegmondatokat a "Bábirkó"-téma *kohéziója* és a *dialógushelyzet* egyesíti ($= \&^{2/2}$) egy tömbbé;

$$[3^2] = \&^{3/2}\{[5], [6], [7], [8^+]\}$$

olvasd: az $[5]$, $[6]$, $[7]$ egyszerű szövegmondatokat és a $[8^+]$ összetett szövegmondatot a "vad"-téma *kohéziója* és a *dialógushelyzet* egyesíti ($= \&^{3/2}$) egy tömbbé.

A dialógushelyzetet a szövegben gondolatjelek jelzik.

Az **egy** **szövegmondatok** relációs szerkezete egy megfelelő szövegmondat-grammatika felhasználásával elemezhető és írható le; a szövegmondatok belső relációs összetartó ereje minimálisan a szövegmondat-jellegből adódó **konnexitás**, amelyhez — különösképpen összetett szövegmondatok esetében — **kohézió** (és természetesen **koherencia**) is járulhat. Minthogy elsődleges célom itt a szövegmondatokból létrejövő makrokompozicionális szerkezet elemzése, ezzel a kérdéssel nem foglalkozom.

Szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése

A szöveg szemiotikai szintjei		
Típusai	Összetartó erői	Eszközei
<p style="text-align: center;">Pragmatikai szint</p> <p>A jelölő – jelentés – jelölt kapcsolat, azaz a jelhasználat szintje</p>	<p>Tárgy- és eseményleírásoknak egy elképzelt kontextusra (világdarabra) vonatkoztatott összefüggősége</p> <p style="text-align: center;">koherencia</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. A kommunikációs partnerek, szereplők, nézőpontok 2. A kommunikációs kapcsolat 3. A szándék, cél 4. A háttérismeret, tudáskeret, forgatókönyv 5. A közös nyelvűség; közös nyelvváltozat ismerete 6. A nem szándékos és szándékos félreértés
<p style="text-align: center;">Szemantikai szint</p> <p>A jelölő – jelentés kapcsolat szintje</p>	<p>Tárgyak és események összefüggő láncot alkotó rendszer- és szövegnyelv-vészeti nyelv-jeleltani megjelenítése</p> <p style="text-align: center;">kohézió</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. A cím 2. A visszatérő utalás nyelvi eszközei: <ul style="list-style-type: none"> – Szószertinti ismétlés – Parafrázis (rokon értelmű szerkezet) – Párhuzam 3. Az alá- és fölérendeltségi viszonyok kifejezésének nyelvi eszközei: <ul style="list-style-type: none"> – Felsorolás – Felosztás, részletezés – Nemfogalom – fajfogalom 4. A tartalmi–logikai kapcsolatok 5. A közvetett kapcsolóelemek 6. Az aktuális mondattagolás
<p style="text-align: center;">Szintaktikai szint</p> <p>A jelölő – jelölt kapcsolatok szintje</p>	<p>Tárgyak és események összefüggő láncot alkotó rendszer- és szövegnyelv-vészeti formai-szintaktikai megjelenítése</p> <p style="text-align: center;">konnexitás</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Határozott névelős főnév vagy főnévi szintagma 2. Együttutaló kapcsolatteremtés: <ul style="list-style-type: none"> – Névmásítás – Igei személyragok, birtokos személyjelek – Alany és állítmány egyeztetése 3. Az elhagyás (ellipszis)

3.3.2. Az $[1^3]$ jelzésű harmadfokú kompozícióegység **linearizált szerkezetének** feltárásánál és leírásánál először létre kell hoznunk e kompozícióegység **lehetséges linearizált variánsait**, majd a **ténylegesen adott linearizált szerkezetet** azokhoz viszonyítva kell minősítenünk.

A **lehetséges linearizált variánsok** létrehozásánál követnünk kell a relációs szerkezet struktúráját, a **tömböket** alkotó globális relációs kapcsolóelemeket abban a **láncokat** alkotó lokális linearizált kapcsolóelemekkel helyettesítve. Itt a helyettesítő kapcsolóelem mindenütt a megfelelő globális kapcsolóelem kitevőjével egybehangzó kitevőjű “||” elem, amely azt jelzi, hogy az adott makrokompozíció-egység összetevői linearizált variánsainak létrehozásakor, az e kapcsolóelem által jelzett határok nem léphetők át. (Ez nagymértékben a dialógushelyzetből is adódik.)

$$[1^3] = [2^2] \parallel^{1/3} [3^2]$$

$$[2^2] = [3^+] \parallel^{2/2} [4^+]$$

$$[3^2] = [5] \parallel^{3/2a} [6] \parallel^{3/2b} [7] \parallel^{3/2c} [8^+]$$

Az $[1^3]$ formálisan lehetséges linearizált variánsai az egyes szövegmondatok lehetséges linearizált variánsainak egymással való kombinációja révén hozható létre. A **formálisan lehetséges** linearizált variánsok közül itt csak néhány **ténylegesen elfogadható** variánst mutatok be, az összetett szövegmondatok összetevőit minden alkalommal kisbetűvel kezdve:

$[2^2]$:

$[3^+]$ Ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba,
 ebéd^után eljössz velem a^Bábirkóba,
 ebéd^után eljössz a^Bábirkóba velem,
 ebéd^után velem eljössz a^Bábirkóba,
 eljössz velem ebéd^után a^Bábirkóba,
 eljössz velem a^Bábirkóba ebéd^után,
 eljössz ebéd^után velem a^Bábirkóba,
 eljössz ebéd^után a^Bábirkóba velem,
 eljössz a^Bábirkóba velem ebéd^után,
 eljössz a^Bábirkóba ebéd^után velem,
 a^Bábirkóba eljössz velem ebéd^után,
 a^Bábirkóba eljössz ebéd^után velem,
 a^Bábirkóba velem eljössz ebéd^után,
 a^Bábirkóba ebéd^után eljössz velem, ∩
 fordult hozzám apám.

fordult hozzám apám.	
fordult apám hozzám.	$\ \ ^{2/2}$

A fenti szövegtagmondat-variánsokat — és sorrendjük megfordíthatóságát — figyelembe véve a $[3^+]$ -jelzésű összetett szövegmondatnak összesen $13 \times 2 \times 2 = 52$ linearizált változata hozható létre.

$[4^+]$ A[^]Bábirkóba? $\cap$ kérdeztem csodálkozva,
a[^]Bábirkóba? $\cap$ kérdeztem csodálkozva,
a[^]Bábirkóba? $\cap$ csodálkozva kérdeztem,
kérdeztem csodálkozva, $\cap$ a[^]Bábirkóba?
csodálkozva kérdeztem, $\cap$ a[^]Bábirkóba? $\cap$

mert | más[^]vasárnapokon sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk a[^]patakok[^]mentén.

mert | más[^]vasárnapokon sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk a[^]patakok[^]mentén.

mert | más[^]vasárnapokon a[^]patakok[^]mentén sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk.

mert | sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk más[^]vasárnapokon a[^]patakok[^]mentén.

mert | sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk a[^]patakok[^]mentén más[^]vasárnapokon.

mert | a[^]patakok[^]mentén más[^]vasárnapokon sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk.

mert | a[^]patakok[^]mentén sokkal[^]nagyobb[^]sétákra indultunk más[^]vasárnapokon.

A fenti szövegtagmondat-variánsokat — és sorrendjük megfordíthatóságát — figyelembe véve a $[4^+]$ jelzésű összetett szövegmondatnak összesen $4 \times 6 \times 2 = 48$ linearizált változata hozható létre.

A fenti szövegmondat-variánsokat figyelembe véve a $[2^2]$ jelzésű másodfokú makrokompozíció-egységnek összesen $52 \times 48 = 2496$ linearizált változata hozható létre.

A $[4^+]$ jelzésű szövegmondatot a $[3^+]$ jelzésűhöz lineárisan kapcsoló szövegösszetartó erő ($= \|\|^{2/2}$) a kohézió: a “Bábirkóba” szóalak szó szerinti megismétlése.

[3²]

— [5]Megnézzük a[^]vadat.

— Megnézzük a[^]vadat.

— A[^]vadat megnézzük. ||^{3/2a}

— [6]Miféle[^]vadat, apám?

— Miféle[^]vadat, apám?

— Apám, miféle[^]vadat? ||^{3/2b}

— [7]Amit a[^]székely[^]vadászok tegnap hoztak[^]le a[^]havasról.

— Amit a[^]székely[^]vadászok tegnap hoztak[^]le a[^]havasról.

— Amit a[^]székely[^]vadászok a[^]havasról tegnap hoztak[^]le.

— Amit tegnap hoztak[^]le a[^]székely[^]vadászok a[^]havasról.

— Amit tegnap hoztak[^]le a[^]havasról a[^]székely[^]vadászok.

— Amit a[^]havasról a[^]székely[^]vadászok tegnap hoztak[^]le. ||^{3/2c}

A fenti szövegtagmondat-variánsokat figyelembe véve az [5], [6], [7] egyszerű szövegmondatokból álló szövegmondatláncnak összesen $2 \times 2 \times 6 = 24$ linearizált változata hozható létre.

A [6] jelzésű szövegmondatot az [5] jelzésűhöz lineárisan kapcsoló szöveg-összetartó erő (= ||^{3/2a}) a kohézió: a “vadat” szóalak szó szerinti megismétlése.

A [7] jelzésű szövegmondatot a [6] jelzésűhöz lineárisan kapcsoló szöveg-összetartó erő (= ||^{3/2b}) a konnexitás: a vadra utaló “amit” vonatkozó névmás.

[8⁺]Barabás lőtte bele az[^]utolsó[^]golyót,

Barabás lőtte bele az[^]utolsó[^]golyót,

Barabás lőtte az[^]utolsó[^]golyót bele,

Bele Barabás lőtte az[^]utolsó[^]golyót,

Bele az[^]utolsó[^]golyót Barabás lőtte,

Az[^]utolsó[^]golyót Barabás lőtte bele,

Az[^]utolsó[^]golyót bele Barabás lőtte, ||

s | most ott van az[^]ő[^]házában.

s | most ott van az[^]ő[^]házában.

s | most ott az[^]ő[^]házában van.

s | ott az[^]ő[^]házában van most.

A fenti szövegtagmondat-variánsokat figyelembe véve a [8⁺] jelzésű összetett szövegmondatnak összesen $6 \times 3 = 18$ linearizált változata hozható létre.

A fenti szövegmondat-variánsokat figyelembe véve a [3²]-jelzésű másodfokú makrokompozíció-egységnek összesen $24 \times 18 = 432$ linearizált változata hozható létre.

A [8⁺] jelzésű szövegmondatot a [7] jelzésűhöz lineárisan kapcsoló szövegösszetartó erő ($= \parallel^{3/2c}$) a konnexitás: a vadra utaló “bele” mutató névmás.

A [2²] és [3²] jelzésű másodfokú makrokompozíció-egységek lehetséges linearizált változatait figyelembe véve az [1³]-jelzésű harmadfokú makrokompozíció-egységnek összesen $2496 \times 432 = 1.078.272$ linearizált változata hozható létre.

A [3²] jelzésű másodfokú kompozícióegységet a [2²] jelzésű másodfokú kompozícióegységhez lineárisan kapcsoló szövegösszetartó erő ($= \parallel^{1/3}$) a koherencia: a Bábirkóba készülés motiválása.

A fenti elemzésben a “linearizált változat” szakkifejezést kizárólag annak szűkebb – ‘írott linearizált változat’ — értelmében használtam, azaz nem vettem figyelembe azokat a változatokat, amelyek azáltal jönnek létre, hogy az egyes linearizált változatokra azok különféle lehetséges prozódiai struktúráit is rávetítjük. Egy teljességre törő elemzésnek természetesen valamennyi — lineáris elrendezést és prozódiai struktúrát tekintve is — különböző változatra ki kell terjednie.

4. Összefoglaló megjegyzés

Összefoglalásul mindenekelőtt azt kívánom megjegyezni, hogy a 3.3. pontban bemutatott elemzés esetében egyrészt még nem a **szöveg egész** képezte elemzésem tárgyát, másrészt az egyes lineáris elrendezésekkel kapcsolatban nem vettem figyelembe azok **lehetséges prozódiai változatait**, a lehetséges linearizált szerkezetek száma ennek ellenére elképesztően magas. A lineáris elrendezés elméleti vizsgálata mindenekelőtt annak a kérdésnek a vizsgálatát (is) jelenti, hogy mit lehet **racionálisan** kezdeni a szinte hihetetlenül nagy számú lehetséges lineáris szerkezetekkel.

A kutatás alapkérdéseiként most sem tudok más kérdéseket felsorolni, mint azokat, amelyeket az OT1-ben is felsoroltam, azaz minden esetben vizsgálni kell, hogy

– melyek a lehetséges szisztemikus elrendezések, és azokhoz milyen prozódiai struktúrák rendelhetők?

- a szisztemikus elrendezések halmazán belül definiálhatók-e ekvivalenciaosztályok, s ha igen, milyen alapon?
- a ko- és/vagy kontextuális elrendezések halmazán belül definiálhatók-e ekvivalenciaosztályok, s ha igen, milyen alapon?
- hogyan definiálható/reprezentálható egy ko- és/vagy kontextuálisan adott elrendezés és összetevői lehetséges szisztemikus elrendezéseinek a kapcsolata?
- milyen ko- és/vagy kontextusban milyen szisztemikus elrendezések fogadhatók el?

Csak ha ezekre a kérdésekre legalább részleges válaszokat tudunk adni, és e válaszokat kapcsolatba tudjuk hozni a vizsgált egységek relációs szerkezetével, tudunk majd a szövegek linearizált szerkezetéről is többet mondani.

4.

A szövegek linearizált szerkezetének kreatív megközelítése

BENKES ZSUZSA

0. Az *Officina Textologica* 3. kötetének tanulmányai egy ugyanabból a szövegből vett szövegtagmondat, egyszerű szövegmondat, illetőleg egy összetett szövegmondat összetevői lehetséges lineáris elrendezéseit elemezték. A felkért elemzőknek voltaképpen úgynevezett választásos kreatív gyakorlatot kellett elvégezniük, amennyiben egyrészt a szóban forgó szöveget olyan formában kapták kézhez, hogy abból az elemzendő szövegegység törölve lett, másrészt megkapták a törölt szövegegység valamennyi elfogadhatónak ítélt lineáris változatát, és e kettő alapján kellett eldönteniük, hogy az adott szöveghelyre melyik változatot tartják leginkább elfogadhatónak.

Jelen írásunkban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a lineáris elrendezés vizsgálatát mi módon lehet szövegek egészére kiterjesztve kreatív gyakorlatokkal megközelíteni: az 1. pontban a szövegszerkezet nézőpontjait és szintjeit mutatjuk be, a 2. pontban a kreatív szöveg megközelítés típusairól adunk általános képet, a 3.-ban részben elvégzett, részben elvégzendő kreatív gyakorlatokat írunk le, a 4.-ben azt érzékeltetjük, hogy a kreatív megközelítést mi módon lehet az OT3-ban elemzett szövegrész egészére kiterjeszteni, az 5.-ben néhány olyan művet mutatunk be, amelynek kompozíciós elve a szövegösszetevők linearizált változataira épül. Írásunkat rövid bibliográfiai utalásokkal zárjuk.

1. A **szövegszerkezet** nézőpontjait, szintjeit, valamint azok egységeit az 1. számú táblázat szemlélteti, amelyhez — úgy gondoljuk — nem szükséges külön kommentárt fűzni.

2. Az analitikus szövegelemzést előkészítő **kreatív** megközelítésnek — amint azt különböző írásainkból ismerheti az olvasó — két fő típusát különböztethetjük meg: az úgynevezett **kreatív-produktív** és az úgynevezett **kaleidoszkopikus** megközelítést. (Lásd többek között *Kreatív gyakorlatok a korreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez* című írásunkat az OT4-ben.)

A szöveg szerkezete		
Típusai	Tagoltsága	Egységei
<p>Relációs szerkezet</p> <p>A szövegegésznek és egységeinek összetevőikből felépülő olyan tematikus vagy grammatikai (viszony-) szerkezete, amely a szöveg fizikai testében különféle lineáris elrendezésben jelenhet meg.</p>	<i>makroszint</i>	<p>(Ma.n) ■ szövegegész, valamint különböző alacsonyabb fokú lexikai és poétikai) makrokompozíció-egységek:</p> <p>(Ma.j) ◆ <i>szövegmondattömbök tömbjei</i>, (Ma.2) ◆ <i>szövegmondattömbök</i>, (Ma.1⁺) ◆ <i>összetett szövegmondatok</i>, (Ma.1) ◆ <i>egyszerű szövegmondatok</i></p>
	<i>mezoszint</i>	<p>különféle összetettséggű (lexikai és poétikai)</p> <p>(Me.3) ◆ <i>szövegtagmondatok</i> (Me.2) ◇ <i>összetett szókapcsolatok és szintagmák</i> (Me.1) • <i>egyszerű szókapcsolatok és szintagmák</i></p>
	<i>mikroszint</i>	<p>Szóalakokat még nem alkotó</p> <p>(Mi.i) ○ <i>morfémaláncok</i></p>
<p>Linearizált szerkezet</p> <p>Az a lineáris elrendezés, amelyben a szövegegésznek és egységeinek összetevőikből felépülő tematikus vagy grammatikai (viszony-) szerkezete a szöveg fizikai testében ténylegesen megjelenik.</p>	<i>globális</i>	<p>(Ma.n) ■ linearizált szövegegész alkotó szövegmondatlánc, amelyhez minimálisan a koherencia tulajdonság hozzárendelhető</p>
	<i>lokális</i>	<p>a szövegegész szintjét el nem érő</p> <p>(Ma.j) ◆ <i>linearizált szövegmondattömbök linearizált tömbjeit</i>, valamint (Ma.3) ◆ <i>linearizált szövegmondattömböket</i></p> <p>alkotó összetett vagy egyszerű szövegmondatok láncai, amelyekhez a konnexitás, kohézió, koherencia tulajdonságok legalább egyike hozzárendelhető;</p> <p>(Ma.2) ◆ <i>linearizált összetett szövegmondatok</i></p> <p>alkotó szövegtagmondatláncok, amelyekhez a konnexitás, kohézió, koherencia tulajdonságok legalább egyike hozzárendelhető;</p> <p>(Ma.1) ◆ <i>linearizált egyszerű szövegmondatok</i>, vagy (Me.3) ◆ <i>linearizált szövegtagmondatok</i> alkotó összetett vagy egyszerű szókapcsolatok, szintagmák láncai; (Me.2) ◇ <i>linearizált összetett szókapcsolatokat, szintagmákat</i> alkotó mellérendelt szóalakok láncai; (Me.1) • <i>linearizált egyszerű szókapcsolatokat, szintagmákat</i> alkotó szóalakok láncai.</p>

1. táblázat

A kreatív szöveg megközelítés mindkét főtípusa azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlat végzőiben a vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan 'mozgásba hozza' az azzal a tényezővel kapcsolatos (legtöbbször számukra is csak latens módon) meglévő rendszernyelvészeti, szövegnyelvészeti, szövegtani, valamint a világra vonatkozó ismereteiket, illetőleg feltevéseiket, elvárásaikat. A kreatív megközelítés figyelmen kívül nem hagyható 'hozádék' továbbá, hogy oly mértékű érdeklődést és aktivitást vált ki egy-egy adott szöveg elemzése iránt, amely — tapasztalataink szerint — más módoktól alig várható.

A **kreatív-produktív** szöveg megközelítés (amelyet elsősorban az elemzők számára ismeretlen szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az értelmezendő szöveggel kapcsolatban annak ismerete nélkül kell bizonyos előgyakorlatokat végezniük. Ennek a megközelítésnek a következő két altípusát különböztethetjük meg:

- a **létrehozót** (szimbóluma: $\Rightarrow$), amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által valamilyen módon átalakított (átrendezett vagy hiányossá tett) változatából kell egy számukra elfogadható szöveget 'létrehozniuk',
- a **kiválasztót** (szimbóluma: $\pm$), amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által összeállított néhány teljes vagy részleges változatából kell egy számukra leginkább elfogadhatót (esetleg számukra legkevésbé elfogadhatót) 'kiválasztaniuk'; a változatok között természetesen célszerű, ha az eredeti is jelen van.

A **kaleidoszkopikus** szöveg megközelítés (szimbóluma: $\odot$), amelyet az elemzők számára ismeretlen és ismert szövegek elemzésekor egyaránt alkalmazhatunk, abból áll, hogy az elemzőknek az eredeti szöveget kell előgyakorlatként alakítgatniuk (variálniuk) annak feltárása érdekében, hogy milyen megformáltságot (elsősorban jelentést) érintő következménnyel jár a szövegszerkezet egy-egy elemének megváltoztatása.

A két főtípus között természetesen szoros a kapcsolat. A **kreatív-produktív** gyakorlat céljára a gyakorlatvezető **kaleidoszkopikus** megközelítéssel hozza létre az átalakított szöveget: ha az eredeti szövegnek csupán egy átalakított változatát hozza létre, megteremti a **létrehozó** kreatív-produktív gyakorlat kiinduló szövegét, ha többet, megteremti a **kiválasztó** kreatív-produktív gyakorlat 'kiinduló szövegeit'.

Ezek a kreatív gyakorlatok röviden szólva 'ujjgyakorlatok', céljuk az, hogy egy-egy elemzési szempontra saját tapasztalatukból kiindulva hívják fel a gyakorlatban részt vevők figyelmét.

3. A következőkben a szövegek lineáris szerkezetével kapcsolatban mutatunk be néhány — elsősorban versszövegekre vonatkozó — kreatív gyakorlatot. A kreatív gyakorlatok bemutatásakor nem követjük a szövegszerkezet szintjeinek hierarchikus egymásutánját, és az egyes gyakorlatok típusára a 2. pontban bevezetett szimbólumokkal utalunk. (Ahol elvégzett gyakorlatokról számolunk be, azok forrásszövegét itt-ott — írásunk terminológiai egysége érdekében — enyhén módosítottuk.)

3.1. A linearizált szerkezet elemzésének legtisztább formája az *egyszerű szövegmondatok* összetevői lehetséges lineáris elrendezéseire irányul.

Ilyen gyakorlatot végeztünk például Örkény István *A vidám parkban* című egyperces novellájával (Örkény István: *Egyperces novellák*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1991: 465).

(±) *A Vidám Parkban*

*Öt lövést lehet leadni.
Festett nyuszik, bádögözek, vízsugáron táncoló pingponglabdák jelképezik a célpontot.
Akinek mind az öt lövése talál: legény a talpán.
Akinek kettő-három: bölcs, hiszen tud győzni, de veszíteni is.
Aki folyton mellélő: vérbeli humanista, a légynek se tudna véteni.
Nincsenek közöttünk bűnösök.*

A gyakorlatban részt vevő 33 tanuló kezébe a következő hiányos szöveget és a szövegből törölt szövegmondatok lineáris változatainak listáit adtuk.

A hiányos szöveg:

(e: .....)

Festett nyuszik, bádögözek, vízsugáron táncoló pingponglabdák jelképezik a célpontot.

(k: .....)

Akinek kettő-három: bölcs, hiszen tud győzni, de veszíteni is.

Aki folyton mellélő: vérbeli humanista, a légynek se tudna véteni.

(u: .....)

Az első szövegmondat változatai:

e1 Leadni lehet öt lövést.

e2 Lehet leadni öt lövést.

e3 Öt lövést leadni lehet.

- e4 Öt lövést lehet leadni.
- e5 Leadni öt lövést lehet.
- e6 Lehet öt lövést leadni.

A **közbülső** szövegmondat variánsai:

- k1 Mind az öt lövése, legény a talpán, akinek talál.
- k2 Legény a talpán: akinek mind az öt lövése talál.
- k3 Mind az öt lövése akinek talál: legény a talpán.
- k4 Legény a talpán: akinek talál mind az öt lövése.
- k5 Akinek mind az öt lövése talál: legény a talpán.
- k6 Legény a talpán: mind az öt lövése akinek talál.
- k7 Akinek talál mind az öt lövése: legény a talpán.

Az **utolsó** szövegmondat variánsai:

- u1 Miközöttünk nincsenek bűnösök.
- u2 Bűnösök nincsenek miközöttünk.
- u3 Nincsenek miközöttünk bűnösök.
- u4 Bűnösök miközöttünk nincsenek.
- u5 Miközöttünk bűnösök nincsenek.
- u6 Nincsenek bűnösök miközöttünk.

A **feladatot** így fogalmaztuk meg:

A feladatlap, amit kézhez kaptál, egy rövidpróza hiányos szövegét, valamint első (e), közbülső (k) és utolsó (u) szövegmondata különböző linearizált változatainak tömbjeit tartalmazza — a tömbökben megtalálható az eredeti változat is.

- a) Válaszd ki azt az egy-egy szövegmondat-változatot, amelyik véleményed szerint a szóban forgó üres helyekre a legjobban illik! Az egyes tömbökből kiválasztott változat számát írd a hiányos szöveg megfelelő helyére! Mellette zárójelben tüntesd fel annak a variánsnak a számát is, amelyet egyáltalán nem tartasz elfogadhatónak!
- b) Választásaidat röviden indokold!

Ami a szövegmondat-változatok tömbjeiből való választásokat illeti, megállapíthattuk, hogy

- a tanulók többsége az eredetivel megegyező változatot választotta, kivétel ez alól a harmadik eredeti szövegmondat, melyet mindössze négyen választottak;
- ott, ahol nem az eredeti szövegmondatot választották, választásuk egy azzal többé-kevésbé egyenértékűnek tekinthető változatra esett (például a közbülső szövegmondat esetén a k2-re vagy a k7-re);

- a harmadik tömbből kiválasztott szövegmondatok viszonylagos tarkasága egyrészt különböző szemantikai megfontolások és hangsúlyviszonyok érvényesítésével, másrészt az utolsó szövegmondat tételmondat jellegével függhet össze (a többség itt az u1 változat mellett döntött, amelyben nem az állítmánya, hanem a határozó van hangsúlyos helyzetben).

Példaként lássunk egy teljes megoldást és annak megokolását!

Öt lövést lehet leadni.
Festett nyuszik, bádogőzek, vízszugáron táncoló pingpong-
labdák jelképezik a célpontot.
Akié mind az öt lövése talál: legény a talpán.
Akié kettő-három: bölcs, hiszen tud győzni, de veszíteni is.
Aki folyton mellélő: vérbeli humanista, a légynek se tudna
véteni.
*Miközöttünk nincsenek bűnösök.

Indoklás:

Elmondva magamban a mondatváltozatokat, némelyik szórendje furcsa, idegenszerű volt. Ezeket "kiszúrtem", majd a legfontosabb szavak vagy szókapcsolatok alapján próbáltam meg kiválasztani a megfelelőket, azokat, amelyekben a szóban forgó szavak, szókapcsolatok a változatok elején, tehát hangsúlyos helyen találhatók, s ezáltal kiemelődnek.

3.2. A versszövegekre irányuló kreatív gyakorlatokban a lehetséges lineáris elrendezések megállapítása egyaránt érinti mind a szövegmondat-összetevőket, mind az egyes verssorok összetevőit. Ennek következtében ezek a gyakorlatok részben **szintagmákra**, részben **szövegtagmondatokra**, részben **szövegmondatokra** vonatkoznak.

3.2.1. Az egyik — versszövegekkel kapcsolatos — gyakorlatunk Weöres Sándor *Kockajáték* című versének első négy sorára irányult (Weöres Sándor: *Ének a határtalanról*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1980.). Minthogy ez a vers sem mondat-, illetőleg sorkezdő nagybetűt, sem központosítást nem tartalmaz, a feladat nemcsak egy elfogadható lineáris elrendezés kiválasztását, hanem a versszak lehetséges szövegmondatokra való tagolását is kívánta.

(⇒) *elkallódni megkerülni
ez volt teljes életem
jó volt tengerparton ülni
habok játszottak velem*

A gyakorlatot végző 26 tanuló kezébe az általunk átrendezett következő szöveget adtuk:

megkerülni elkallódni
teljes életem volt ez
tengerparton ülni jó volt
velem habok játszottak

A feladatot így fogalmaztuk meg:

A kézhez kapott szöveg egy vers szövegének átalakított változata: a sorok sorrendje megegyezik ugyan az eredeti sorrenddel, ez egyes sorokban a szavak sorrendje azonban nem.

Próbáljátok megváltoztatni a sorokban a szavak sorrendjét úgy, hogy eredményül egy számotokra elfogadható vers szövegét kapjátok!

A gyakorlat eredményeit (beleértve a nagybetűk és a központozás használatát is) a 2. táblázat foglalja össze. E táblázat első oszlópa a tanulók sorszámát (az 5-ös, 12-es és 17-es sorszámú tanulók két megoldást hoztak létre), a többi négy oszlop a vers négy sorára vonatkozó információkat tartalmaz: az első információ a táblázat mellett feltüntetett sorokra, illetőleg sorváltozatra utal, a “k” szimbólum a kisbetűs, az “N” szimbólum a nagybetűs sorkezdésre; ezek után a szimbólumok után tüntettük fel a használt írásjeleket, illetőleg ezek hiányát (lásd a “-” szimbólumot). Az első sorra vonatkozóan két lehetséges írásjellel kell számolnunk, mert írásjel választhatja el a sor két szavát, és írásjel állhat a sor végén is.

	1 k - -	2 k -	3 k -	4 k -	
1.	1 N - -	2 k -	3a k -	4 k .	1: elkallódni megkerülni 1e: megkerülni elkallódni
2.	1 N , ,	2 k ,	3a k ,	4 k .	
3.	1 N - -	2 k -	3a k -	4 k -	
4.	1 N , -	2 N -	3c N	4d N -	2: ez volt teljes életem 2b: teljes életem ez volt
5.1	1 N , -	2b k ,	3b k ,	4 k .	
5.2	1 N , -	2b k ,	3a k ,	4 k .	3: jó volt tengerparton ülni 3a: tengerparton jó volt ülni 3b: tengerparton ülni jó volt 3c: jó volt ülni tengerparton
6.	1 k - -	2 k -	3c k -	4 k -	
7.	1 k - -	2 k -	3a k -	4 k .	
8.	1 k - -	2 k -	3a k -	4 k -	
9.	1 N , ,	2 k ,	3a k ,	4 k .	
10.	1 N , ,	2 k ,	3a k ,	4 k .	
11.	1 N , -	2 N .	3 N ,	4 N .	
12.1	1e N , ,	2 N !	3 N ;	4 N .	
12.2	1 N , ,	2 N !	3 N ;	4 N .	
13.	1 N , -	2 N ,	3 N ,	4 N .	
14.	1 N , ,	2 N ,	3 N ,	4 N .	
15.	1 N , :	2 N .	3 N ,	4 N	
16.	1 N , ,	2 k .	3 N ,	4 k .	4: habok játszottak velem 4d: játszottak velem habok
17.1	1 N - -	2 k -	3 k -	4 k -	
17.2	1 N , ,	2 k .	3 N ,	4 k .	
18.	1 N , -	2 k .	3 N ;	4 k .	
19.	1 N , -	2 k -	3 k -	4 k -	
20.	1 N - -	2 k -	3a k -	4 k -	
21.	1 N , -	2 k -	3 k -	4 k -	
22.	1 N , ,	2 k ,	3c k ,	4 k .	
23.	1 N , ,	2 k ,	3 k ,	4 k .	
24.	1 k , ,	2 k .	3 k ,	4 k .	
25.	1 k - -	2 k -	3 k -	4 k -	
26.	1 k - -	2 k -	3 k -	4 k -	

2. táblázat

3.2.2. Az előzőhöz hasonló gyakorlatot végeztettünk Kálnoky László *Csak mint a fák* című, egyetlen összetett szövegmondatból álló versével (Kálnoky László: *Összegyűjtött versek*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1980.).

(±) *Csak mint a fák*

*Egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén,
a falnak vetve hátadat,
bámulni a gótikus tornyokat,
testes kupolán a rézrozsda zöldjét,
arcodon érezni a zápor
jótékony, langyos sortüzét,
és hálásan, halkán sóhajtani,
mint a porlepte fák...*

A gyakorlatot végző 26 tanuló kezébe az általunk átrendezett verssorok következő tömbjeit adtuk:

- 1.a állni a nyári délutánban egyedül
b egyedül állni a nyári délutánban
c egyedül a nyári délutánban állni
d a nyári délutánban állni egyedül
e állni egyedül a nyári délutánban
f a nyári délutánban egyedül állni
2. egy ismeretlen város főterén,
- 3.a a hátadat falnak vetve,
b a falnak hátadat vetve,
c vetve a falnak hátadat,
d vetve hátadat a falnak,
e hátadat vetve a falnak,
f a falnak vetve hátadat,
- 4.a a gótikus tornyokat bámulni,
b bámulni a gótikus tornyokat,
- 5.a a rézrozsda zöldjét testes kupolán,
b testes kupolán a rézrozsda zöldjét,
- 6.a érezni arcodon a zápor
b arcodon érezni a zápor
- 7.a langyos jótékony sortüzét,
b jótékony langyos sortüzét,

- 8.a és sóhajtani hálásan, halkan,
- b és sóhajtani halkan, hálásan,
- c és hálásan, halkan sóhajtani
- d és halkan, hálásan sóhajtani

9. mint a porlepte fák...

A **feladatot** így fogalmaztuk meg:

A szöveg, amit kézhez kaptál, tartalmazza egy vers két eredeti sorát, továbbá a többi sor valamennyi lehetséges (elfogadható) belső lineáris elrendezésének tömbjeit. A tömbök sorrendje követi a verssorok eredeti sorrendjét.

Válassz ki mindegyik tömbből egy-egy sort úgy, hogy az általad kiválasztott sorok egy számodra elfogadható verset alkossanak! Eljárásodat indokold meg!

Ami a sorváltozat-tömböket illeti, megállapíthattuk, hogy

- az 1., a 4. és az 5. sor esetében a tanulók többsége az eredetivel azonos elrendezésű változatot választotta;
- a 3. a 6. és a 7. sort tekintve, körülbelül 50 százalékuk;
- a 8. esetében mindössze csak öt;
- ahol nem az eredeti sort választották, a választás részben az azzal azonos rímzavú változatra vagy a változatok egyikére, részben nem az azonos rímzavú változatokra esett, ami nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy egyrészt a vers eredeti vehikuluma csak két rímelő sorpárt (3., 4. és 5., 7.) tartalmaz, másrészt metrikai-ritmikai szerkezete nem követ egy legalább globálisan 'szabályos'-nak tekinthető felépítettséget;
- a 3., a 6., a 7. és a 8. tömbből kiválasztott változatok eltérései különböző szemantikai megfontolások és hangsúlyviszonyok érvényesítésére mutatnak, hogy például a 3. és a 6. sorban a határozókat részesíti-e előnyben a tanuló, vagy inkább más elemeket, vagy például a 7. sor két jelzője közül a konkrétabbat (langyos) vagy az elvontabbat (jótékony) tartja-e lényegesebbnek, hangsúlyosabbnak, analóg módon ez áll a 8. sor határozóira (halkan vs Hálásan) is stb.

Példaként lássunk egy megoldást és annak megokolását:

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
**hátadat vetve a falnak
bámulni a gótikus tornyokat,
testes kupolán a rézrozsa zöldjét,
*érezni arcodon a zápor

jótekonny, langyos sortüzét
**és sóhajton halkan háláson
mint a porlepte fák...

Indoklás:

A kiválasztott sorokat részekre tudom tagolni, olyan részekre, amelyek egyrészt nagy hatást gyakorolnak rám, másrészt különös nyomatékot kapnak, például: egyedül állni, egy ismeretlen város, hátadat, bámulni, testes kupolán, arcon érezni, jótekonny és sóhajton. Ha megnézem ezeket a szavakat, kis kiegészítéssel egy új verset lehetne alkotni belőlük. Legjobban az ragadott meg az első két mondatban, hogy "egyedül állok" egy ismeretlen városban, s én fedezhetem fel ezt a világot.

3.3. A **szövegegész** lineáris szerkezetére (illetőleg arra is) irányuló gyakorlatok közül lássuk itt a következő négyet, amelyek közül az első kettő kizárólag a szövegegészre, a második kettő pedig mind a szöveg egészére, mind tetszőlegesen kiválasztható összetevőire vonatkozik.

3.3.1. Az első gyakorlatot Kálnoky László *Egyszerű fejfa* című versére vonatkoztattuk (Kálnoky László: *Összegyűjtött versek*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1980.). Ennek, a kétsoros versszakokból álló versnek az a sajátága, hogy e versszakok csaknem valamennyi lineáris elrendezése elfogadható verset eredményez.

(⇒) *Egyszerű fejfa*
Anyám emlékére

*Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.*

*Dallam, emberi ajkak lakója,
házadat elhagytad, nem felelsz.*

*Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.*

*Kör, mit madár irt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.*

*Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.*

A gyakorlat elvégzésével arra kerestük a választ, hogy a tanulók önállóan tekinthető szövegrészek között milyen kohezív és koherencia összefüggéseket tudnak felfedezni.

A gyakorlatvégző 14 tanuló kezébe a következő — külön-külön papírszeletekre írt versszakokból álló — versszakegyüttest adtuk:

2. Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.

9. Dallam, emberi ajkak lakója,
házadat elhagytad, nem felelsz.

A Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.

K Kör, mit madár írt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.

7 Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.

A **feladatot** így fogalmztuk meg:

A kézhez kapott papírszeleteken egy vers versszakait olvashatod.

- a) Kísérelj meg ezekből a versszakokból egy olyan verset összerakni, amelyet a magad számára leginkább elfogadhatónak tartasz! (Megoldásodat ez egyes versszakok előtt álló betű- és számjelekkel közöld!)
- b) Indokold meg a választott sorrendet!

A gyakorlat eredményeit a 3. számú táblázatban foglaltuk össze:

T	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2	K	K	2	2	2	K	K	7	A	A	A	K	K	K
9	2	A	9	9	A	2	9	2	2	2	K	A	A	A
A	9	9	A	A	K	A	A	9	7	K	2	2	9	9
K	A	2	K	K	9	9	2	A	9	9	9	9	2	2
7	7	7	7	7	7	7	7	K	K	7	7	7	7	7

3. táblázat

- A gyakorlat a) feladatával kapcsolatban megjegyzésre méltónak tartjuk, hogy
- a 14 tanuló 11 különböző sorrendet hozott létre;

- záró versszakul szinte minden tanuló az eredeti vers sorrendjével megegyező versszakot jelölte meg;
- a 3-as és 4-es sorszámú tanulók versszakosrendjének megválasztása megegyezik az eredeti mű azonos versszakainak sorrendjével.

A b) feladat megoldását itt négy tanuló (lásd az 1-es, 2-es, 7-es, 12-es) indoklásának közlésével szemléltetjük.

1. A “**K,2,9,A,7**” sorrend nekem azért tetszik, mert az arc, dallam, mondat egymást fokozza, egyre inkább az eltűnést fejezi ki. Először eltűnik az arc, tehát nem látom, majd a dallam, tehát nem hallok a hangját, végül a mondat is eltűnik, vagyis már írásos emlék sincs. Ezután így logikusan következik a 7-es jelzésű részlet.
2. A “**K,A,9,2,7**” sorrendet azért választottam, mivel szerintem a költő a lány, finom dolgoktól: mint a madár elszállása, a csendes zápor, egy ház elhagyása — jut el fokról fokra a tenger hullámainak roncsolásáig egy olyan fokra, amelyet már nem érdemes fokozni. Az utolsó versszak pedig az egész összegzése.
7. Azért a “**K,9,A,2,7**” sorrendet választottam, mert a téma az embertől távolabb eső dolgoktól jut el a közelebbi dolgokig, majd eltávolodik. A 2 és a 7 azért kapcsolódik, mert a 7-ben a költő egy személyhez beszél, s a személyhez az arc áll a legközelebb.
12. A “**K,A,2,9,7**” sorrend választásakor abból indultam ki, hogy a 7 biztos utolsó, mert abban nincs semmi konkrét tárgy. A további rendezésben az utolsó versszak első sora segített: biztos voltam benne, hogy az 1. és 2. versszakba szemmel látható dolgoknak kell kerülniük. A további sorrendet azért választottam, mert így fokozatosan szűkül a kör. Ég, levegő, az ember kívülről, az ember lelke.

3.3.2. Bizonyos prózaszövegek **bekezdéseivel** ugyanolyan gyakorlatok végezhetőek el, mint a fenti vers verszakaival. Ilyen Pilinszky János *Egy lírikus naplójából 1976 (részlet)* című prózája is (Pilinszky János: *Szög és olaj. Válogatott prózai írások*. Budapest. 1982.).

(☼) *Egy lírikus naplójából 1976 (részlet)*

A nagy művész legfőbb feladata, hogy újra és újra semmit se tudjon. Csak akkor képes megismételni azt a rendkívüli monológot, amit a csecsemő folytat egy-egy különálló tárggyal az összefüggések mindennemű könnyítése nélkül.

Egy gyerek monológja a világ szüntelen keletkezésével érintkezik, míg a felnőttek menthetetlenül az összefüggések okos, könnyítő,

de kétségtelenül másodrendű szintjén igyekeznek bármit is megérteni és elhelyezni. A fölnőttég — ha ugyan sikeresnek nevezhető — a konstrukciók táguló körében él. Egy csecsemő önmagában néz meg mindent, s így, ha nincs is áttekintése, a keletkezésről mérhetetlenül többet tud, mint mi, akik beszélni tudunk már a világ legalábbis helyi struktúráiról. A tudás a mienk; a gügyögés az övék, de amíg egy művész — legyen bár a megértés és az összefüggések embere — csakugyan művész, újra és újra semmit se kíván tudni, s intellektusával újra és újra arra a zérópontra kívánkozni vissza, amikor a ceruzát egyedül érdemes kézbe venni.

Minden igazi művészet kizár mindennemű rutint. A dadogás az alfája és az ékesszólás az ómegája. Persze ennek a "stílusnak" kizárólagos jegye, hogy vak legyen, mint Homérosz. Vagyis olyan stílus, amit akár önkezével vakított meg az igazság. Ödipusz király.

Ennek a prózának a felépítése olyan, hogy szinte bármelyik bekezdése elfogadható akár kezdő, akár záró, akár középső bekezdésnek. Ennek következtében a három bekezdés mind a hat lehetséges sorrendje ilyen vagy olyan alapon elfogadható szöveget eredményez:

1.	2.	3.	4.	5.	6.
1	1	2	2	3	3
2	3	1	3	1	2
3	2	3	1	2	1

A gyakorlatvégzők kezébe az eredeti szöveget adjuk, és a *feladatot* így fogalmazhatjuk meg:

Változtassátok meg adott szövegben a bekezdések sorrendjét, és elemezzétek a változások következményeit!

3.3.3. A szövegszerkezet **különbéle hierarchiaszintjeire** vonatkozó lineáris elrendezést vizsgáló feladatok fogalmazhatók meg olyan versszövegekre, mint például Benjámin László *Ahogy eljátszik* című verse (*Szép versek 1986*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1987.).

(*) *Ahogy eljátszik*

*Nevetséges, de nem neveltető,
ahogy eljátszik velünk az idő:*

*ahogy odaad, ahogy visszavesz,
ahogy kicselez, ahogy kicserez,*

*ahogy elkever, ahogy felfedez,
ahogy élre tesz, ahogy félre tesz,*

*ahogy eltöröl, ahogy megjelöl,
ahogy életre kelt, ahogy megöl,*

*ahogy megtalál, ahogy elveszít,
ahogy görcsbe ránt, ahogy kifeszít,*

*ahogy mélybe húz, ahogy partra vet,
ahogy kinevet, ahogy betemet,
ahogy naponta újra hiteget.*

E vers linearizált szerkezetével kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg: (1) a vers utolsó öt versszakában (az egyes versszakokon belül) az egymással rímelő öt szótagú “ahogy”-gyal kezdődő tagmondatok egymással tetszőleges módon felcserélhetők, (2) ezek a cserék végrehajthatók versszakhatárokat átlépő módon is; (3) a középső négy versszak sorrendje is tetszőleges módon felcserélhető.

A gyakorlatvégzők kezébe az eredeti versszöveget és az előző bekezdésben hozzáfűzött megjegyzést adjuk, a feladatot a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

Hajtsátok végre a szöveghez fűzött megjegyzés 1-2-3. pontjában leírt cserék valamelyikét (vagy ezek valamely kombinációját), és elemezzétek e változások következményeit!

3.3.4. Az előzőhöz hasonló kaleidoszkópgyakorlatok elvégzésére ad lehetőséget Kosztolányi Dezső *Miért írunk?* című írása (Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 1971.).

(✿) *Miért írunk?*

*Minden írás, mely mögött nincs az egész élet titka, értelmetlen.
Mit fecseg az, aki érti az életet? Az igazi költő nem érti az életet, s
azért ír, hogy az írással mint tettel megértse. (Nem azért, hogy má-
sokkal, mint valami tanítómester, megértesse.)*

4. A jelen kötet Petőfi S. Jánostól származó “A szövegek linearizált szerkezetének analitikus megközelítése” című írása többek között *A hiúz* első öt bekezdésének a mezo- és a makroarchitektonika egyes szintjeihez tartozó kompozícióegységeit is számba veszi “A szöveg szerkezete” feliratú táblázatot követve.

Könnyű belátni, hogy a fentiekben itt bemutatott gyakorlatok analógiájára kreatív gyakorlatok végezhetőek *A hiúz* valamennyi kompozícióegységére vonatkozóan is.

5. Ugyanazon szövegmondat linearizált változatait alkotók is felhasználják művük kompozíciójának létrehozásához. Ennek szemléltetésül álljon itt a következő három példa.

5.1. Somlyó György “*Tiszta*” költészet című műve (Somlyó György: *Nem titok*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó. Pécs. 1992.).

“Tiszta” költészet

A tavon egy hattyú a fényben

A fényben a tavon egy hattyú

Egy hattyú a fényben a tavon

A tavon a fényben egy hattyú

Egy hattyú a tavon a fényben

A fényben egy hattyú a tavon

A tavon egy hattyú a fényben

A szöveg hat változatban visszatérő kompozícióegysége ugyanabból a három kifejezésből (“a tavon”, “egy hattyú” “a fényben”) áll; a különbség ezek között a kompozícióegységek között a kifejezések sorrendjében mutatkozik meg. A szövegnek a — többi hat sor tömbjétől — különválasztott hetedik sora az első sor megismétlése.

Azt is szükséges tudni, hogy mivel három kifejezés összesen hat különféle sorrendben helyezhető el, az első hat kompozícióegység valamennyi lehetséges sorrendet mutatja.

5.2. Borbély Szilárd *Passió* című műve (Borbély Szilárd: *Adatok*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 1988.).

Passió
P.J.

a díszleteket lebontják
összecsavarják a zászlókat
rakják a székeket egymásba
dobogótlan a világ
a díszleteket lebontják
a zászlókat összecsavarják
egymásba rakják a székeket
dobogótlan a világ
a díszleteket lebontják
a zászlókat összecsavarják
a székeket egymásba rakják
dobogótlan a világ

Ez a szöveg a következő tulajdonságokat mutatja:

- A második sor kétszer a másik lehetséges szórenddel ismétlődik meg.
- A harmadik sornak mindhárom szórendi változata megtalálható a versben.
- Az első és a negyedik sor ugyanazzal a szórenddel ismétlődik.
- A szórendcsere 'formailag' is utal a második és harmadik sorban kifejeződő 'díszletek lebontása'-ra, míg az első és a negyedik sor 'mondanivalójához' — minthogy leíró jellegű — nem társítható ilyen funkció.

5.3. Mezei András *Az árvák kadisa* című műve (*Szép versek 1990*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1991.)

AZ ÁRVÁK KADISA

Az árvák mondanak kadist, dicsérve Őt
a teljes népiirtás után, az Örökkévalót,
kadist az árvák mondanak, Őt dicsérve,
az örökkévalót, a teljes népiirtás után.
Micsoda nép a maradék, hogy zengi már:
szent, szent, szent, szent az Ő neve, el sem oszolt a füst,
a maradék nép hogy zengi már, micsoda
a füst, el sem oszolt, az Ő neve szent, szent, szent, szent.

*Az Ő törvénye fénybe vonja a tört szemet,
az élők tekinteteit megvilágítja már,
a tört szemet az Ő törvénye vonja fénybe
már, megvilágítja az élők tekinteteit.*

*Dicsérve Őt, az árvák mondanak kadist,
a maradék micsoda nép, hogy zengi már,
a tört szemet az Ő törvénye fénybe vonja:
szent, szent, szent, szent az Ő neve, el sem oszt a füst.*

A “kadis” a zsidó hitvallásban annak a siratóéneknek a neve, amit egy apa halála után a legidősebb fiú szokott elmondani. A vers kompozíciós elve a bibliai parallelizmusok alkalmazására emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy a megismételt verssorokban minden esetben más az összetevők lineáris elrendezése.

6. A fentiekben bemutatott gyakorlatokban egyrészt a rendszerszerű és kontextuális, másrészt a lexikai és poétikai felépítés szempontjaival találkozhatunk: amikor ugyanis a tanulóknak átrendezett szövegmondat (szövegmondatlánc) alapján kell létrehozniuk vagy kiválasztaniuk egy számukra nyelvileg-poétikailag elfogadhatót, akkor (a) a **rendszer** által nyújtott lehetőségek közül választják az adott **kontextusba** illeszthetőt, és (b) ez a választás egyaránt érinti a **lexikai** felépítést (a sorok összetevőinek választott sorrendje, valamint az alkalmazott szövegmondatokra tagolás és központosítás révén) és a poétikait (a rímelés és a metrikai-ritmikai szerkezet figyelembe vétele vagy nem vétele révén).

Egy ilyen gyakorlat típus alkalmazásával képet kaphatunk arról, hogy egy-egy gyakorlatmegoldó

- milyen domináns szempontok szerint választ a rendszer kínálta lehetőségek közül;
- választása hogyan érinti a lexikai felépítést: a sorok összetevőinek sorrendjét, a szövegmondatokra tagolást, a központosítást;
- választása hogyan érinti a poétikai felépítést: a rímelést és a metrikai-ritmikai szerkezet figyelembevételét vagy figyelmen kívül hagyását;
- a rendszer nyújtotta lehetséges formák közül szerinte melyik illik jobban az adott szöveg mikro-, illetőleg makrokontextusába;
- melyik változat kifejezőbb egy feltételezett kommunikációs szituációra, és végül
- mindezeket hogyan, mivel magyarázza.

Irodalomjegyzék

Könyveinkben, tanulmányainkban a szövegmondatok, illetőleg a verssorok összetevőinek lineáris átrendezésére irányuló gyakorlatokat a **formáció**, a szövegmondatok, verssorok, illetőleg bekezdések, versszakok átrendezésére irányulókat pedig a **relátum** körébe tartozóknak tekintettük.

Az alábbiakban öt könyv ilyen jellegű gyakorlatairól adunk tájékoztatót.

PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA 1992. *Elkallódni megkerülni*. OTTÉV. Veszprém. 253–268.

Weöres Sándor: *Kockajáték* (⇒)

Nagy László: *Árvácska sírverse* (⇒)

Pilinszky János: *Őszi vázlat* (±)

PETŐFI S. JÁNOS—BÁCSI JÁNOS—BENKES ZSUZSA—VASS LÁSZLÓ 1993. *Szövegtan és verselemzés*. PSZM Projekt Programiroda. Budapest. 151–176.

Rakovszky Zsuzsa: *VAN GOGH* (±)

Kálnoky László: *Csak mint a fák* (±)

Baka István: *Ősz van az ūrben* (⇒)

PETŐFI S. JÁNOS—BÁCSI JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—BENKES ZSUZSA—VASS LÁSZLÓ 1994. *Szövegtan és prózaelemzés*. PSZM Projekt Programiroda. Budapest. 257–292.

Somlyó György: *Mese az egyről és a kettőről* (±)

Örkény István: *A Vidám parkban* (±)

Pilinszky János: *Egy lírikus naplójából* (⇒)

Pilinszky János: *Az írói mesterség* (⇒)

BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS 1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Borbély Szilárd: *Passió* (✿)

Somlyó György: *“Tiszta” költészet* (✿)

Kosztolányi Dezső: *Akarsz-e játszani* (✿)

Kassák Lajos: *Munkásportré* (✿)

Örkény István: *Halhatatlanság* (✿)

Kosztolányi Dezső: *A játék* (✿)

Rakovszky Zsuzsa: *Van Gogh* (✿)

Pilinszky János: *Egy lírikus naplójából* (✿)

PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA 1998. *A szöveg megközelítései*. Iskolakultúra. Budapest.

Weöres Sándor: *Kockajáték* (⇒)

Pilinszky János: *Őszi vázlat* (±)

5.

Távolsági kapcsolatok kezelése egy totálisan lexikális grammatikában¹

ALBERTI GÁBOR

1. A probléma és a keretelmélet. Egy olyan grammatikában, amely azon az ötleten alapul, hogy a szemantikailag (egy jól definiálható értelemben) összetartozó szavak egymást keresik a mondatban — beleértve ebbe azt is, hogy egymás **szomszédságát** keresik —, hogyan adhatunk számot olyan mondatok (viszonylagos) jólformáltságáról, amelyekben összetartozó szavak **korlátlan** távolságba kerülhetnek egymástól?

Ezt a problémát fogom vizsgálni az alábbi két mondat (Függelékben megadott) elemzése kapcsán, amelyek É. Kiss (1998) mondatátszövődésről szóló fejezetének (1c-d)) nyitó példáit (156. oldal) idézik fel, némi egyszerűsítéssel:

- (1) *Marival* megmondtam, hogy megtiltom, hogy *szemtelenkedjete*k.
(2) *Marit* akarjuk, hogy *győzzön*.

Az (1) mondat az É. Kiss (1998) által **távolsági topikalizáció**nak nevezett jelenséget szemlélteti, amelynek meghatározó vonása az, hogy egy mondat topikpozíciójában egy alárendelt tagmondatának egy összetevője áll, vagy éppen egy többszörös alárendelési lánc végén álló tagmondatnak egy összetevője. A korábban említett szemantikai összetartozás régens és vonzata között áll fenn (KOMLÓSY 1992): *szemtelenkedjete*k – *Marival*; a szintén említett korlátlan távolság **elvi lehetősége** pedig a tagmondat-alárendelési művelet iterálhatóságából adódik.

A (2) példamondat a **hosszú operátorkiemelés** jelenségét hivatott szemléltetni, amelynek lényege abban áll, hogy a főmondati operátorzóna fókusz- vagy kvantorhájában bukkan fel egy ((kitett) utalószóval nem rendelkező) alanyi vagy tárgyi alárendelt tagmondat valamely összetevője; különleges vonás az, hogy a kiemelt operátor tárgyesetet kap abban az esetben (is), ha régense alanyesettel látná el (pl. *Mari* – *győzzön*). É. Kiss (1998: 164/(38) alábbi példája szemlélteti az összetartozó szavak korlátlan távolságba kerülésének elvi lehetőségét:

- (3) Te *kit* hallottál, hogy szeretnének, ha *megválasztanánk*?

---

¹ E cikk megírását az F 026658 sz. ifjúsági OTKA pályázat (1999-2002) és a Széchenyi Professzori Ösztöndíj (1999-2002) támogatta.

E tanulmányban a „távolba szakadt” szavak kapcsolatának feltárására igyekszem összpontosítani egy adott — látszólag lokális kapcsolatokra érzékeny — nyelvtani keretben. Nem célom a mondatátszövődési jelenségek általános vizsgálata sem a magyarban, sem általános nyelvészeti szemszögből (bár az angol „that-nyom szűrőről” (RIEMSDIJK és WILLIAMS 1986: 159–161) tesztek majd említést); elfogadom É. Kissnek (1998) azt az állítását, hogy az (1-2) példákban bemutatott két alaptípus létezik; továbbá annak taglalásába sem kívánok belebocsátkozni, hogy mennyire helyesek a mondatátszövődéses példák. Azt az álláspontot foglalom el, hogy alapvetően grammatikus szerkezetekkel állunk szemben, tehát a nyelvtan bizonyos műveletei legitimálják őket, de „nehéz” műveletekről van szó, amelyeknek iterált használata hamar percepció nehézségekhez (a „kísérleti” mondatok elfogadhatatlanságához) vezet.

Az elemzési keret egy GASG nevű nyelvtan (Generatív/Általánosított Argumentumszerkezet Grammatika), amelyet a Kamp-féle DRT diskurzusreprezentációs elmélet (pl. VAN EIJK és KAMP 1997) kompozicionálisan illeszkedő partneréül javasoltam (pl. ALBERTI 1999, 2000a) — miután az elmúlt évtizedek során kiderült, hogy a DRT sajátos (gyengén rendezett) szemantikai-pragmatikai reprezentációjához nem vagy csak nagyon erőltetett módon illeszthető hozzá egy (erősen hierarchizált) frázisstruktúrákon alapuló generatív nyelvtan. Maga a DRT a Frege—Montague-féle logikai hagyományon alapuló mondatszemantika kis diskurzusok precízen formalizált reprezentálására kiterjesztett változata, amely ígéretes jövő előtt áll nagyobb diskurzusok ábrázolásának, másfelől a (folyamatosan megújuló) teljes hallgatói információállapotnak a formalizált megjelenítése terén (ALBERTI 2000b).

E tanulmány keretei között nem vállalhatom a logikai tradíciókból kifejlődő DRT diskurzuselmélet bemutatását, illetve összevetését az *Officina Textologica* hasábjain alapul vett szemiotikai ihletű szövegelméletekkel. Sajnos, még a GASG nyelvtan elméleti igényességű leírásától is el kell tekintenem, az olvasót idézett cikkeimre utalva, illetve az azokban említett többi munkára. Két dolgot fogok megkísérlni: ismertetni fogom — még e pontban — a GASG lényegét, azt, hogy mennyiben hoz újat a többi generatív morfoszintaktikai irányzathoz képest, majd bemutatom a működését a Függelékben megadott két formalizált elemzés részletes kommentálása során (valljuk be: ürügyén) — e cikk 2. és 3. pontjában.

A GASG „totálisan lexikalista” generatív nyelvészeti irányzatként határozható meg, amely megkísérli a végletekig fejleszteni azt a valamennyi jelentősebb generatív iskolára jellemző félévszázados tendenciát, miszerint a mondatalkotó szavak összeszerkesztéséhez szükséges információ egyre nagyobb hányada a (toldalékolt) szavak lexikai leírásában rejlik, nem az általános szintaktikai szabályokban. Ez a tendencia még a „chomskyánus” főirányzatban is uralkodóvá vált a Minimalista Program (pl. CHOMSKY 1995) megjelenésével, amelyben lényegében már csak két univerzális szintaktikai szabály maradt: a

szomszédos elemeket összerakó, frázisstruktúra-építő Merge és az összetevőket új helyre illesztő — új frázisstruktúrákat létrehozó — Move; és ezeket is már inkább tekinthetjük egy nem-nyelvspecifikus „komputáció” lépéseinek, semmint a grammatikus szósorok generálásáért felelős klasszikus szintaktikai szabályoknak — a „felelősség” ugyanis a szavak lexikai jegyein nyugszik. Miután ebben a filozófiában a mozgató „szükséges rosszként” jelenik meg, elkerülhetetlenségét pedig a grammatikaelméleti kutatások sem igazolták, nincs végső érv továbbá a közvetlen összetevők léte mellett sem, kutatásra érdemes egy olyan grammatikai struktúra, amelyben a mondatösszerakás Merge és Move nélkül, pusztán a bemeneti (toldalékolt) szavak kompatibilitásának absztrakt igazolásán alapul, amelynek melléktermékeként felépül a mondat (diskurzus-) szemantikai reprezentációja, nem épül fel viszont semmiféle frázisstruktúra (mozgatóra pedig pláne nincsen szükség). A GASG kísérlet egy ilyen — immár csakis lexikonból hozott információs minták unifikálásán alapuló — nyelvtani struktúra megvalósítására.

Informálisan fogalmazva a GASG azon az ötleten alapul, hogy ha eléggé részletesen és célratorően leírjuk minden egyes toldalékolt szó esetében azt, hogy potenciális grammatikus mondatokban milyen más szavaknak kell előfordulni a környezetében (amelyeket ő keres, és/vagy amelyek őt keresik), akkor egyértelműen meghatározhatjuk, hogy adott bemeneti szógyűjteményből — amit Chomsky (1995) *numerációként* emleget — összerakható-e grammatikus mondat, vagy sem.

A szavak „tisztá szintaktikai” (megelőzés és szomszédosság), valamint morfológiai (esetrag, egyeztetési jegyek) információ alapján kereshetik egymást. Az (1) mondat *megtiltom* szava például *hogy* kötőszavas kötőmódos mellékmondatokkal szokott együtt járni, potenciális grammatikus mondatokban keres tehát egy *hogy* kötőszót, mégpedig „lehetőleg” maga mögött és saját szomszédosságában, valamint egy kötőmódban álló időjeles igét. A *szemtelenkedjete* ige pedig *-val* ragos alakban keresi egyik vonzatát. A grammatikus (4a) mondatához képest e környezeti kritériumok kielégíthetlensége miatt lesznek tehát rosszul formáltak a (4b-e) változatok:

- (4)a. Megtiltom, hogy szemtelenkedjete Marival.
- b. *Hogy megtiltom, szemtelenkedjete Marival.
- c. *Megtiltom, szemtelenkedjete *hogy* Marival.
- d. *Megtiltom, hogy *szemtelenkedte* Marival.
- e. *Megtiltom, hogy szemtelenkedjete *Mariba*.

Az (5) mondat viszont azt mutatja, hogy a *hogy* kötőszó sorrendi és szomszédossági viszonya a *megtiltom* igével vagy rosszul felismert összefüggésnek tekintendő, vagy általában kell a környezeti kritériumrendszer elemeit felülbírálnak tartanunk.

(5) Azt, *hogy* szemtelenkedjete Marival, a legszigorúbban *megtiltom*.

A generatív nyelvészeti tapasztalat az utóbbi felfogást sugallja, hiszen a *megtiltom hogy* sorrend és szomszédosság megszegése *semleges* mondatban nem lehetséges; fenntarthatjuk-e viszont a semleges változat szórendjéről számot adó környezeti feltételeket anélkül, hogy mégiscsak mozgathoz folyamodnánk — megsértve ezzel a totális lexikalizmus eszméjét? A válasz szerencsére pozitív, az ötlet pedig tulajdonképpen megegyezik az optimalitáselméletek (ARCHANGELI—LANGENDOEN 1997) alapeszméjével: tekintsük úgy, hogy a környezeti feltételeknek a kézenfekvő „közvetlen” kielégítésén kívül lehetséges olyan — közvetettnek nevezhető — kielégítése is, amelynek során más, „magasabb rendű” (-nek definiált) környezeti feltételeket elégítünk ki. Mozgathoz helyett tehát ügyesen kell meghatározni egy-egy feltétel kielégítésének mikéntjét.

Az említett cikkeimben egy **rangparamétereken** alapuló technikát javasoltam. Mint az alábbi (6b-d) agrammatikus változatok világosan mutatják — összevetve (6a) kifogástalan mondatváltozataival, amelyeket a zárójelek alkalmazásával, illetve megnyitásával nyerhetünk — mind a névelő, mind a jelzők alapján véve a hozzájuk tartozó főnévi fejet közvetlenül megelőző pozícióba törekednek.

- (6)a. Találkoztam egy (kedves (holland)) lánnyal.
b. *Egy találkoztam lánnyal. *Találkoztam lánnyal egy.
c. *Találkoztam *kedves* egy lánnyal. *Találkoztam egy lánnyal *kedves*.
d. *Találkoztam egy *holland* kedves lánnyal.

Mindezen pozitív és negatív tényekről egyszerre számot adhatunk annak feltételezésével, hogy mind a névelő, mind a tulajdonságot kifejező jelzői melléknév, mind pedig a nemzetiségre utaló melléknév megelőzi és szomszédos a főnévi elemmel, de a szomszédosságra vonatkozó három feltétel különböző rangokkal társul. A nemzetiséget kifejező jelző szomszédossági követelményét kell legmagasabb rangúnak tekintenünk, míg a névelőre vonatkozót kell a legalacsonyabb rangúnak, úgy kell tekintenünk továbbá, hogy egy szomszédossági követelményt akkor elégítünk ki, ha az érintett két *v* és *w* szó közé csak olyanok kerülnek be, amelyek magasabb rangú szomszédossági követelménnyel kapcsolódnak *v*-hez vagy *w*-hez — vagy az imént definiált értelemben *v* és *w* közé legitim módon bekerült elemhez (rekurzivitás!). Az *egy kedves holland lány* szekvenciában tehát a *holland lány* szomszédossági kapcsolat közvetlenül kielégítést nyer, a *kedves lány* szomszédosságot azáltal teljesítettük, hogy csak a nemzetiségre utaló magas rangú jelzőt engedjük be az érintett szavak közé, és hasonlókat mondhatunk az *egy lány* szomszédossági követelmény közvetett kielégítéséről is.

Hasonló rangparaméteres technikával adhatunk számot az igekötő–ige sorrendről, amelynek informális bemutatásával szeretnénk lezárni a GASG nyelvtan alaptulajdonságait felvázoló szakaszt. Ezt majd két részletes mondatelemzés ismertetése fogja elmélyíteni a 2. és 3. pontban, legalábbis a releváns leírási területeken. Alább a (7) példa kínálja a szemléltető adatokat.

- (7)a. *Megtiltom*, hogy szemtelenkedjete^k Marival.
- b. *Tiltom meg, hogy szemtelenkedjete^k Marival.
- c. Én *tiltom meg*, hogy szemtelenkedjete^k Marival.
- d. *Meg én tiltom, hogy szemtelenkedjete^k Marival.

Az igekötős igét nyilván (pl. jelentéstani okok miatt) érdemes egyetlen lexikai egységnek tekinteni, amelynek azonban két külön említendő része van: az igekötő és az ige; az elkülönítést azért kell megtenni, mert többféle konfigurációban is elhelyezkedhetnek grammatikus mondatokban a (7a) és (7c) tanúsága szerint. A semlegesnek tartott (7a) változat mutatja az „alapkonzfigurációt”, amelyben az igekötőnek közvetlenül meg kell előznie az igét. A követelmény leginkább lényegre tapintó megfogalmazását a hangtani sajátosságok bevonásával nyerjük, és így hangzik, legalábbis a szintakták kilencvenes évek eleji szóhasználatával (É. Kiss 1992): az igekötőnek egy *fonológiai szót* kell alkotnia az igével; vagyis egy hangsúlytalan igét előzzen meg közvetlenül egy hangsúlyos igekötő (NB az ige hangsúlytalanságából kifolyólag veszíti el önálló szó-jellegét).

A (7b) változat tehát megszegi ezt a fonológiai szó-kritériumot. Mi van azonban a grammatikus (7c) mondatváltozattal? Fókuszos mondat állunk szemben, és nyilván erre kell alapítani a megoldási javaslatot. Például a következőképpen, lényegében adaptálva É. Kiss (1992) szellemét a javaslat több pontján is: tekintsük magas rangú kritériumnak azt, hogy a fókusz-konstrukció két döntő pillére, az azonosító–kirekesztő jelentéstartóval felruházott elem (amelyet itt az *én* szó képvisel) és az alapmondat időjeles igéje alkosson (ebben a sorrendben és éppen a fenti értelemben) fonológiai szót. Amennyiben ez a kritérium magasabb rangú — és határozzuk meg így —, mint az igekötő–ige egységre vonatkozó, akkor a fókuszos mondatban nem az igekötő fog fonológiai szót alkotni az igével; az utóbbi kapcsolatot pedig tekintsük közvetetten kielégítettnek azáltal, hogy az igével valami más — magasabb rangban — kíván fonológiai szóvá egyesülni.

Ezek után azonban miért nem a (7d) változat lesz a grammatikus fókuszos mondat, ahol az igekötő legalább a megelőzési kritériumnak eleget tenne? A válasz egyik eleme az, hogy a fonológiai szóra vonatkozó kritériumot nem három feltételnek, hanem egyetlen összetett feltételnek tekintettük, amelyet úgy is maradéktalanul ki lehet elégíteni (közvetetten), ha az igével *más* alkot fonológiai szót az igekötő helyett. Másrészt azt kell még feltennünk, hogy van

egy alacsony rangú kritérium, amely szerint az igekötő is *követi* az igét, a vonzatokhoz hasonlóan. A (7a) szórendet ezek után az alakítja ki, hogy ezt a gyenge kritériumot az igekötő–ige fonológiai szóra vonatkozó (ellentétes tartalmú) erősebb feltétel kielégítésével kielégítettnek tekinthetjük; míg a rangbeli sorrend alapján a (7b) szórend kiesik. Amennyiben azonban az igekötő–ige fonológiai szóra vonatkozó kritérium csupán „üresen” teljesül, azaz lényegében semlegesítődik, immár nincs, ami felmentsen minket az ige–igekötő sorrendet előíró (amúgy gyenge) feltétel teljesítése alól (7c-d).

A jelen cikk elsődleges témáját szemléltető (1-2) példák kapcsán az látszik a döntő problémának, hogy a régens–vonzat viszony (szintén) olyan, amelyet esetviszonyon és esetleges egyeztetésen kívül nyilván a szomszédosság és egy adott sorrend fejez ki, amint arról az alábbiakban bemutatott semleges szórend is tanúskodik:

- (8)a. Megmondtam, hogy megtiltom, hogy *szemtelenkedjete*k *Marival*.
b. Azt akarjuk, hogy *Mari győzzön*.

Eközben a tárgyalt **korlátlan távolság** erősen ellentmondani látszik a szomszédossági követelménynek, és általában a GASG „lokális” jellegének, annak, hogy minden egyes szó maga keresi meg a lehetséges **környezetét**. Az elkövetkezendő szakaszokban arra fogok rámutatni, hogy egyrészt a rangparaméterek, másrészt az unifikációs kritériumillesztési technikába beleillő lánc típusú változók lehetővé teszik, hogy régens és vonzat a nagy távolság ellenére is egymás „környezetében” lévőként elemződhessen.

2. Távolsági topikalizáció. Térjünk hát rá az alábbi (9a) pontban megismételt (1) mondat Függelékben közölt elemzésére, amelyet ehelyütt részletesen kommentállok, folytatva ezzel a GASG nyelvtan alapvonásainak bemutatását is.

- (9)a. *Marival* megmondtam, hogy megtiltom, hogy *szemtelenkedjete*k.
b. <v1, [v2.2, v2.1], v3, [v4.2, v4.1], v5, v6>

A $\Lambda_1, \Lambda_2, \Lambda_3, \Lambda_4, \Lambda_5, \Lambda_6, \Lambda_0$ négykomponensű formulahalmazok képviselik azokat a lexikai egységeket, amelyek „numerációjából” megpróbáljuk összerakni a (9a) mondatot, pontosabban a (9b) intonált szósort, ahol a v1 elem a *Marival* szóra utal, a v2.2 a *meg* igekötőre stb., sorrendjük a vizsgált szórendet mutatja, a [v, w] jelölés pedig azt fejezi ki, hogy a (hangsúlyos) v elem egy fonológiai szót alkot a (hangsúlytalan) w elemmel. A generatív nyelvészet metodológiájában alapvető grammatikalitási kérdés tehát úgy fogalmazódik meg, hogy a megadott lexikai egységek környezeti követelményei alapján összerakható-e a (9b)-ben megadott módon intonált toldalékolt szósor. Ha igen, azzal igazoltuk, hogy a (9b) hangalak egy grammatikus magyar mondathoz tartozik.

Ha nem, akkor a helyzet bonyolultabb, ugyanis újabb numerációkkal kellene próbálkozni a grammatikalitási kérdés eldöntéséhez.

Először tanulmányozzuk a viszonylag egyszerű felépítésű $\Lambda 1$ lexikai egységen, hogy egy szó milyen módon keresi lehetséges környezetét potenciális grammatikus mondatokban, illetve hogy őt magát milyen módon találhatják meg más szavak. Az említett négy komponens közül az első azt közli, hogy a $\Lambda 1$ lexikai egység olyan mondatok felépítésében vehet részt, amelyben megtalálható a *Marival* toldalékolt szó, a második komponens formulái pedig megadják, hogy milyen „materiális” környezetben kell álljon e hangalak. Az őt keresők számára jelent(het) információt az, hogy a $v1$ ún. **sajátság** egy főnév, azon belül pedig tulajdonnév („n.pname($v1$)”), határozott referencialitást hordoz („ref.def($v1$)”), és egyes szám harmadik személyű („3.sg($v1$)”). A második komponens utolsó formulája már egy **környezeti szóról** (is) rendelkezik a nagybetűs V1 kapcsán: legyen a $v1$ sajátosság eszközhatározós esetű argumentuma e keresett V1 szónak. Nyilván V1 szerepét a tárgyalt (9a) mondatban a *szemtelenkedjete*k szó játszhatja el — amely pedig éppen egy instrumentálisszal megjelölt argumentumot keres. (NB régens és vonzat kölcsönösen keresi egymást, ez a viszony kétoldalú, nem úgy, mint például a szabadon megjelenő jelző egyoldalú „vágyódása” egy főnévi „fejre”.) Itt jegyezzük meg, hogy a formulákban angol nyelvű szavakat és rövidítéseket használunk, így elkülönítve a vizsgált tárgynyelvet a leíró nyelvtől. Az α szimbólum pedig egy nem számszerűsített rangparaméterre utal (a tárgyalt formulában is, és mindenütt másutt is), amely — emlékeztetek rá — azt a célt szolgálja, hogy a formula kielégítését más („rangosabb”) formulák kielégítésétől telessük függővé. A sok α arra utal, hogy elvileg bármely környezeti feltétel esetében érdemesnek gondolom fenntartani a „közvetett” kielégítés lehetőségét. (Mindez úgy értendő, hogy egy reménybeli deskriptíve adekvát GASG nyelv-tanban a nyelvészek minden egyes paraméterértéket számszerűen meg kell adnia. Nyilván a jelen cikkben csupán a releváns paraméterek viszonylagos sorrendjét érdemes meghatározni a megfigyelési adekvátság szintjén.)

A harmadik komponens a lexikai egység (diskurzus-) szemantikai leírását adja meg: azt az alulspecifikált DRS-részletet, amellyel az adott lexikai egység hozzájárul a mondategészhez tartozó diskurzusreprezentációs struktúrához. Sajnos, e témakörben a jelen cikk csupán néhány motiválatlan közlést tud nyújtani. A tárgyalt sor formulái azt fejezik ki, hogy egy $x1$ (ideiglenes) jelölésű referens egy Mari nevű személyre utal, ugyanőróla pedig kell szólnia a mondat alapján egy Q1 környezeti predikátumnak is; az egyelőre ismeretlen predikátum által leírt szituáció ismeretlen ROLE1 tematikus szerepét kell az $x1$ referensnek betöltenie, ahol — a negyedik komponens közlése szerint — a ROLE1 tematikus szerepnek kompatibilisnek kell lennie az eszközhatározós esettel.

Ez a negyedik komponens teremti meg egyébként a kapcsolatot a lexikai egység mint (Saussure—Pollard-féle) **jel** formai (morfoszintaktikai-fonológiai) és tartalmi (diskurzus-szemantikai) oldala között. A $v1$ sajátsszóhoz a „*Mari* (-val

azonos)” predikátum társul, a V1 környezeti szóhoz pedig a szemantikai leírásban szereplő Q1 környezeti predikátum. Itt jegyzendő meg, hogy a környezeti szavakat, illetve környezeti predikátumokat a Prolog-hagyomány miatt (ld. pl. MÁRKUSZ 1988) jelöljük nagybetűvel, mivel változó típusú elemekként funkcionálnak a formulákban, szemben a konstans szerepű, kisbetűvel jelölt sajtászavakkal és sajátpredikátumokkal.

Másodiknak a $\Lambda 6$ lexikai egységet látszik érdekesnek szemügyre venni, hogy fokozatosan tegyük ki magunkat a bonyodalmaknak. Sajtászava a $v6$ -tal jelölt *szemtelenkedjete*k jelen idejű, kötőmódú intranszitiv ige (ld. a $\Lambda 6$ formulacsoport 2. sorát) — nyilván a *megtiltom* ige keres ilyet tárgyi mellékmondata számára. A *szemtelenkedjete*k viszont *-vAl* ragos vonzatot — főnévi elemet — keres ($\text{arg.inst}(\alpha, V6.11, v6)$). Mint az alábbi, semlegesén értelmezendő és hangsúlyozandó (10) mondatvariációk mutatják,

(10) *Péter szemtelenkedett *lánnyal*. (v.ö. *Péter szemtelenkedett egy/a lánnyal*.)

a szereplőt, akivel szemtelenkednek, (alaphelyzetben) nem egyszerűen egy főnévi kifejezés (NP Szabolcsinál (1992)), hanem egy determináns körül kibontakozó kifejezés írja le ($DP = [_{DP} \dots D NP]$ az említett szerző javaslata alapján). Ennek egyik pillére a már említett V6.11 környezeti szóként megjelölt főnévi elem, másik pillére pedig a V6.12-vel jelölt referencialitást hordozó elem, amely tipikusan egy névelő lehet. $\Lambda 6$ leírásának 4. sora azt közli, hogy a névelő szerepű elemnek meg kell előznie („*prec(ede)*”) a főnévi elemet, és szomszédosnak kell lennie vele („*adj(a)c(ent)*”), és teljesüljön ugyanez az igei régens és adott vonzatának viszonylatában is. A *Marival* vonzatkifejezés ez utóbbi feltételpárt közvetlenül nem elégíti ki (nyilván a távolsági topikalizáció miatt). Probléma adódik azonban abból is, hogy a mondat nem egy *a lánnyal* jellegű vonzatot tartalmaz, nem válik tehát külön a referencialitást hordozó kifejezés a főnévi elemtől. Másképpen megfogalmazva, a tulajdonnév már egymagában teljes DP-t képes alkotni. A GASG technikájával ezt a helyzetet úgy lehet megragadni, hogy a V6.11 és a V6.12 környezeti szavakat egyaránt a $v1$ sajtászóval azonosítjuk majd; a referenciális elem és a főnévi elem között elvárt megelőzési és szomszédossági relációt pedig ezek szerint **reflexívnek** kell definiálni („*prec(w,w)*”, „*adjc(w,w)*”).

Mi a helyzet a *szemtelenkedjete*k ige alanyával? Az adott lexikai leírásnál figyelembe vettük a magyar nyelvnek azt a tulajdonságát, amit a transzformációs generatív keretben úgy fejeznek ki, hogy bizonyos vonzathelyeket hangalakot nem öltő névmási elem (pro) is betölthet. A GASG keretben nem szükséges ilyen üres morfoszintaktikai képződménnyel számolnunk, hanem elégséges rábízunk a szemantikai komponensre annak megjelenítését, hogy a *behave-impolite*ly predikátumnak *you_{pl}* ‘ti’ az alanya. Ezzel már át is tértünk a $\Lambda 6$ leírásának 5. sorában közölt szemantikai komponensre, ami azt rögzíti még,

hogy akivel szemtelenkedtek (X6.1 referens típusú változó), arról egy Q6.1 állítás is várható potenciális mondatokban, amely a főnévi elem tartalmát fejezi ki (erről már a 4. komponens beszél).

Folytassuk a sort a $\Lambda 2$ jelölésű lexikai leírás tárgyalásával, amelynek az az újdonsága, hogy két sajátszó tartozik hozzá potenciális mondatokban: a *meg* igekötő (v2.2) és a *mondtam* (v2.1) ige, melyeknek egymáshoz viszonyított elhelyezkedéséről is szólnak kritériumok. A második komponens első néhány formulája a következőket deklarálja: a v2.1 igető *finit*, ezen belül múlt idejű és kijelentő módú, a v2.2 sajátszó pedig egy igekötő, amely (lehetőség szerint) fonológiai szót alkot az igetővel (igekötő–igető sorrendben); miközben az igekötőt vonzatszerűnek is lehet tekinteni, amin azt a követelményt értjük, hogy kövesse az igét közvetlenül. Ezt a ellentmondásos követelményrendszert az 1. szakasz végén már megtárgyaltuk: a fonológiai szóról szóló követelmény α -paramétere magasabb rangú, ezért jó az, hogy a (9b) mondatforma közvetlenül kielégíti („[v2.2, v2.1]”).

Ami a *meg-mondtam* ige vonzatait illeti, van egy E1 alanya, amely önállóan csak a szemantikában jelenítendő *meg* (az ‘i’ kifejezés utal a beszélő referensére). Másik vonzata pedig egy alárendelt mellékmondat lehet, amelynek — akárcsak a DP-nek — két tartópillérére érdemes hivatkoznunk: a *finit* mellékmondat „lelkét” jelentő igére (V2.21 környezeti szó), amely az igei sajátszó sajátos „*finit*” argumentumának tekinthető, valamint az alárendelést realizáló kötőszóra — amit Szabolcsi (1992) éppen a főnévi kifejezés determináló elemével hoz párhuzamba. A leírás második komponensének utolsó sora azt deklarálja, hogy a mellékmondat kötőszói pillére előzze meg (lehetőleg közvetlenül) az igei pillért, maga a *mondtam* sajátszó pedig szintén előzze meg közvetlenül ezt az igei pillért. Az α rangparaméterek megfelelő beállítása mellett nyilván meghatározhatjuk a helyes (semleges) ...*mondtam hogy ... tiltom* sorrendet, amelynek szomszédossági viszonyaiba beleszólhatnak (megfelelő rangparaméterek mellett) további elemek is (pl. *Megmondtam nektek, hogy mindenkinek meg-tiltom...*).

A szemantikai reprezentációhoz ez a lexikai elem egyrészt annak kifejezésével járul hozzá, hogy „én” valamit megmondtam (‘said’). A „mondanivaló” referense pedig az alárendelt *finit* igének megfeleltetett Q2.2 predikátumnak nem alanyi („aki megtilt vmit”), nem tárgyi („amit megtilt”), hanem davidsoniánus (avagy „szituációs”) argumentuma lesz („az a tény maga, hogy megtiltom, hogy szemtelenkedjetek”).

A lexikai egység negyedik komponensének megfeleltetési relációi körében az jelent újdonságot az eddigiekhez képest, hogy a *said* predikátumhoz a magyarban igető és igekötő is társul, de megkülönböztethető módon („corr.stem”: tőként, „corr.vpref”: sajátos prefixumként). Ezt jó számon tartani, mert például a *fog* segédige egy igekötő + igenév felépítésű vonzattípustól úgy viszonyul, hogy középük áll: pl. *meg fogom mondani*, míg más régenek másképpen

rendezik el magukhoz képest az ilyen kéttagú képződményt: pl. *utálom megmondani*, **meg utálom mondani*.

A *meg-tiltom* lexikai egysége ($\Lambda 4$) szerencsére kísértetiesen emlékeztet az imént tárgyalt $\Lambda 2$ -re. Szintén egy igetői (v4.1) és egy igekötői (v4.2) sajátság tartozik hozzá, amelyek a fordított sorrendben fonológiai szót kell alkossanak („[v4.2, v4.1]”), bár egy gyengébb feltétel az ige–igekötő „vonzatszerű” sorrendről is szól. Az alanyi vonzat csak a szemantikában jelenik meg (‘i’), a másik vonzat pedig egy alárendelt mellékmondat, amelynek egyik pillére a kötőszó (V4.22), másik pillére pedig a mellékmondat „lelkét” jelentő finit ige (V4.21), előírtan kötőmódban. A szemantikai rész egyrészt azt közli, hogy „én” megtiltok egy X4.2 referensű dolgot, másrészt azt, hogy X4.2 davidsoniánus argumentuma a V4.21 környezeti szóhoz tartozó Q4.2 környezeti predikátumnak (a szemtelenkedés maga lesz megtiltva, nem a szemtelenkedő vagy akivel szemtelenkednek).

A két kötőszó leírása ($\Lambda 3$, $\Lambda 5$) ugyanazon lexikai egység két (izomorf) példánya. A ‘that’ kifejezés arra utal, hogy a sajátság egy alárendelő kötőszó. Azt a tényt pedig, hogy egy alárendelő kötőszó finit mellékmondatot vezet be, a GASG nyelvtanban a mellékmondat időjeles igei elemére mint környezeti szóra való hivatkozással ragadhatjuk meg (V3, illetve V5). A finit ige „lehetőleg” közvetlenül kövesse a kötőszói sajátságot, ahogyan ugyanezt a $\Lambda 2$ és $\Lambda 4$ lexikai leírásban is rögzítettük. Ami a *hogya* szemantikai hozadékát illeti, a DRT keretei között ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy bevezet a diskurzusba egy (szituációra utaló) szereplőt (referenst), ami aztán davidsoniánus argumentumául szolgál a környezeti szóhoz tartozó környezeti predikátumnak.

Az eddig tárgyalt hat lexikai egységből a (11a) alatt megismételt (8a) mondatváltozatot lehetne összeállítani a szóban forgó (11d) = (9a) = (1) helyett.

- (11)a. Megmondtam, hogy megtiltom, hogy *szemtelenkedjete* *Marival*.
b. Megmondtam, hogy megtiltom, hogy *Marival* szemtelenkedjete.
c. Megmondtam, hogy *Marival* megtiltom, hogy szemtelenkedjete.
d. *Marival* megmondtam, hogy megtiltom, hogy szemtelenkedjete.

Hogyan lehetne hát számot adni ennek a szórendnek a (viszonylagos) grammatikalitásáról? Ismét támaszkodhatunk a transzformációs generatív keretben megszületett ötletre (É. KISS 1998), miszerint a *Marival* mélyen beágyazott vonzat főmondati **topik** pozícióban áll; csupán az a kérdés, hogy a topik fogalmát hogyan lehetne megragadni egy totálisan lexikalista nyelvtanban. Azt kell észrevenni, hogy a topiknak kiemelt összetevő és a befogadó főmondat között egy önálló hangalakot nem öltő „operátor” teremt kapcsolatot. A GASG-ben egy ilyen elemet olyan lexikai egység segítségével lehetne leírni, amelynek éppúgy nem egy sajátszava van, mint az igekötős igéknek, de nem több sajátságuk van, hanem nulla. Ettől még a morfoszintaktikai leírás — a lexikai

egység második komponense — nem marad üres, hiszen a környezeti szavakról és azok egymáshoz képest elfoglalt helyzetéről is lehet rendelkezni.

A Függelékben $\Lambda 0$ jelöléssel közölt lexikai egység tehát a topik operátor megjelenítője. Első komponense üres, hiszen sajtátszava nincs. Második komponensének formulái három környezeti szóról adnak kritériumokat: a topiknak kiemelt — általában kötelezően referenciálisnak, sőt specifikusnak tartott — kifejezés két pilléréről, a V0.11 főnévi elemről és a V0.12 determináló elemről, továbbá a befogadó (fő-) mondat tartópillérének tekinthető időjeles ígéről (V0.2). A morfoszintaktikai leírás első három formulája azt közli, hogy V0.11 a V0.2 ígéhez — illetve az általa kijelölt mondat szinthez — tartozó topik operátor, ahol V0.2 egy időjeles elem, V0.11 pedig egy főnévi elem; majd a komponens utolsó öt formulája azt rögzíti, hogy szerepet játszik még a „topik konstrukcióban” egy V0.12 specifikus referenciájú elem, amely (lehetőség szerint) közvetlenül megelőzi a főnévi elemet, amely utóbbi (magas rang mellett!) közvetlenül megelőzi az időjeles elemet. Előrebocsáthatjuk: a *Marival* szó egymaga játssza el a determináló elem és a főnévi elem szerepét is, míg az időjeles elem szerepére a *mondtam* szót (v2.1) választhatjuk, amennyiben a (11d) mondatához akarunk eljutni; v6, illetve v4.1 is eljátszhatja azonban az időjeles ige szerepét, ami által a (11b), illetve a (11c) mondat levezetéséhez jutunk el (ezeket gondosan megválasztott hangsúlyozással grammatikus mondatoknak ítélem).

A végére tartogattam a jelen cikk szempontjából legérdekesebb morfoszintaktikai formula tárgyalását, amelyet fontosságára való tekintettel (12) számozással ide is idézek:

(12) $[\text{arg. fin}]^N \cdot \text{CONST0}(\alpha, \text{V0.11}, \text{V0.2})$

A formula azt mondja, hogy a V0.2 ígének egy szám típusú változó (N) által megjelölt hosszúságú $\text{arg. fin. arg. fin.} \dots \text{arg. fin}$ lánc által kijelölt környezeti szóhoz a V0.11 főnévi elem valamilyen CONST0 összetevőként járul, ahol ez utóbbi változónak az értéke valamilyen argumentumtípus megnevezése lehet, vagy pedig az adj(unktum) (szabad határozó) címke. A (11d) = (1) mondatot akkor nyerjük, ha a változó típusú elemek az alábbi (13a) példában mutatott módon unifikálódnak megfelelő típusú konstansokkal, míg a (13b,c) unifikációval a (11b,c) mondatokat nyerjük:

(13)a. $[\text{arg. fin}]^2 \cdot \text{arg. inst}(v1, v2.1)$	→ (11d) = (9a) = (1) (N=2)
b. $\text{arg. inst}(v1, v6)$	→ (11b) (N=0)
c. $\text{arg. fin. arg. inst}(v1, v4.1)$	→ (11c) (N=1)

A (*meg-*) *mondtam* ígének ugyanis a (*meg-*) *tiltom* ige a finit argumentuma (illetve az általa „tartott” mellékmondat), annak pedig a *szemtelenkedjetelek* ige a

finít argumentuma; végül a *Marival* elem ez utóbbihoz tartozik instrumentálisszal megjelölt vonzatként.

Ahogy a szomszédossági követelmény közvetett kielégítésének az ellenőrzése is **rekurzív** eljárással történik, mint céloztunk rá az 1. szakaszban, ugyanúgy a (12)-ben bemutatott lánc típusú változó unifikálása mögött is rekurzív eljárás rejlik (MÁRKUSZ 1988), ami semmi speciálisat nem jelent az unifikációs technika számára. Hatása azonban fontos: a látszólag lokális szó-környezeteken keresgélő GASG-„komputációt” **tetszőleges számú** tagmondathatáron túlnyúló kereső kapacitással ruhazza fel. A távoli kapcsolatokra persze nyilván lassan találna rá a gyakorlatban egy elemző rendszer — ez a tény azonban kézenfekvő módon párhuzamba állítható azzal, hogy a humán hallgató is nehezen fogja fel az ilyen mondatokat.

A lánchossz megválasztása tehát többféleképpen is lehetséges, így a $\Lambda 0$ lexikai egységgel kiegészített numeráció alapján többféle mondat grammatikus mivoltát is igazolhatjuk; ezekhez azonban finoman eltérő szemantikai reprezentáció fog társulni. A $\Lambda 0$ lexikai leírás szemantikai komponensében szereplő N szám ugyanis a morfoszintaktikai jellemzésben beállított N-értéket fogja örökölni, az *about* relációban szereplő X0 referensről tehát az N-től függően meghatározott V0.2 környezeti szóhoz társuló Q0.2 környezeti predikátum fog állítást tenni, végeredményben így:

- (14)a. N=2 Ami Marit illeti, megmondtam, hogy megtiltom, hogy szemtelenkedjetek vele.
- b. N=0 Megmondtam, hogy megtiltom, hogy Marival szemtelenkedjetek.
- c. N=1 Megmondtam, hogy ami Marit illeti, megtiltom, hogy szemtelenkedjetek vele.

Egy csoport lexikai egységnek a bemeneti numerációba való beválogatását követően kezdhethjük meg azt az unifikációs eljárást, amelynek során ezek az egységek keresik egymást, azaz azt, hogy egymás környezeti feltételeit **maradéktalanul** kielégítik-e, sajátzavaiknak egy adott elrendezéséhez képest (ld. pl. (9b)). Utalunk rá ismét, hogy egy környezeti feltétel kielégítése definíciófüggő: nemcsak a sajátzavak adott sorozatához képest lehet „közvetetten” kielégíteni egy feltételt, hanem lehet más (magasabb rangú) feltételek kielégítésétől is függővé tenni („közvetett kielégítés”). Az általános unifikációs eljárás során a környezeti szavakat sajátzavakkal kell azonosítani, a környezeti predikátumokat sajátpredikátumokkal, a változó típusú referenseket pedig konstans referensekkel.

A Függelékben megadott elemzéshez tartozó táblázat azt mutatja be, hogy a kiválasztott hét lexikai egység változó típusú elemeit milyen (megfelelő típusú) konstansokkal lehetett unifikálni a megadott kritériumok alapján, azokat (legalább közvetetten) kielégítve. Bizonyos azonosítási lehetőségekre már az

eddigyi tárgyalás során is céloztam, ezeket érdemes ezen a ponton az olvasónak most kikeresni a táblázatból. Részletes ismertetésbe nem kívánok belebocsátani, néhány fontos részlet kapcsán azonban megpróbálom felvázolni a lényegét.

A *Marival* (v1) sajátszóra rátalál egyrészt a *szemtelenkedjete*k megfelelő esetragú vonzata determinánsostul (V6.11, V6.12), valamint a topikalizált DP két pillére (V0.11, V0.12), nyilván a (9b)-ben vizsgált mondatélel pozíció jóvoltából (ami $\Lambda 0$ leírásában egy kellőképpen magas α rangparaméternek köszönhető). A *mondtam* (v2.1) sajátszóval a topik lexikai egységében felidézett időjeles elem azonosítandó (V0.2), ami meghatározza a topikalizált elemet befogadó tagmondatszintet. A két *hogy* kötőszóra (v3, v5) a két igekötős ige talál rá. A *tiltom* (v4.1) sajátszóban a *megmondtam* ige is (V2.21), illetve az egyik *hogy* kötőszó is (V3) felismerheti a hozzátartozó mellékmondat időjeles tartópillérét. A *szemtelenkedjete*k ige pedig (v6) régebben a *Marival* kifejezésnek (V1) (bár sorrendjük ezt nem (illetve „közvetetten”) igazolja), továbbá tartópillére a *megtiltom* és a második *hogy* (közös) mellékmondatának.

Ezen összefüggések alapján a szemantikai oldalon azonosulni fog a topikot befogadó tagmondat régenszi predikátuma (Q0.2) a $\Lambda 2$ *said* sajátpredikátumával, a „megmondott” cselekvés (Q2.2) és az első kötőszó által bevezetett mellékmondat állítmánya (Q3) a $\Lambda 4$ tiltást közlő sajátpredikátumával (*prohibit*), és hasonló módon találunk rá környezeti predikátumok a szemtelenkedést kifejező, $\Lambda 6$ -ban sajátpredikátumként szereplő konstansra. Végül a *Marival* való azonosságot kifejező $\Lambda 1$ -beli sajátpredikátum egyrészt a topikba kiemelt szereplőről szóló állítással unifikálódik (Q0.1), másrészt pedig a szemtelenkedést elszenvedő személyről szóló főnévi állítással (Q6.1). A referensek körében ezek után már determináltan adódik a táblázatban közölt particionálás — amelynek minden osztályában egy-egy konstans típusú elem található (ami a szavak és predikátumok körében is így van).

A teljes mondathoz tartozó diskurzuszereplőket a lexikai egységek harmadik komponensében megadott alulspecifikált részleges DRS-ek unifikációból adódó specifikálása és összerakása szolgáltatja. A bemutatott struktúra egyik szereplője az x_1 referens, akit *Marival*-nak hívnak, vele szemtelenkednek, és róla szól a teljes állítás. A másik szereplő maga a beszélő ('i'), aki elmondott valamit, és megtiltott valamit a részformulák tanúsága szerint. A szemtelenkedők a *ti* megnevezést kapják. Végül egy x_3 és egy x_5 referens utal bizonyos tényállásokra: arra, amit a beszélő megmondott, és ami egyszermind egy tiltásról szól, illetve arra, amit a beszélő megtiltott: a *Marival* való szemtelenkedést.

3. Hosszú „operátorkiemelés”. Ebben a szakaszban a távolsági kapcsolatoknak a (2) mondat által illusztrált (alább (15a)), az 1. szakaszban röviden jellemzett másik típusát fogjuk tárgyalni, a Függelékben megadott második formalizált elemzés kommentálása kapcsán. Annyit előre bocsátunk, hogy míg a távolsági

topikalizáció esetében a topik operátor lexikai egységének tulajdonítottuk az egymástól távol lévő régens és vonzat kapcsolatának a megteremtését, addig a hosszú „operátorkiemelés” esetében egy különleges igeosztály tagjainak tulajdonítjuk ezt a képességet; és természetesen a GASG keretében nem valamilyen kifejezés „kiemelésén” alapul az elemzés, hanem (a primér szinten) ellentmondó kritériumok összeegyeztetésén.

- (15)a. *Marit* akarjuk, hogy *győzzön*.
b. <[v1, v2], v3, v4>

A *Marit* szóhoz tartozó lexikai egység ($\Lambda 1$ a második elemzésben) nagy mértékben megegyezik az első elemzésben a *Marival* szóhoz rendelt leírással. Itt jegyezzük meg, hogy egy tényleges GASG-lexikon összeállítása során nyilván olyan öröklődési hálózatba kellene rendezni a lexikai egységeket, amelyben a közös vonásokat magasabb hálózati szinteken elhelyezett metaleírások rögzítik.

A *Marit* sajtátszava is tulajdonnév, definit referencialitást hordoz, E/3, és argumentumként kapcsolódik egy környezetében keresett V1 régenshez; a különbség annyi, hogy ezúttal a sajtátszó akkuzatívusszal megjelölt vonzat. A szemantikai különbség annyi, hogy nyilván más (tematikus) szerepek kompatibilisek az akkuzatívusszal, mint az instrumentálisszal („comp(acc, ROLE1)”) — ennek részleteibe azonban nem kívánunk ehelyütt belebocsátkozni.

A *hogy* lexikai tétele nyilván nem más, mint egy újabb példánya az első elemzésben bemutatott két kötőszóénak. Emlékezzünk a lényegre: a *hogy* egy mellékmondatot keres, pontosabban annak tartópillérét, az időjeles elemet (V3).

A *győzzön* lexikai egysége ($\Lambda 3$) leginkább a *szemtelenkedjetelek* leírására emlékeztet. A sajtátszó (v4) jelen idejű, kötőmódú, intranszitiv ige. Ezúttal azonban nem azt a lexikai változatot tekintjük, amelyik rejtett alanyos mondatok összeállításához szükséges (ha netalán ilyet választottunk volna a numerációba, akkor a fenti (15b) mondatalakzat „igazolásának” egy sikertelen kísérletéről volna szó, ami természetesen nem zárja ki egy sikeres „igazolás” lehetőségét, ügyesebben összeállított numeráció esetén). DP kategóriájú alanyal számolunk tehát (SZABOLCSI 1992), mivel a

- (16) Lány győzött.

szó sor semleges mondatként nem is intonálható és értelmezhető, csupán fókuszos mondatként — ez utóbbi esetben viszont a fókuszosság teszi lehetővé az alanyi pozíció csupasz főnévvel való betöltését (ld. ALBERTI 1997; a jelen cikkben azonban nem kívánjuk e jelenséget kezelni a fókusz lexikai leírása során). A V4.11 és V4.12 környezeti szavak az alanyi DP két pillérét képviselik: az E/3, nominatívuszban álló főnévi elemet, illetve a referencialitást nyújtó determinánsi elemet, amelyekről azt is lehet tudni, hogy a determinánsi elem

„lehetőleg” közvetlenül megelőzi a főnévi elemet, amely (illetve az általa képviselt főnévi egység) „lehetőleg” közvetlenül megelőzi a sajátságát, azaz igei régensét — tekintettel alanyi/ágensi jellegére. A szemantika egyszerű: aki győz (X4.1), arról tesz állítást a V4.11 főnévi elemnek megfelelő Q4.1 környezeti predikátum.

Előrepillantva az unifikációs eljárásra, gondot szimatolhatunk a *győzzön* alanyának esetmegjelölése ügyében. Nem nominatívuszban áll ugyanis a „győztes”, hanem tárgyesetben (*Marit*). Talán kiderült az eddigiekből, hogy a helyzetet az oldhatja meg, ha az érintett főnévi elemmel kapcsolatban valahol olyan lexikai követelmény is megfogalmazódik — mégpedig magas ranggal —, hogy legyen az esete akkuzatívuszban. Állításunk az, hogy ez a követelmény az *akar* ige (egy bizonyos változatának) lexikai sajátossága; és néhány hasonszórú ige létezik még (bár a konstrukció kétségtelenül mindegyik ige esetében az elfogadhatóság határán mozog):

- (17)a. [?]Jánost is *szeretnénk*, ha velünk jönne.
b. [?]János *Marit mondta/hallotta/gondolta*, hogy megnyerte a versenyt.

Ezzel már át is tértünk az *akarjuk* lexikai egységére (A2). A sajátság (v2) jelen idejű, kijelentő módú tranzitív ige. És az erre vonatkozó formulák után egy V2.21 tárgyesetben álló, harmadik személyű, főnévi jellegű környezeti szó leírása következik, amelyet egy határozott referencialitású V2.22 környezeti szó előz meg közvetlenül. Egy tárgyi DP-ről van tehát szó, amelynek megjósolt helye az igei sajátság után van, és mindenképpen (valamilyen) operátorként kapcsolódik ahhoz („op(α , V2.21, v2)”); ugyanis követjük É. Kiss (1998) elemzését, amely szerint csakis operátoros helyzetben állhat a szóban forgó tárgy (18a):

- (18)a. *Nagyon *akarjuk Marit*, hogy *győzzön*
b. **Marit akarjuk azt*, hogy *győzzön*.
c. Nagyon *akarjuk azt*, hogy *Mari győzzön*.

(18b) a konstrukció másik jellegzetességét szemlélteti: tilos az alárendelt mellékmondatot utalószóval bevezetni (vö. (18c)). A lexikai egység leírásában könnyű ezt a tényt érvényesíteni: csak a *hogy* kötőszói pillérre (V2.32) és a mellékmondat kötőmódú finit régensére (V2.31) szabad utalni. Ezek éppen ilyen sorrendben, és az *akarjuk* sajátság után kell, hogy álljanak.

A jelenség mutat némi analógiát az angol „*that*-nyom szűrő” (RIEMSDIJK és WILLIAMS 1986: 159) jelenségével, amit alább a (19) példasor szemléltet:

- (19)a. Who do you think (*that) saw Bill?
ki *segédige* te gondol hogy látta Bill
'Mit gondolsz, ki látta Billt?'

- b. Who do you think (that) Bill saw?
 ki segédige gondol hogy Bill látta
 ‘Mit gondolsz, kit látott Bill?’

A lényeg az, hogy egy mellékmondat alanyi kérdőszava — ellentétben a nem-alanyi kérdőszóval — csak akkor jelenhet meg a főmondat élén, ha a mellékmondatot bevezető *that* kötőszó hiányzik. Nyilván a fent idézett mű transzformációs generatív keretében a jelenségről úgy lehet számot adni, hogy azt mondjuk: a mellékmondat alanyi pozíciójából induló kérdőszónak át kell haladnia a kötőszói pozíción vagy egy szomszédos pozíción (mert túl nagyot nem ugorhat), ezt viszont a kötőszói pozíció betöltött helyzete megakadályozza (nem „fér” ott át a felfelé mozgó kérdőszó).

Az analógia abban áll, hogy a magyarban is van egy elem — történetesen az utalószó —, amelynek jelenléte megakadályozza egy mellékmondati szereplő megjelenését egy főmondati operátorpozícióban (18b).

Vegyük észre, hogy sem a magyar konstrukciónak, sem a némileg hasonló jellegű angol konstrukciónak a magyarázata nem igényel mozgatót, „szűk helyekre” való hivatkozást. A GASG keretében egyszerűen le kell írni az érintett főmondati igeosztály lexikai jellemzésében azokat a körülményeket, amelyeknek a fennállása esetén bizonyos elemek (utalószó vagy kötőszó) nem jelenhetnek meg, és ezután már csak arra kell figyelni, hogy az adott leírásokban ne történjen utalás ezekre az elemekre, míg más lexikai leírásokban történjen. Például az *akar* ige (18c)-ben bemutatott lexikai változatában legyen egy környezeti szó az *azt* utalószó számára! Ugyanígy a *think* igének is legyen egy olyan lexikai leírása, amelyben *that* kötőszói pillérrel ellátott mellékmondat kerestetik, viszont deklaráltassék, hogy ebben a mellékmondatban nem tölthet be alanyi szerepet a *think* tárgyával unifikálandó környezeti szó!

Visszatérve $\Lambda 2$ tárgyalására és azon belül is a morfoszintaktikai feltételek tüzetes vizsgálatára, a potenciális mellékmondatot kell most szemügyre vennünk. *Tilos* tehát utalószói pillérrel rendelkeznie — amit tekinthetünk az adott lexikai változat felismerését megkönnyítő nyelvi segítségnek —, kötelezően van viszont kötőszói pillére (V2.32), a mellékmondatot „tartó” (V2.31) finit elemnek pedig kötőmódban kell állnia. Az *akarjuk*, a kötőszó és a mellékmondati állítmány sorrendje pedig „lehetőleg” legyen éppen az említett. Ilyen feltételegyüttessel már a 2. szakaszban is találkoztunk, az utolsó morfoszintaktikai formula viszont újszerű: az *akarjuk* főige akkuzatív argumentuma legyen egyben a mellékmondati finit elemnek is *valamilyen* argumentuma, amint azt alább (20a)-ban megismételtük:

(20)a.	arg(α , V2.21, V2.31)	(<i>Mari+eset győzzön</i>)
b.	arg.nom(α_b , V4.11, v4)	(<i>Mari+Nom. győzzön</i>)
c.	arg.acc(α_c , V2.21, v2)	(<i>Mari+Acc. akarjuk</i>)

Ideidéztek továbbá a *győzzön* lexikai leírásában deklarált igényt alanyesetű argumentumra (20b) és az *akarjuk* lexikai leírásában deklarált igényt tárgyesetű argumentumra (20c). Mivel mindkét argumentum a *Marit* egység lenne, közvetlenül nem elégíthető ki mindkét kritérium (amelyek közül egyébként egyik sem áll ellentétben a (20a) kritériummal). A tények alapján a megoldás nem lehet más, mint hogy a (20b) feltételnek a *közvetett* kielégíthetőségét definiáljuk, mégpedig úgy, hogy a (20) formulákban α_b jelöljön alacsonyabb rangot, mint α_c , és ekkor a nominatívuszra vonatkozó követelményt (de csakis a nominatívuszra vonatkozót) engedjék meg (a „markásabbnak” tekinthető) akkuzatívusszal is teljesíteni.

Λ_2 szemantikája a következőket mondja. „Akarunk” egy X2.3 szituációt, amelyet egy Q2.3 környezeti predikátum nevez meg (abban az értelemben, hogy az X2.3 referens a Q2.3 predikátum davidsoniánus argumentumhelyére kerül). Várható továbbá egy Q2.2 állítás egy X2.2 referensről, amely azonban nem a sajátpredikátum valamelyik (tematikus) szereplője, hanem az „alárendelt” Q2.3 környezeti predikátumé vagy annak is egy alárendeltjéé (CHAIN2). Nem *Marit* „akarjuk” tehát, hanem egy szituáció megvalósulását, Mari pedig azon belül fog szerepet kapni.

Az említett lánc típusú változó bevezetését a (3) pontban szemléltetett (és alább (21) pontként megismételt) többlépcsős „operátorkiemelés” lehetősége teszi szükségessé:

(15) Te *kit* hallottál, hogy szeretnének, ha *megválasztanánk*?

A kérdőszó csupán a legmélyebben beágyazott ige esetében viselkedik szemantikai argumentumként — ezért van szükség a szemantikai leírásban lánc típusú változóra, viszont valamennyi tagmondatszinten odatarozik a finit tartó-igéhez morfoszintaktikai értelemben. A morfoszintaktikai leírásban nincs is láncra való hivatkozás: az (erre alkalmas) igék lexikai leírása azt közli, hogy az adott ige egy morfoszintaktikai argumentuma egybeesik finit argumentumának egy morfoszintaktikai argumentumával — ez óv meg minket a (szemantikában kizárhatatlan) túlgenerálástól.

Most pedig idézzük fel Λ_2 azon kritériumát, miszerint az *akarjuk* e speciális változatában a tárgynak operátorpozíciót kell betöltenie („ $op(\alpha, V2.21, v2)$ ”); a sajátzóval nem rendelkező Λ_0 leírás ugyanis éppen ezt a feltételt képes kielégíteni, áttérhetünk tehát a Függelékben bemutatott utolsó lexikai egység tárgyalására. A **fókusz** lexikai leírásáról van szó (pl. É. KISS 1992, 1998).

Amint azt a topikkal kapcsolatban is megállapítottuk, a sajátzó hiánya nem jelenti azt, hogy a lexikai egységnek nincsen semmiféle morfoszintaktikai és/vagy hangtani hatása a potenciális mondatra, amelynek numerációjában figyelembe vettük. A környezeti szavakat érintő kritériumok jelennek ugyanis meg. A tárgyalandó Λ_0 lexikai egység második komponensének első formulája rögtön bevezeti a két releváns sajátzót, amely „tartópillérül” szolgál az új

információt hordozó mondatelemeknek (V0.1; most annyi egyszerűsítéshez folyamodtunk, hogy egyetlen szóból állhat csak ez az egység — ami egyébként nem jelent a GASG-keretben akkora megszorítást, mint első pillantásra gondolnánk; ld. alább a (16) példák körül), illetve a preszupponált információt hordozó alapmondatnak (V0.2, az említett „alapmondat” finit eleme). A generálandó (2) = (15a) mondat esetében a preszupponált információ az, hogy *azt akarjuk, hogy valaki győzzön*, az új információ pedig az, hogy ez a „valaki” Mari, és éppen ő, nem más.

Az első formula tehát a két „tartópillér” közötti operátorviszonyt deklarálja, ami — mint említettük — a Λ_2 egyik követelményének kielégítését jelenti. A negyedik formula a preszupponált rész tartópillérének finitségét közli, a harmadik formula pedig az új információt hordozó szó és a finit tartópillér szintaktikai-hangtani kapcsolatát rögzíti: **fonológiai szót** kell alkotniuk az 1. szakaszban megfogalmazott értelemben. Az elemzett mondatban ez a feltétel közvetlenül kielégítődik, amint azt a (15b) felírás mutatja.

Az alábbi (16) példák a fonológiaiszó-kritérium közvetett kielégítésének a lehetőségét szemléltetik:

(16)a. Egy *végzős* lányt akarunk, hogy győzzön.

b. *Péter* hűgát akarjuk, hogy győzzön.

A feltételezett preszuppozíció az, hogy egy lány fog győzni (16a), illetve hogy valakinek a húga fog győzni (16b) — és ezekhez képest az új információt az jelenti, hogy végzős legyen az illető, illetve Péternek legyen a családtagja. Nem hozhatunk azonban létre [*végzős akarunk*], illetve [*Péter akarjuk*] fonológiai szavakat; az említett konstrukciókba be kell engedni a főnévi tartópilléreket (*lányt / hűgát*). A GASG szellemében a kialakuló konstrukciókról úgy lehet számot adni, hogy azt mondjuk: a fonológiaiszó-kritériumot kielégítettnek tekintjük (közvetve), amennyiben az érintett két szó közé magasabb rangú szomszédossági feltétel által odarendelt szavak kerülnek.

A fókusz lexikai egységének morfoszintaktikai komponensét a Függelékben bemutatottnál finomabban is ki lehetne dolgozni, mivel azonban e cikkben az operátorok kérdése csak mellékszálként jelenik meg, már csak egyetlen érdekes tényezőre szeretnénk futólag kitérni. A fókuszkonstrukcióban új információt hordozó szó és a (befogadó) mondat lehetséges kapcsolatáról van szó, amely — mint a (16) példák mutatják — viszonylag távoli kapcsolat is lehet egy funkcionális értelemben. Míg ugyanis a (2)=(15a) mondat esetében a mondat főigéjének egy argumentumát „fókuszáltuk” (még ha csak szintaktikai értelemben vett argumentum volt is), addig az idézett példákban egy argumentum főnévi tartópillérének a „hozzátartozóit” — hagyományosan szólva a tárgyat, a tárgy minőségjelzőjét, illetve a tárgy birtokos jelzőjét. A főigével *korlátlanul*

távoli funkcionális kapcsolatban álló mondatelem is alávethető fókuszálásnak, a szokásos elvi értelemben:

- (17) Egy *zöld* kör mellett álló háromszöget ábrázoló kártya tetejét kellett levágnom (és nem egy piros mellett állót ábrázolót).

Erről az általános lehetőségről hivatott számot adni a $\Lambda 0$ lexikai leírás (18a)-ban kiemelt formulája, amelynek (18b)-ben megadtam a kielégítési feltételeit is:

- (18)a. $\text{intchain}(\alpha, V0.1, V0.2)$
b. $\text{intchain}(\alpha, V0.1, V0.2)$
 $\text{intchain}(\alpha, x, y) \leftarrow \text{arg.non-fin}(x,y)$
 $\leftarrow \text{adjunct}(x,y)$
 $\leftarrow \text{intchain}(x,z), \text{intchain}(z,y)$

(18a) azt mondja, hogy a V0.1 („fókuszált”) elem legyen **internális lánc** kapcsolatban a V0.2 finit elemmel (amely tartópillére a fókuszkonstrukciót befogadó mondatnak). A kielégítési definícióból rögtön kiderül, hogy mit fed ez az elnevezés. Az x és az y szavak egyrészt akkor vannak ilyen viszonyban, ha x vonzata y -nak — annyi van kikötve, hogy ne finit-vonzatról legyen szó (erre a tagmondaton belüli kapcsolatra utal az **internális** kifejezés); nem lehet ugyanis valamit **minden további nélkül** főmondati fókuszba helyezni egy többszörösen alárendelt tagmondat mélyéről. Lehet továbbá x szabad adjunktuma is y -nak: például jelzője vagy módhatározója. Az **adjunct** viszony körébe néhány ilyen, konkrétan meghatározott mondatrészkapcsolat tartozik. A harmadik kielégítési lehetőség pedig **rekurzív visszacsatolást** biztosít, és ennek köszönhetően korlátlanul hosszú láncon kapcsolódhat össze a főige a fókuszált elemmel, viszont a lánc minden szeme egy vonzatkapcsolat vagy pedig egy meghatározott adjunktumkapcsolat kell, hogy legyen.

A fókusz (jelen cikkben egyszerűsített) szemantikájának lényege a preszupponált tartalom és az új információ implikációs viszonyba helyezésében áll (ezt jelzi a $\rightarrow$ a két környezeti szóhoz tartozó környezeti predikátumok relációs formulájában). Az elemzett mondat informális tartalma tehát nagyjából ez lesz:

- (19) Ha azt akarjuk, hogy győzzön x , akkor ez az x Marival egyezik (egyezzen) meg.

Ezt a tartalmat hordozza a Függelék legvégén megadott végleges DRS is: *amennyiben akarunk egy $x3$ szituációt, amelyben egy $x1$ személy győzelméről van szó, akkor ez az $x1$ személy csakis Mari lehet.*

Az unifikációs táblázat lényeges pontjait már kommentáltam az eddigiekben, így a lényeg összefoglalására szeretnék szorítkozni. Sok környezeti szónak kell a

Marit sajátszóval azonosulnia: az *akarjuk* (morfoszintaktikai) tárgyának, a *győzzön* (szemantikai) alanyának, illetve a $\Lambda 0$ -beli, új információt hordozó szónak. A primér kielégítés szintjén jelentkező ellentmondások feloldását már részletesen megtárgyaltuk. Az *akarjuk* sajátszóban a *Marit* régensét találja meg, a fókusz-konstrukció pedig egyik tartópillérét. A *hoggy* kötőszót a mellékmondatot váró főmondati ige keresi. Végül a *győzzön* sajátszót az ahhoz tartozó mellékmondatot váró főmondati ige várja, illetve külön a mellékmondat kötőszava is.

Ami a predikátumokat illeti, az *akarásra* vonatkozót a fókuszegység egyik környezeti predikátuma találja meg, amelynek másik környezeti predikátumát a *Marival azonos* predikátummal kell azonosítani. Ugyanez a sajátpredikátum az *akarási* szituáció és a *győzési* szituáció megfelelő szereplőjére is ráillik. A „győztesek” pedig: egyrészt a személy, akit Mari néven nevezünk meg, másrészt az „akart” szituáció egyik szereplője, harmadrészt pedig a *hoggy* által bevezetett mellékmondathoz tartozó szituáció (egyetlen) szereplője. A referensek particionálása az eddigiekből már egyértelműen adódik.

* * *

Így lehet tehát számot adni — rekurzív kielégítési definíciókon alapuló relációkkal és lánc típusú változókkal — szemantikailag összetartozó mondat-elemek elvileg korlátlan távolságba helyezhetőségéről egy látszólag — de csak látszólag — lokális környezeti kapcsolatokat megragadó grammatikai sémában.

Függelék a 2. ponthoz

Marival megmondtam, hogy megtiltom, hogy szemtelenkedjetek.

<v1, [v2.2, v2.1], v3, [v4.2, v4.1], v5, v6>

$\Lambda 1 = < \{v1 = \textit{Marival}\},$
    {*n.pname*(v1), *ref.def*(v1), *3.sg*(v1), *arg.inst*(α , v1, V1)},
    { $\wedge(\alpha$, *mary*(x1), Q1.ROLE1(x1))},
    {*corr*(v1, *mary*) , *corr*(V1, Q1), *comp*(*inst*, ROLE1)}>

$\Lambda 2 = < \{v2.1 = \textit{mondtam}$, $v2.2 = \textit{meg}\},$
    {*fin.past*(v2.1), *mood.decl*(v2.1),
    vpref(v2.2), *phonword*(α , v2.2, v2.1),
    prec(α , v2.1, v2.2), *adjc*(α , v2.1, v2.2),
    arg.fin(α , V2.21, v2.1), *that*(α , V2.22),
    prec(α , V2.22, V2.21), *adjc*(α , V2.22, V2.21), *prec*(α , v2, V2.21), *adjc*(α ,
    v2, V2.21) },
    { $\wedge(\alpha$, *said*(i, X2.2), Q2.2.dav(X2.2))},
    {*corr.stem*(v2.1, *said*), *corr.vpref*(v2.2, *said*), *corr*(V2.21, Q2.2)}>

$\Lambda 3 = < \{v3 = \textit{hogy}\},$
    {*that*(v3), *fin*(α , V3), *prec*(α , v3, V3), *adjc*(α , v3, V3)},
    { $\wedge(\alpha$, x3, Q3.dav(x3))},
    {*corr*(V3, Q3)}>

$\Lambda 4 = < \{v4.1 = \textit{tiltom}$, $v4.2 = \textit{meg}\},$
    {*fin.pres*(v4.1), *mood.decl*(v4.1),
    vpref(v4.2), *phonword*(α , v4.2, v4.1),
    prec(α , v4.1, v4.2), *adjc*(α , v4.1, v4.2),
    arg.fin(α , V4.21, v4.2), *mood.conj*(α , V4.21), *that*(α , V4.22),
    prec(α , V4.22, V4.21), *adjc*(α , V4.22, V4.21), *prec*(α , v4, V4.21), *adjc*(α ,
    v4, V4.21) },
    { $\wedge(\alpha$, *prohibit*(i, X4.2), Q4.2.dav(X4.2))},
    {*corr.stem*(v4.1, *said*), *corr.vpref*(v4.2, *said*), *corr*(V4.21, Q4.2)}>

$\Lambda 5 = < \{v5 = \textit{hogy}\},$
    {*that*(v5), *fin*(α , V5), *prec*(α , v5, V5), *adjc*(α , v5, V5)},
    { $\wedge(\alpha$, x5, Q5.dav(x5))},
    {*corr*(V5, Q5)}>

Távolsági kapcsolatok kezelése egy totálisan lexikális grammatikában

---

$\Lambda_6 = \langle \{v_6 = \text{szemtelenkedjete}k\},$
 $\{\text{fin.pres}(v_6), \text{mood.conj}(v_6), \text{v.intr}(v_6),$
 $\text{n}(\alpha, V6.11), \text{arg.inst}(\alpha, V6.11, v_6), \text{ref}(\alpha, V6.12),$
 $\text{prec}(\alpha, V6.12, V6.11), \text{adjc}(\alpha, V6.12, V6.11), \text{prec}(\alpha, v_6, V6.11), \text{adjc}(\alpha, v_6,$
 $V6.11)\}$
 $\{\wedge(\alpha, \text{beh-imp}(\text{you}_{pl}, X6.1), Q6.1(X6.1))\},$
 $\{\text{corr}(v_6, \text{beh-imp}), \text{corr}(V6.11, Q6.1)\}\rangle$

$\Lambda_0 = \langle \emptyset,$
 $\{\text{op.topic}(V0.11, V0.2), \text{fin}(\alpha, V0.2), \text{n}(\alpha, V0.11),$
 $[\text{arg.fin}]^N.\text{CONST0}(\alpha, V0.11, V0.2), \text{ref.spec}(\alpha, V0.12),$
 $\text{prec}(\alpha, V0.12, V0.11), \text{adjc}(\alpha, V0.12, V0.11), \text{prec}(\alpha, V0.11, V0.2),$
 $\text{adjc}(\alpha, V0.11, V0.2)\},$
 $\{\wedge(\alpha, Q0.2.\text{prop}^N.\text{GRF0}(X0), Q0.1(X0)), \text{about}(\alpha, X0, Q0.2),$
 $\{\text{corr}(V0.11, Q0.1), \text{corr}(V0.2, Q0.2), \text{comp}(\text{CONST0}, \text{CASE0})\}\rangle$

Unifikáció:

v1	V6.11	V6.12	V0.11	V0.12
v2.1	V0.2			
v2.2				
v3	V2.22			
v4.1	V2.21	V3		
v4.2				
v5	V4.22			
v6	V1	V4.21	V5	
said	Q0.2			
prohibit	Q2.2	Q3		
beh-imp	Q1	Q4.2	Q5	
mary	Q6.1	Q0.1		
x1	X6.1	X0		
you _{pl}				
i				
x3	X2.2			
x5	X4.2			

A végleges DRS:

$\text{mary}(x1) \wedge \text{about}(x1, \text{said}(i, x3) \wedge x3 = \text{prohibit}(i, x5) \wedge x5 = \text{beh-imp}(\text{you}_{pl}, x1))$

Függelék a 3. ponthoz

Marit akarjuk, hogy győzzön.

<[v1, v2], v3, v4>

$\Lambda 1 = < \{v1 = Marit\},$
    {n.pname(v1), ref.def(v1), 3.sg(v1), arg.acc(α , v1, V1)},
    { $\wedge(\alpha$, mary(x1), Q1.ROLE1(x1))},
    {corr(v1, mary), corr(V1, Q1), comp(acc, ROLE1)}>

$\Lambda 2 = < \{v2 = akarjuk\},$
    {fin.pres(v2), mood.decl(v2), v.tr(v2), n(α , V2.21), 3(α , V2.21),
    arg.acc(α , V2.21, v2), op(α , V2.21, v2), ref.def(α , V2.22),
    prec(α , V2.22, V2.21), adjc(α , V2.22, V2.21),
    prec(α , v2, V2.21), adjc(α , v2, V2.21),
    arg.fin(α , V2.31, v2), mood.conj(α , V2.31), that(α , V2.32),
    prec(α , V2.32, V2.31), adjc(α , V2.32, V2.31),
    prec(α , v2, V2.31), adjc(α , v2, V2.31),
    arg(α , V2.21, V2.31)},
    { $\wedge(\alpha$, want(we, X2.3), Q2.3.dav(X2.3)),
     $\wedge(\alpha$, want(we, X2.3), Q2.3.CHAIN2.ROLE2(X2.2)),
     $\wedge(\alpha$, Q2.3.CHAIN2.ROLE2(X2.2), Q2.2(X2.2))},
    {corr(v2, want), corr(V2.21, Q2.2), corr(V2.31, Q2.3)}>

$\Lambda 3 = < \{v3 = hogy\},$
    {that(v3), fin(α , V3), prec(α , v3, V3), adjc(α , v3, V3)},
    { $\wedge(\alpha$, x3, Q3.dav(x3))},
    {corr(V3, Q3)}>

$\Lambda 4 = < \{v4 = győzzön\},$
    {fin.pres(v4), mood.conj(v4), v.intr(v4),
    n(α , V4.11), 3.sg(α , V4.11), arg.nom(α , V4.11, v4), ref(α , V4.12),
    prec(α , V4.12, V4.11), adjc(α , V4.12, V4.11),
    prec(α , V4.11, v4), adjc(α , V4.11, v4)},
    { $\wedge(\alpha$, win(X4.1), Q4.1(X4.1))},
    {corr(v4, win), corr(V4.11, Q4.1)}>

$\Lambda 0 = < \emptyset,$
    {op.focus(V0.1, V0.2), intchain(α , V0.1, V0.2),
    phonword(α , V0.1, V0.2), fin(α , V0.2), ... },
    { $\rightarrow(\alpha$, Q0.2, Q0.1)},
    {corr(V0.1, Q0.1), corr(V0.2, Q0.2)}>

Unifikáció:

v1	V2.21 V2.22 V4.11 V4.12 V0.1
v2	V1 V0.2
v3	V2.32
v4	V2.31 V3
want	Q0.1
mary	Q2.2 Q4.1 Q0.1
win	Q1 Q2.3 Q3
x1	X2.2 X4.1
we	
x3	X2.3

A végleges DRS:

$[\text{want}(\text{we}, \text{x3}) \wedge \text{x3} = \text{win}(\text{x1})] \rightarrow \text{mary}(\text{x1})$

Irodalomjegyzék

- ALBERTI GÁBOR 1997. Restrictions on the Degree of Referentiality of Arguments in Hungarian Sentences. *Acta Linguistica Hungarica* 44 (3-4), 341–362.
- ALBERTI GÁBOR 1999. GASG: The Grammar of Total Lexicalism. In: *Working Papers in the Theory of Grammar* 6/1. Theoretical Linguistics Programme, Budapest University (ELTE) and Research Institute for Linguistics. Hungarian Academy of Sciences.
- Alberti Gábor 2000a. Mi fán terem a „konkordiális nyelvtan”? In: Büky László — Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* IV. SZTE. Szeged. 9–41.
- ALBERTI GÁBOR 2000b. Lifelong Discourse Representation Structure. *Gothenburgh Papers in Computational Linguistics*. 00–5, 13–20, Göteborg University. Sweden.
- ARCHANGELI, DIANA—TERENCE D. LANGENDOEN (eds.) 1997. *Optimality Theory: an overview*. Blackwell. Oxford.
- CHOMSKY, NOAM, ed. 1995. *The Minimalist Program*. MIT Press. Cambridge, Mass.
- É. KISS KATALIN 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 79–177.
- É. KISS KATALIN 1998. Mondattan. In: É. Kiss Katalin—Kiefer Ferenc—Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest.

- KOMLÓSY ANDRÁS 1992. Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- MÁRKUSZ ZSUZSA 1988. *Prologban programozni könnyű*. Novotrade. Budapest.
- RIEMSDIJK, HENK VAN—EDWIN WILLIAMS 1986. Bevezetés a grammatika elméletébe. In: Antal László (szerk.): *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*. VI./2. Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZABOLCSI ANNA 1992. *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VAN EIJCK, JAN—HANS KAMP 1997. Representing discourse in context. In: J. van Benthem—A. Ter Meulen (eds.): *Handbook of Logic and Language*. Elsevier, Amsterdam, The MIT Press. Cambridge, Mass.

6.

Megjegyzések a szöveg fogalmához

KÁRPÁTI ESZTER

A szemiotikai textológia mint elméleti keret jellemzően máshogy jelöli ki kutatási területét, mint a hagyományosan szövegtannak és/vagy szövegnyelvészetnek nevezett tudományterület. A határvonalak nem kirekesztenek, inkább világossá teszik, hogy a szövegekkel való foglalkozás csak egy tekintetben korlátozott: a vizsgált aspektust el kell helyezni a textológia egészében.

Dolgozatomban a szöveg szemiotikai textológiai fogalmának meghatározását járom körül. A meghatározás egyes aspektusainak értelmezése (I.) vezetett el a definíció kivülre: a kontextus jelentőségéhez, amely a nyilvánosság újfajta terepein kijelöli, mit is tekintünk ott szövegnek (II.), s ezzel a szövegek be- és megszerkesztettségét, vagyis intertextualitását állítja a középpontba (III.). Ennek alapján kísérlem meg a szöveg fogalmát magának a szemiotikai textológiának a szellemében kiegészíteni (IV.).

1. A kiindulás: a szemiotikai textológia szöveg fogalma

A szemiotikai textológia keretében használt — a különösebb megszorításokat nem implikáló kommunikátum értelménél szűkebb értelmű — szöveg szakszó (1)¹ olyan multimediális, de dominánsan verbális (2) kommunikátumra (3) utal, amely egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban (4) egy tényleges vagy feltételezett funkció (5) betöltésére alkalmasnak minősíthető (6), s mint ilyen, összefüggőnek és teljesnek (valamiképpen lezárt egésznek) tartható (7) (PETŐFI S. 1997: 62).

Petőfi S. János meghatározása több vonatkozásban is rugalmas: olyan kommunikátumok kezelésére is alkalmas, amelyeket „intuitív szövegképünk” — legyen az bármilyen is — alapján nehéz lenne besorolni. A különféle meghatározások mindegyike valamiképpen magába foglalja a teljesség, a lezárttság, a megszerkesztettség, az összefüggőség követelményét. A legtöbb definíció magukra a szövegekre összpontosít. Ezek deskriptív, más konceptuális keretben regulatív szabályok, merthogy nem is lehetnek mások, viszont sokféle szöveg

---

¹ A zárójeles arab számok a szövegben a definíció egyes aspektusaira való hivatkozást próbálják megkönnyíteni.

létezik, melyeket még a legminimálisabb követelmények tekintetében sem lehet egységesnek tekinteni.

Ezért fontos felfigyelni Petőfi S. meghatározásának egyes kitételeire. Szerinte (1) a „szöveg” szó terminus technicus. Ez a szó szakszó, nem a beszélt nyelv, hanem a szaknyelv lexikonjába tartozik. Szövegek nem léteznek a világban. Mi tesszük azzá az egyes megnyilatkozásokat, megnyilatkozás együtteseket. A „szöveg” szó jelentése önkényes (motiváltságáról, a „szövet” szóval való összekapcsoltságáról ugyan lehetne gondolkodni). Eredeti használata mindenesetre a verbális, azaz szavakkal történő közlés nagyobb, megformált egységeit jelöli.

Petőfi S. a lehetséges elemek halmazát „dominánsan verbális”-ra pontosítja (2). Ez egyrészt bővíti a lehetséges jelölők halmazát, másrészt világosan be is határol. Bővít annyiban, hogy befogadja a szövegekhez gyakran kapcsolódó ábrákat, képeket, maguknak a szövegeknek a megjelenését (a vehiculum részét képező nem verbális jeleket) is. Másrészt viszont világosan állást foglal abban a Barthes által is megfogalmazott kérdésben, hogy vajon értelmezhető-e a nem verbális objektumok a Nyelv/Beszéd dichotómia mentén (BARTHES én.: 25–28). Petőfi S. számára is vonzó lenne egy ilyesfajta bővítés például a képek, vagy a multimediális kommunikátumok elemzéséhez. „A filmben, a televízióban és a reklámban az értelem képek, hangok és feliratok találkozásának eredménye” (BARTHES én.: 28).

Petőfi S. meghatározása azonban a szemiotikai textológia szövegfogalmára vonatkozik, s ebbe nem engedi be, csak a közvetlenül a szöveghez kapcsolódó nem verbális egységeket. A ’verbális’ ’dominánsan verbális’-ra való változtatása a szövegek olvasása, értelmezése folyamatának felfogásában is változást von maga után: a verbális szövegek alapvetően szukcesszív jellege a nem verbális elemek mint a szöveg inherens részeinek megjelenésével megváltozik. A magától értetődő linearitás az olvasó linearizálásának függvényévé válik. Az olvasó állapítja meg, hogy milyen sorrendben és milyen mértékben tekinti a szöveg részének a nem verbális elemeket.

Az egységeket közvetítő médium tekintetében (3) csak az a fontos, hogy kommunikátum, tehát valaki átadja valakinek. Hogy mondja, írja, esetleg éneklő vagy jeleli, az ebben a tekintetben nem fontos. Fontos azonban a helyzet, ami-ben a kommunikátum átadódik (4), a kommunikációs szituáció. Ezzel Petőfi S. egy másik vitában is állást foglal: ha a résztvevőknek fel kell ismerniük a kommunikációs szituációt, ez azt implikálja, hogy csak a szándékos közlés kommunikáció. A szándék pedig arra irányul, hogy a kommunikátum egy tényleges vagy feltételezett funkciót töltsön be (5). Vagyis amennyiben a szöveg létrehozója egy bizonyos a funkció betöltésére alkalmasnak tartja (6), akkor a kommunikátum szövegnek minősül. Egy másik lehetőség szerint a szöveg azért jön létre, hogy az „olvasó” valamiképpen lezárt egésznek tartja (7).

A szöveggé válás e két ellenkező irányú módozata egymástól függetlenül kezelhető: nem feltételezik, de nem is zárják ki egymást. A hétköznapi szöveg-felfogás mindkettőt a szöveghez kapcsoltnak tartja, de könnyen belátható, hogy a gondolatok külsővé (hangzóvá vagy írottá) tétele lehetővé teszi a feladó és a vevő egymástól független kapcsolódását a szövegnek tartott objektumhoz.

Hagyományos szerepüket, vagyis hogy egy tényleges vagy feltételezett funkciót valósítanak meg, a szövegek a diskurzusokban tölthetik be. A diskurzusokban a kommunikátumok kontextusa is szerepet játszik. Elemzésükkor a (fizikai, szimbolikus) környezetet, a beszélő feleket és a beszélők szándékait is figyelembe kell venni, mivel a diskurzusban elhangzó szövegek értelméhez, jelentéséhez mindez elengedhetetlen.

Magyarországon a diskurzusanalízis helyett a szövegtan elnevezést használjuk. A magyar leíró szövegtannak hagyományai vannak, nemrégiben pedig elkészült modern összefoglalása is (Szikszainé 1999). Már tudjuk, hogy a szövegek elemzésekor hány különbözőféle szempont vehető figyelembe; hogy a nyelvészet minden részterülete a fonológiától a szemantikáig fontos ahhoz, hogy a szöveg minél több aspektusból való elemzése elkészülhessen.

A gyakorlatban alkalmazott szövegelemzés (a szöveg olvasás közbeni megértése) azonban mind összetettebb feladat elé állítja az olvasókat. A jelentések rétegeinek feltárása, illetőleg az adott fizikai objektumnak való jelentéstulajdonítás ugyan látszólag két ellentétes jellegű folyamat, mégis egy töről fakadnak: az olvasás készségszintű elsajátítása nélkül egyik sem lehetséges.

Az elmúlt 10–12 évben átalakult nyilvánosság, illetőleg a benne fellelhető szövegek mindig megújuló jellege révén felvetődik a kérdés, hogy az elszigetelt szövegek megértéséhez a szokásosan használt stratégiák egyáltalán alkalmasak-e az újabb feladatok megoldására. Vagy esetleg valamilyen más módszert kell alkalmaznunk, ha meg akarjuk érteni, amit látunk, hallunk, olvasunk.

2. Az átalakult nyilvánosság egyik terepe: a médiumok világa és a multimedialis szövegek

A kontextus, a szituáció, a résztvevők (lehetnek aktuálisan résztvevők, de lehetnek nézők, hallgatók vagy olvasók is) és az éppen aktuális nyelvhasználat olyan meghatározói a szövegnek, melyek közül bármelyik megváltozása magával vonhatja, hogy az adott egységet már nem fogadjuk el szövegnek. Másrészt azonban kérdés, hogy vajon fel vagyunk-e készülve például a televízió folyamatos verbális (és képi) közléseire. Képesek vagyunk-e eldönteni, hogy mikor mit tekintünk szövegnek, hogy hogyan tagolható, például a televíziós folyam.

Kiindulásként egy konkrét műsorcsaládot, az egy időszakban sugárzott Fride-rikusz műsorokat vizsgáltam. A műsorok sokszínűsége, ugyanakkor szembetűnő megkomponáltsága a televízió által nyújtott lehetőségeket oly módon használta

ki, hogy az mind nyelvészeti, mind tágabb értelemben vett kommunikációs szempontból többféle elemzésre adott lehetőséget.

Kérdésem az volt, hogy ezekben a műsorokban mit tekinthetünk szövegnek: az egyes interjúkban elhangzó megnyilatkozásokat külön-külön, az egyes interjúkat, egy-egy műsort, vagy esetleg az egyes műsортípusokat „olvassuk” folytatásos regényként? Vagy talán az összes Friderikusz műsort kell egyetlen folyamatosan íródó szöveggént értelmezni?

Petőfi S. János szerint (PETŐFI S. 1990: 6) a különböző szövegtípusok között oly módon is különbséget tehetünk, hogy mennyire önállóak. Ennek alapján megkülönböztethetünk autonóm részszövegeket és autonóm teljes szövegeket. A felosztást azonban legalábbis az egyik „végén” kiegészíthetjük: érdemes szövegnek tekinteni — legalábbis egy interjúban — a nem autonóm részszövegeket is. Amikor például a kérdező a kérdésre egy „szöveg”-gel válaszol, az nyelvtanilag bizonyára külön egységként vizsgálható, kommunikációs vagy értelmi szempontból azonban ez hiba volna. Egy ilyen esetben a válaszszöveg a kérdéssel együtt, esetenként csak az interjú egészében nyer teljes értelmet. Az egy-egy interjúban nagyobb egységek egy szöveggént értékelése még összetettebb értelmezési kérdéseket vet fel: van-e az adott műsornak témája, hány meghívott van, az egyes interjúk között van-e kapcsolat.

Az elemzésből² kitűnt, hogy bár a műsorvezető személye azonos, és mind az öt vizsgált műsортípusban beszélgetéseket lát a néző, a műsортípusok mégis alapvetően eltérnek egymástól: különböző beszédmodok jellemzik őket, más a felépítésük, eltérők a külső körülmények.

A. Friderikusz show (FS)

A műsортípusban egymástól független interjúk hangzanak el. Általában valódi beszélgetés folyik: a műsorvezető kérdez, az interjúalany a kérdésre válaszol. A kérdések és a válaszok közösen alkotnak egységet: autonóm teljes szöveggént fogadhatók el.

A műsor elején és az interjúk között a műsorvezető önálló szövegeket is létrehoz. Ezek alapvetően két csoportba sorolhatók:

1. Friderikusz Sándornak az általa épp aktuálisnak vélt mondanivalója a világ állásáról. Ezek előre megfogalmazott, a napi eseményekre, történésekre reflektáló beszédek, s mint ilyenek autonóm teljes szövegek.

2. A soron következő interjú bevezetése: az interjúalany bemutatása. Mint ilyenek — autonóm részszöveggként fogadhatók el — a megfelelő interjúkkal alkotnak teljes szöveget.

---

² Előadásként a veszprémi MANyE konferencián hangzott el 2000-ben.

A műsor egésze nem tekinthető egyetlen szövegnek. A műsor inkább keretként értelmezhető, amelyben az adott beszélgetések és egyéb produkciók helyet kapnak. Néhány esetben a keret — azon kívül, hogy „színpadi keretként” (GOFFMAN 1981) értelmezhető — külön címkét is kap, például „Karácsony”, „az állatok napja.” Felfoghatnánk egy-egy címkét az adott műsor témájaként is, ami megteremti a műsor texturális kohézióját a korreferenciális elemek révén. Ez azt jelentené, hogy a műsort egy teljes szövegnek fogadnánk el. Minthogy azonban az egyes interjúk, illetőleg műsorszámok nem az adott témáról szólnak, hanem sok esetben csak nagyon kacifántosan kötődnek a címkéhez (például egy tréfás jelentre is lehet azt mondani, hogy „állatság”, s ez már elegendő ahhoz, hogy az „állatok napja” műsorban helyet kapjon). Ezért magát a műsort mégis inkább keretnek tartom.

B. *Friderikusz talk-show (FTS)*

Ebben a műsortípusban az interjúk témák köré szerveződnek. Az egyes interjúk azonban itt részszövegekként értelmezhetők. Nem autonóm részszövegek, mert gyakran a különböző interjúalanyok visszakérdeznek, azaz az interjúk gyakran csak együtt érthetők meg. Az egy témához kapcsolódó interjúk csoportja alkotja az autonóm teljes szöveget

A műsorvezető itt is két típusú szöveget hoz létre:

1. (azonos a FS-val) — autonóm teljes szöveg
2. A soron következő téma felvázolása, bemutatása — autonóm részszöveg
3. A témán belül a következő interjúalany bemutatása — autonóm részszöveg.

A műsor egésze nem tekinthető egy szövegnek, a különböző blokkok egymástól oly mértékben eltérők.

C. *Váratlan vendég (VV)*

A műsortípus alap szervezőelve a fő meghívottal folytatott beszélgetés. E beszélgetés során jelennek meg a színen a vendégek, akikkel hosszabb-rövidebb beszélgetés zajlik. E beszélgetések fő célja azonban ugyanaz, mint az alapbeszélgetésé: a fő meghívott pontosabb bemutatása. Ilyen értelemben részszövegek. Amennyiben a vendég önmagában is érdekes személyiség, s vele valódi beszélgetés történik, akkor autonóm, ha azonban a vendég csak a fő meghívott fényében jelentős, s a beszélgetésbe is inkább így vonódik be, akkor nem autonóm részszöveg (tekinthetjük akár illusztrációnak is).

A műsor egésze alkot autonóm teljes szöveget.

D. *Másként beszélgetek (MB)*

A műsortípusban csak egy meghívott van. A műsorvezető és az ő beszélgetése alkotja a szöveget.

Ebben az esetben azonban felvetődhet az intertextualitás kérdése. Az elemzésből az derült ki, hogy csak ebben a műsortípusban jelentős a műsorvezető öltözékének, hozzáállásának a különbsége. Minthogy a külső körülmények (a díszlet) jószerivel azonos, jelentést kell tulajdonítani a műsorvezető „külső kiegészítői”-nek: az „atilla” és az alázatos magatartás akkor nyer igazán értelmet, ha a következő műsorban farmer és hosszú pulóver az öltözék, majd egy következőben ing és sportos zakó.

Mégis úgy gondolom, hogy ez az egyes műsorok autonómiájának kérdését nem befolyásolja.

E. *Az én mozim (ÉM)*

A moziban több kisfilmet vetítenek le, dokumentumfilmeket. Ezekben a filmekben a riporter Friderikusz Sándor, az interjúalany általában ismeretlen, de nem hétköznapi személy.

Az egyes filmek önálló autonóm szövegekként értelmezhetők. A műsorok nem tematikusak, az egyes szövegek között összefüggés nincs — hacsak nem a cél: valami szokatlan megmutatása.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy bár a műsorok látszólag hasonlítanak egymáshoz, egység szempontjából lényegesen különbözök: a FS független szövegek halmaza, melyet csak a műsor által létrehozott keret foglal egybe, a FTS részszovegekből álló szövegek csoportja, melyet szintén pusztán a műsor kerete tart egyben, a VV egyetlen szöveg „illusztratív” autonóm és nem autonóm betét részszovegekkel, a MB autonóm szöveg intertextuális jegyekkel, az ÉM pedig autonóm szövegek halmaza.

Vagyis nem az a kérdés, hogy mit **jelent** az adott műsor, hogy mi a szöveg **üzenete**, hanem, hogy képes-e a néző elhelyezni ezeket a szövegeket, észreveszi-e a korreferenciális elemeket, azokat a kapcsolóelemeket, amelyek kialakítják az egyes kommunikátumokat. Fontos felismerni például a televíziós műsorokban az értelmezendő egységeket, és nem lehet egyszerűen a médium sajátosságából következő lineáris (szukcesszív) befogadásra hagyatkozni.

A dominánsan verbális szövegekhez képest a multimediális szövegek esetében másként oldódik fel a szukcesszív feldolgozás: ott az olvasó döntése a verbális és nem verbális elemek összekapcsolása, linearizálása. A multimediális szövegek — esetünkben a televíziós műsorok — a televízió szokásos közlés-módja, a műsor sugárzása, lejátszása okán az egymásutániség az olvasó (néző)

által nem befolyásolható. Az ő döntése a műsorok kontextusának megállapítása, az egység elhatárolása, vagyis a meg- és beszerkesztettség felismerése.

A nyelvi tudatosság, nyelvi kompetenciánk határozza meg, hogy mit értünk meg a multimediális közlésegyeségekből. A lakoff-i megközelítést (LAKOFF 1971: 337) a szövegekre alkalmazva, relatív jól formáltságról beszélhetünk. Ami esetünkben azt jelentené, hogy a szöveg csak bizonyos, a világ természetére vonatkozó preszuppozíciókat figyelembe véve lesz jól formált. Előfeltevéseink viszont (egyéni vagy kollektív) tapasztalatainkból származnak. Vagyis a média-események maguk is alakítják nyelvi képességeinket.

A média — ebben a vonatkozásban is — a mindennapi tudás alapjául szolgáló **való világ** vagy nyelven kívüli világ szerepét öltheti fel. Amennyiben elfogadjuk Zvegincev észjárását (1997: 335), beláthatjuk, hogy nem nyelvi ismereteink a beszéddel lépnek be a nyelvbe. A beszéd maga mindig diskurzusban jelenik meg, s az aktuális diskurzusnak van kiválasztó funkciója (ZVEGINCEV: 336): a preszuppozíciók közül kiválasztja a relevánsakat. Azaz a médiában megjelenő szövegek megteremtik saját olvasatukat, azt a keretet, amelyben az olvasó értelmezni tudja őket.

Ez a keret, vagyis a diskurzus határait azonban mindig az olvasó ismeretei rajzolják meg. A lineáris olvasat és a kontextuális értelmezés, vagyis linearizálás kettőssége jellemző a média szövegeinek megértésére: a beágyazottság szintje, illetőleg ennek felismerése határozza meg a szövegegyeség lehetséges olvasatának fokait.

3. Az átalakult nyilvánosság szövegeinek intertextualitása, avagy hogyan konstituálódik a beszélő a politikai szövegekben

A politikai beszéd — a nyilvános beszéd egy sajátos fajtája — érdekes műfaj. Látszólag ugyanis olyan kommunikátumról van szó, amelyre ugyanúgy érvényes a Petőfi S.-féle meghatározás, mint bármely más szövegre. Valójában azonban másról van szó.

Minden politikai aktust előkészít, kísér, ellenőriz, vezérel, befolyásol, magyaráz, igazol, értékkel, minősít, jellemez a nyelv. A politikai beszédek elemzési lehetőségei Schäffner (1996: 202) szerint kétirányúak: a politológusok főként a politikai döntések és tevékenységek társadalom(történet)re tett hatásai-
val foglalkoznak, illetőleg a diskurzusban és a diskurzus által konstruált politikai realitásokra kíváncsiak. A nyelvészeket viszont mindig is azok a nyelvi struktúrák érdekelték legfőképpen, melyek révén a sajátos funkciójú politikailag releváns üzenetek eljutnak a címzettekhez.

A politikai diskurzus nyelvészeti elemzése sem hagyhatja azonban figyelmen kívül a diskurzust körülvevő társadalmi és politikai keretet. Ilyen típusú elemzések azonban még csak elvétve láttak napvilágot. Van Dijk szerint a diskurzus

analízis „valóban társadalmi, politikai vagy kulturális analízis kell legyen” (1994: 164).

A diskurzus analízis és a nyelvészet szempontjából azonban a **politikai nyelv**, a **politikai diskurzus** és a **politikai szöveg** bizonytalan kifejezések. A politikai nyelv jelölheti a politika kontextusában használt nyelvet, vagyis egy sajátos nyelvhasználati módot, melynek célja, hogy sajátos, politikailag motivált funkciót töltsön be. De jelölhet egy sajátos politikai szótárt is, vagyis azokat a szavakat és kifejezéseket, melyek a politika területén nyelven kívüli (extra-lingvisztikai) jelenségekre utalnak (DIECKMANN 1981; hivatkozik rá: SCHÄFFNER 1996: 202).

A keret és a résztvevő kommunikáló partnerek alapján különbséget tehetünk **belső** és **külső** politikai kommunikáció között (SCHÄFFNER 1996: 202). A belső politikai kommunikáció utalna minden olyan diskurzusformára, amely a politikai intézményekben, vagyis a kormánytestületekben, pártokban és más intézményekben a politika működésével foglalkozik. A külső politikai kommunikáció azonban elsősorban a közönséget célozza meg és nem (csak) a politikusokat. Jellegzetesen mediális, nyilvános műnem. A kommunikációban résztvevőknek nemcsak a mikrokommunikációs szituációra, de a kommunikáció szélesebb (makro)összefüggéseire is tekintettel kell lenniük. Az ilyen diskurzusok leírásához egészen más apparátus szükséges, mint a belső politikai kommunikációéhoz.

A politikai diskurzus megvalósulhat államon belül, illetőleg államon kívül. Különböző formában jelenhet meg: lehet két- vagy többoldalú megegyezés, egy párt kongresszusán vagy egy kampány során elhangzó beszéd, egy képviselő hozzászólása a parlamenti vitához, újságok szerkesztőségi cikke vagy kommentárja, egy politikus sajtótájékoztatója.

A politikai beszédek típusait az adott kommunikatív szituáció — beleértve a kommunikációs partnerek tulajdonságait is — határozza meg: ki beszél, kihez, mikor, hol, miért. Funkcionális szempontból megkülönböztethető típusok: 1. a beszélők vezető politikusok, akik vagy azonos politikai, vagy azonos ideológiai csoport tagjaihoz beszélnek — ez belső politikai kommunikáció lenne; 2. a politikus az egész nemzethez intézi beszédét — külső, de államon belüli politikai kommunikáció; 3. a politikus külföldi látogatása során politikusokhoz vagy közösség tagjaihoz intézi beszédét — az államok közötti politikai kommunikáció példája.

A politikai diskurzus elemzése általában és különösen a politikai beszédek nyelvészeti elemzése a nyelvi viselkedés elemeit a politikai viselkedéshez viszonyítja. Két módon is megteheti ezt: elindulhatunk a nyelvészeti mikroszintről, s lehet az a kérdésünk, hogy bizonyos struktúrák (szóválasztás, szintaktikai struktúrák) milyen stratégiai funkciókat valósítanak meg. Vagy elindulhatunk a makroszintről, vagyis a kommunikatív szituációtól és a szöveg szerepétől, és kérdezhetjük azt, hogy milyen nyelvi struktúrát választottak az adott funkcióra.

Az előbbi a nyelvész attitűdje, az utóbbi pedig a kommunikációkutatóé. A kettő együtt pedig a diskurzus analízis, mely a nyelv minden szintjét és aspektusát vizsgálhatja: a pragmatikait (a beszélők és hallgatók közötti interakciókat), a szemantikait (jelentéseket), a szintaktikait (mondatok belső szerveződését), a fonológiai/fonetikait (intonációt, a hangsúly mintázatait, a szüneteket).

A politikai szituációk és folyamatok az elemzés során diskurzus típusokhoz és a diskurzus szintjeihez kapcsolhatók hozzá egy közbenső szint révén: a stratégiai funkciók által. Ilyen stratégiai funkciók a kényszerítés, az elutasítás, a szembenállás és az ellenállás, a leplezés valamint a legitimálás és a delegitimálás (CHILTON—SCHÄFFNER 1997).

Titus Ensink a beszélő „talapzat”-át [footing] (GOFFMAN 1979) elemezve azt állítja, hogy a szövegben a használt személyes névmások (én, mi; te, ti — Önök) a résztvevők között kiosztott szerepekről árulkodnak (ENSINK 1996). Valójában a feladók, a címzettek és a harmadik fél, a „hallgatózók” vagy megfigyelők közötti viszonyok komplex készletét vizsgálja. A politikai beszédek esetében tipikus, hogy időnként nehéz azonosítani a személyes névmás pontos referensét.

Ebből kiindulva azt vizsgáltam, hogy ki az „én” a politikai beszédben. A reprezentáció foka, az hogy egy politikus kiket képvisel, attól függ, hogy az egyes egyénektől hány szint választja el. Ennek megfelelően az „én” jelentése a politikai beszédben korántsem egyértelmű. A szöveg olvasása során egyszerre kell figyelembe venni a szövegen belüli korreferenciális viszonyokat, másrészt a beszélő egyéb megnyilatkozásait, harmadrészt pedig az adott kontextus meghatározó jegyeit (KÁRPÁTI 2002: 303).

Vagyis az olvasó linearizáló tevékenysége a politikai beszéd esetében is fontos szerepet kap. A beszélő szerepe az aktuális politikai beszéd adott kontextusában azáltal konstituálódhat, ha az olvasó felismeri ezeket a nyelvi eszközökkel felépített talapzatokat, és el tud igazodni abban, hogy a beszélő mikor lép át egyikről a másikra. Másrészt viszont a nyilvános tér egészében is el kell helyeznie a beszédet: a beszélő azonosításához rá kell találnia az azonos talapzatokra.

4. Javaslat a szemiotikai textológia szöveg meghatározásának kibővítésére

A szemiotikai textológia által vizsgálható, vizsgálandó korpusz az utóbbi években jelentősen kibővült. Az bizonyos, hogy a hagyományos értelemben vett szöveg meghatározás a médiumokban megjelenő, a nyilvános vagy a politikai beszéd esetében önmagában nem elegendő. Feltételezésem szerint a Petőfi S.-féle definíciót — az elemzések eredményeinek ismeretében — a következő módon lehetne kibővíteni:

A szemiotikai textológia keretében használt — a különösebb megszorításokat nem implikáló kommunikátum értelménél szűkebb értelmű — szöveg szakszó

olyan multimedialis, de dominánsan verbális kommunikátumra utal, amely egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs situációban egy tényleges vagy feltételezett funkció betöltésére alkalmasnak minősíthető, **az olvasó által a kontextushoz a linearizálás révén lehorgonyozható**, s mint ilyen összefüggőnek és teljesnek (valamiképpen lezárt egésznek) tartható.

Irodalomjegyzék

- BARTHES, ROLAND [én.] *A szemiotológia elemei. Válogatott írások*. Európa Kiadó. Budapest. 9–92.
- DIECKMANN, W. 1981. *Politische Sprache. Politische Kommunikation*. Carl Winter Universitätsverlag. Heidelberg.
- VAN DIJK, T. A. 1994. Discourse analysis and social analysis. *Discourse and Society* 5: 163–164.
- ENSINK, T. 1996. The footing of a royal address. *CILS* 3: 205–232.
- GOFFMAN, E. 1979. Footing. *Semiotica* 25: 1–29.
- GOFFMAN, E. 1981. Footing. A színházi keret. In: László János (szerk.): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó. Budapest. 688–739.
- KÁRPÁTI ESZTER 2002. A szövegvizsgálat egy lehetséges iránya. In: Fóris Á.—Kárpáti E.—Szűcs T. (szerk.): *A nyelv nevelő szerepe*. Pécs. 300–307.
- LAKOFF, GEORGE 1971. Presupposition and relative well-formedness. In: Steinberg—Jakobovits (eds.): *Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge. 329–340.
- PETŐFI S. JÁNOS 1990. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. In: E. Benkes Zsuzsa (szerk.): *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest. OPI. 3–62.
- PETŐFI S. JÁNOS 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- SCHÄFFNER, CH. 1996. Political speeches and discourse analysis. *CILS* 3: 201–204.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- ZVEGINCEV 1997. A nyelv és a beszéd preszuppozíciói. In: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 331–340.

Abstract

This volume of *Officina Textologica* is relating to the research project declared in the *first* volume of the periodical as a discussion of the *third* volume with a similar title and using the same editorial principles. Based on the articles issued in the 1999's volume, the aim of the current volume is to initiate a professional debate on the possible linear arrangement of the components of text sentences.

In the third volume there were some tasks set about the issue of linearity which were intended to be performed 'playfully' by teachers and students, testing their linguistic as well as textological competence. The problem in question was the selection of the most and least acceptable variants (that is, the most and least appropriate ones relating to the composition of text) from sentences consisting of words and clauses arranged differently in the same context, and sometimes using different arrangements of sentences as well. The consequences had been drawn in the summary of the volume as follows: the linear arrangement of the components of texts is situation- and context-dependent, that is, it depends on the immediate context before and after the sentence in question. The analyses verified the intimate relationship between the order of words, the functional segmentation of sentences, and the use of suprasegmental tools. At the same time several questions remained unanswered, still open for further discussion. Therefore this sixth volume of *Officina Textologica* is a natural continuation of the third volume examining its problems thoroughly under different aspects.

The first essay in this volume is a historical survey of the problem; three essays draw theoretical conclusions to be generalised, analysing the same text (A hiúz [The lynx], a short story by Áprily) as a base of their arguments and proofs, and two other essays use pure theoretic approach and therefore have only a loose connection with Áprily's text.

In his essay "*An outline of Hungarian linguistic studies about the functional relationship between sentence and word order*" Gábor Tolcsvai Nagy sets out from a mutual agreement between specialists about the fact that "the order of words is not simply a question of their linear arrangement" (11) because "the order of the components in a sentence is a kind of structural feature which has functional (semantic) role, and this feature has broader textological aspects" (11). Based on these statements the author adopts both syntactic and textological approach.

Following these considerations, the author outlines the interpretations of the structural and functional description of the word order, that is, the functional segmentation of sentences or functional sentence perspective, in the Hungarian linguistic studies in the XX century. He criticises several books for their complete or partial omission of that topic: the academic descriptive grammar edited by József Tompa (1961-62); the university textbooks edited by Endre Rácz (1968) and Borbála Keszler (2000); and the book on functional syntax written by László Hadrovics (1969).

The author gives an in-depth review on the ideas and concepts about the functional segmentation of sentences used by László Deme (1971), László Dezső and György Szépe (1967), László Elekfi (1964, 1986), and Katalin É. Kiss (1983, 1992, 1995, 1998). He summarises the results achieved by Hungarian linguists as follows: “The functional and cognitive theories elaborated in the last two decades have been producing only a marginal effect on the Hungarian linguistic studies although in these theories new theoretical and methodological tools have been developed for the description of the functional perspective of sentences” (17). As regards the functional and cognitive approaches the author cites the studies of Halliday (1985) and Givón (1983, 1984), and the works of Langacker (1987, etc), respectively.

The author has the opinion that Hungarian textological studies are based on two fundamental components: the principle of thematic progression by Daneš, and the model of the functional segmentation of Hungarian sentences by É. Kiss. Note that their advantages and disadvantages have been explored in detail in a former textological work by the author (2001: 244-246).

Referring to the essays of the third volume of *Officina Textologica*, the author establishes: “There is one fact in the conclusions which should be, by all means, emphasised: the functional perspective is discourse-dependent, and therefore the immediate context and situation of the discourse should be modelled in order that the description be realistic” (21). Thus, Gábor Tolcsvai Nagy considers the textological experiments of the third volume as the verification of the correctness of the functional and cognitive approaches.

The title of Edit Kádár’s essay “*(Bá)birkózás*” is a witty and thought-provoking pun which is the concatenation of two words with two possible meaning (*Bábirk-style wrestling* or *Wrestling with Bábirkó*). On the one hand, *Bábirkó* is a name occurring in the text analysed; on the other hand, *wrestling* refers to the struggle a scholar carries on with his material — perhaps, this pun also includes an approving or disapproving reflection on the essays and authors of the third volume (Piroska Kocsány, János S. Petőfi, Imre Wacha). The first part of the essay analyses the different approaches to the question of the deleted sentence-variants from the text by Áprily. The author declares that there is no use examining the text under lexicogrammatical aspect, that is, instead of analysing the text in itself, it is necessary to consider the communicative situation as well. Consequently, the starting point of the analysis should be the speaker or sender and his or her intention which then might be the basis on which the receiver assigns implicit meaning to the text.

The author argues that the task can be only completed in the framework of a hypothetical discourse action grammar because considering the communicative situation, as opposed to the linear context in its narrower sense, excessively broadens the range of interpretation in the analysis. Continuing this train of thought, and also using the results of classical and generative grammar, Edit Kádár gives a convincing textological analysis of the text sentence in question and clearly shows the differences between the effect of grammatical word order and that of module order restricted by grammatical and communicative rules. She makes her point of view unmistakably clear: “the description

of word order belongs to the grammar in its narrower sense, therefore it is a question we do not deal with here. We are only interested in the module order now, that is, the word order organised under communicative aspects.” (31) Consequently, as she says, “we do not deal here with 24 different sentences but 24 different variants of the same sentence each having different module order” (32).

In her analysis, the author recognises that the 24 variants in question have not the same “status” because one of them with a default word order can be highlighted. This default variant corresponds to the selection of a native Hungarian speaker having no special information about the context and the communicative situation (32). Edit Kádár summarises her considerations as follows: “The prosodic scheme (intonation and stress, in the first place), together with the linear arrangement of the components of the sentence, organise the structuring of the new, relevant and known information within the text sentence.” (37)

The second part of Edit Kádár’s essay discusses a type of structure called “relative statements” using a fairly new approach, but her considerations about “tekintethatározói dativus” [a kind of dative case in Hungarian grammar] and “infinitivuszi vonzat” [the government when an infinitive is required] go further from, and therefore have only a loose connection with, what has been expounded in the foregoing.

In the first part of the essay “*An analytical approach to the linearised structure of text*” János S. Petőfi discusses general theoretical questions about the different types of organisation of texts considered as complex signs. The author differentiates between two of such types: the first one can be placed along the hierarchical (vertical) vs. configurational (horizontal) dimension of the formal and semantic composition of text, and the second one expresses the denotative vs. predicative organisation within the net of (co-)references of text. The author clearly declares his point of view: “even in the case of a concrete vehiculum, the main question is the interpretative creation of the manifested forms of the organisation of the vehiculum” (51).

In the second part of his essay, János S. Petőfi gives a comprehensive and detailed analysis of the example text of the third volume of *Officina Textologica* (*A hiúz* [The lynx] by Áprily) demonstrating his considerations with several illustrative tree diagrams and tables.

The author defines the relational and linearised structure of text. On the one hand, he considers the relational structure of text as a thematic or grammatical structure which is constructed of the units of the whole text and their components. As a consequence, he differentiates between the micro-, medium-, and macro-level organisation of text components. On the other hand, the linearised structure of text is the linear organisation of the structure composed of the units of the whole text and their components. This structure is global when considering the segmentation of the whole text, and it is local when examining the organisation of the smaller units or components of the text.

In the summary of the essay the author highlights the basic questions of the research project described in the first volume of *Officina Textologica*.

The next essay “*A creative approach of the linearised structure of texts*” made by Zsuzsa Benkes contains creative exercises and text analyses intended for the students to

prepare a detailed analytical discussion. The author, giving a general picture of the different types of creative approaches to the examination of texts, seeks an answer to the question of “how we can extend, using creative exercises, the scope of examination of the linear arrangement to the whole text” (69). The thought-provoking exercises and analyses from carefully selected texts reveal the various approaches and aspects to text analysis. The essay convinces the readers that creative-productive and kaleidoscope-style exercises make students think and act productively and independently.

Gábor Alberti’s comprehensive and very demanding essay “*Management of distance relationships in a totally lexical grammar*” is relating to the theoretical issues of linear arrangement and therefore it is relatively independent from the central theme of this discussion volume. The author’s considerations are based on the common experience which suggests that the neighbourhood of the closely related words in a sentence can be established according to semantic, syntactic (that is, precedence and proximity) and morphologic (that is, related to the concepts of case suffix and concord features) information.

As a starting point, the author cites such sentences in which there are clauses, inserted into the sentence because of multiple subordination, which, in addition to the interweaving of sentences, increase the distance of the closely related elements. Gábor Alberti seeks the answer to the question of when sentence interweaving (that is, the sort of sentence construction in which the distance of the semantically related words can be increased beyond limits) can be considered as relatively well-formed in the theoretical framework of the so-called Generative / General Argument Structure Grammar (GASG). Detailed examinations and analyses in the essay serve as proofs for the fact that the sequence and proximity relationship of “distantly placed words” is based on “the lexical features of words” (90).

In the essay “*Comments on the concept of text*” Eszter Kárpáti approaches to the question of linear arrangement by analysing two different types of texts (multimedia and political) and generalising the results. According to her opinion, in case of dominantly verbal texts which contain verbal as well as non-verbal components, the interpretation of text depends on the linearisation of the reader during which the reader determines the order and relevance of non-verbal components. In case of multimedia-type texts the interpretation process seems different because the order of components cannot be changed by the observer. Instead of that, the observer can only separate the distinct components in the given context and explore their inner and overall structure. In the case of political texts, the author attributes great importance to linearisation because it helps the reader recognise the role of unambiguously used personal pronouns in the composition of text which reveal the different roles assigned to the characters.

Summarising the foregoing considerations, we might state that the different theoretical approaches and analyses of text in the essays of the current volume have specified and deepened our knowledge on linearity. It is evident, however, that — in spite of the many interesting ideas developed by the authors — the topic of linear arrangement is still open for further discussion.

A kötet munkatársai:

ALBERTI GÁBOR, Pécsi Tudományegyetem, 7623 Pécs, Ifjúság útja 6.

BENKES ZSUZSA, Semmelweis Ignác Humán Szakképző Iskola és Gimnázium, 1194 Budapest, Csengő u. 1.

KÁDÁR EDIT, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

KÁRPÁTI ESZTER, Pécsi Tudományegyetem, 7623 Pécs, Ifjúság útja 6.

PETŐFI S. JÁNOS, Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Filosofia e Lettere, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, Macerata, Via Garibaldi 20. I-62100

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, ELTE, Mai Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

Herausgegeben von
ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *MetaLinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The *MetaLinguistica* series is a forum for studies focusing on theoretical, methodological, and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis*. 1995. 280 S., zahlr. Darst. ISBN 3-631-47705-8. 40.10 €
2. TIBOR LACZKÓ: *The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach*. 1995. 207 pp., num. tab. and graph. ISBN 3-631-47791-0. 31 €.
3. PÉTER PELYVÁS: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*. 1996. 208 pp., num. fig. ISBN 3-631-49534-X. 31.00 €.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik*. 1997. 232 S., 1 Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. 33 €.
5. GÁBOR ALBERTI: *Argument Selection*. 1997. 186 pp., 6 graph. ISBN 3-631-32202-X. 31.00 €.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. 1998. 300 S. ISBN 3-631-32746-3. 42.50 €.
7. PIROSKA KOCSÁNY & ANNA MOLNÁR (Hrsg.): *Wort und (Kon)text*. 2001. 290 S. ISBN 3-631-36790-2. 42.50 €.
8. ÉVA SÁFÁR: *Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien*. 2001. 200 S., 2 Abb. ISBN 3-631-36756-2. 31.00 €.
9. ANDRÁS KERTÉSZ (ed.): *Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourse*. 2001. 248 pp., 8 fig., num. tables. ISBN 3-631-37293-0. 37.80 €.
10. ZSUZSANNA IVÁNYI & ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Gesprächsforschung. Tendenzen und Perspektiven*. 2001. 260 S., 5 Abb. ISBN 3-631-37627-8. 37.80 €.
11. PETER PLÖGER: *Wissenschaft durch Wechselwirkung. Bausteine zu einem diskursiven Modell der Wissenschaften*. 2002. 226 S., zahlr. Graf. ISBN 3-631-38559-5. 35.30 €.
12. ANNA MOLNÁR: *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. 2002. 129 S. ISBN 3-631-38190-5. 23.50 €.

13. LÁSZLÓ HUNYADI: *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology – Syntax Interface*. 2002. 328 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-361-38251-0. 46.80 €.
14. MARCELLO LA MATINA: *Texts, Pictures and Scores. Some Aspects of a Philosophy of Languages*. 2002. 296 pp., 16 fig., 2 tab. ISBN 3-631-39076-9, pb. 42.50 €.
15. KRISZTINA KÁROLY: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. 2002. 208 pp., num. fig. and tab. ISBN 3-631-39135-8, pb. 33.00 €.

Anschrift der Redaktion:

Universtät Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertesz@tigris.klte.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimedialis kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szaknyelvi és a tankönyvi szövegek szövegtanához. 2001.

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAIJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
 Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
 Via Garibaldi 20.
 I - 62100 Macerata
 Tel.: 39/0733/258-306
 Fax: 39/0733/258-333
 E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSÉS, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay, Béla—Hollósy Béla* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2001.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2522

E-mail: bakaduma@tigris.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: GUNTHER DIETZ, ZSUZSANNA IVÁNYI, ANNA MOLNÁR

Wissenschaftlicher Beirat: VILMOS ÁGEL (Budapest), ULRICH DAUSENSCHÖN-GAY (Bielefeld), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCH (Mannheim), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Tübingen), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ (Köln), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise: zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]–<0>251-661692, e-mail: dutz.nodus@t-online.de.

Anschrift der Redaktion:

Universität DEBrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akerteszt@tigris.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai**

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: La fonologia in Italia, 1998.
4. GIANCARLO COGOI: Lineamenti di storia del Regno d'Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
2. MADARÁSZ IMRE: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
3. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom antológiája, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996
4. MADARÁSZ IMRE: "Titus íve alatt". Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
5. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története (ötödik kiadás), Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998

6. MADARÁSZ IMRE: "Az emberélet útjának felén". Italianisztika jelen időben, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999
7. PETE LÁSZLÓ: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 1999
8. GIANCARLO COGOI - PETE LÁSZLÓ: A szentévek története, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 2000
9. MADARÁSZ IMRE: "Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban..." Olasz klasszikusok – mai olvasók, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000
10. MADARÁSZ IMRE: "Költők legmagasabbja". Dante - tanulmányok, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001
11. MADARÁSZ IMRE: Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2002
12. SZTANÓ LÁSZLÓ: Az ezernevű város: Attraktor Kiadó, Budapest, 2002

Levelezési cím:

Madarász Imre

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék

4028 Debrecen, Kassai u. 26.

Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, *Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard*, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi et l'évolution de la nouvelle courtoise*, 1966.
3. T. KARDOS, *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, 1967.
4. P. EGRI, *Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun*, 1969.
5. A. SZABÓ, *L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie*, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo de Paul Lafargue*, 1979.
7. K. HALÁSZ, *Structures narratives chez Chrétien de Troyes*, 1980.
8. F. SKUTTA, *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*, 1981.
9. *Roger Martin du Gard*, 1983.
10. *Jean-Richard Bloch*, 1984.
11. *Analyses de romans*, 1985.
12. *Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle*, 1986.
13. G. TEGYEY, *Analyse structurale du récit chez Colette*, 1988.
14. T. GORILOVICS, *Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond*, 1989.
15. L. SZAKÁCS, *Le sens de l'espace dans La Fortune des Rougon d'Emile Zola*, 1990.
16. A. SZABÓ, *Le personnage sandien, Constantes et variations*, 1991.
17. K. HALÁSZ, *Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, 1992.
18. *Retrouver Jean-Richard Bloch*, 1994.
19. G. TEGYEY, *L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux*, 1995.
20. T. GORILOVICS, *Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902-1903)*, 1998.
21. *Lectures de Zola*, 1999.
22. *Études de littérature médiévale*, 2000.

Bibliothèque Française

- N° 1.: *Le chantier de George Sand – George Sand et l'étranger*. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: *Préfaces de George Sand*. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.
- N° 3.: Lieve Spaas, *Le cinéma nous parle. Stratégies narratives du film*, 2000.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, 1964.
2. S. KISS, *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*, 1972.
3. *Études contrastives sur le français et le hongrois*, 1974.

4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.
6. *La linguistique textuelle dans les études françaises*. Actes du colloque LITEF (Debrecen, 12–13 novembre 1999) publiés par I. Csűry, 2001.
7. I. CSŰRY, *Le champ lexical de mais*, 2001.

Bibliothèque de l' Étudiant:

N° 1.: M. MAROSVÁRI, Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de *L'Assommoir* d'Émile Zola, 1990.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 33.

Tel. et fax: (52) 512-926

Internet: www.unideb.hu/~francia

E-mail: kiss@tigris.klte.hu

Az Officina Textologica kötetei:

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma, 2001.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.

Előkészületben:

7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma–réma-szerkezet.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.
8. DOBI EDIT, Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben.

Levelezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.klte.hu